

A darwinismus bírálata és a társadalomtan.

Írta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek II. rendes évi közgyűlésén felolvasta:

APÁTHY ISTVÁN.

I.

Az az élettudományi áramlat és világfölfogás, melyet — a rész után nevezve az egészet — közkeletűleg *darwinismus*-nak mondanak, nagyon is hamar, idő előtt, áthatotta a társadalomtudományokat. Idő előtt, mert még nem tisztázott fogalmakat vitt beléjük és merő föltevéseket bebizonyított valóságok gyanánt fogadtatott el velük. S a társadalomtudományoknak ez a darwini smusa úgyszólván megkövesült abban a fejlődési állapotában, ahová az élettudományok útján a múlt század hetvenes éveiben eljutott. Én azt hiszem, a darwinismus bírálata, mely annak valódi jelentőségét az élet és különösen a fejlődés ismeretében kimutatja, nem érvényesül kellően még a SPENCER-féle nyomokon haladó társadalomtanokban sem. Ami ott az újabb élettudományi irodalomból érvényesül, az, mint pld. a WEISMANN-féle gondolatok, nem tisztázza az elvi kérdéseket, csak más tέρre, a sejttan és az egyedfejlődéstan terére játsza át. Bizonyára ez is hozzájárul ahhoz, hogy nemcsak az élettudományból, főleg az élő-tényék testi alkotásából vett szertelen hasonlatok vesztették el hitelüket a társadalomtanban, de sokan azt is tagadják, hogy a társadalomtannak egyáltalában köze volna az élettudományhoz.

Egy más alkalommal, éppen Egyesületünk folyóiratának első számában*), már kifejtettem nézeteimet a társadalomtan és az élettudományok viszonyára vonatkozólag. Röviden abban a tételben foglalhatom össze, hogy társadalomtanilag sem lehet igaz az, ami nem igaz élettudományilag, hogy a társadalmi jelenségek is alá vannak vetve a testi élet általános törvényeinek, valamint a testi élet jelenségei meg az általános vegyülettani és természettani törvények uralma alatt állanak. Társadalmi törvényszerűségek nem ütközhetnek bele a testi élet törvényeibe. Ezek kérlelhetetlenül megszabják ama korlátokat, amelyeken belül a társadalomtani elméletek mozoghatnak. Amiből azonban korántsem következik, hogy ne volnának külön társadalomtani törvényszerűségek, amelyek nem bonthatók föl maradék nélkül élettudományi jelenségek kapcsolataira. Az a maradék a társadalomtan, és egyáltalában a társadalomtudományok, sajátja. Úgy is kifejezhetjük ezt, hogy a társadalomtanak, mint minden lélektani rendű tudománynak, bizonyos önkormányzata van az élettudománytól megszabott korlátokon belül. Csak ilyen Önkormányzata van az élettudománynak is a vegyülettan s a természettan korlátain belül; de önkormányzata minden esetre van, mert az életjelenségeknek sem magyarázható meg még a legegyszerűbbike sem tisztán természettani és vegyülettani rendű tényezőkkel.

A darwinismus a legalapvetőbb élettörvények kifejezésére törekszik és így a társadalomtanra nézve is fölöttébb fontos annak megállapítása, mennyiben igazolja ismereteink és ítéletünk újabb fejlődése a DARWIN nevével kapcsolatos föltevéseket. Némelyek szerint a múltó évtizedek csak még inkább megerősítik azokat; mások ellenben a darwinismus alkonyáról, sőt kimúlásáról is beszélnek. Nézetem szerint annak, ami benne az igazi érdem, nem árthatott sem az idő, sem ismereteinknek, tudásunknak azóta való gyarapodása; a DARWIN tudományos munkájának az emberi szellem kincses palotájában mindenha a legdíszesebb polcz jutand. Bírálát tárgya csupán az lehet, minő helyet juttassunk tanainak a mi mai

*) *A társadalomtan tudományos anyaga.* Magyar Társadalomtud. Szemle. 1908. 1. szám.

élettudományi gondolkodásunkban és azokból mit használjunk föl az igazságért folytatott további küzdelmünkben.

Engedjék meg azonban, hogy mielőtt e kérdéssel foglalkoznám, az ő egyéniségének szolgáltassak teljes igazságot abból az alkalomból, hogy az idén februárius 12-én volt századik évfordulója az ő születésének.

II.

A nagy vallásalapítókön és reformátorokon kívül alig is van az emberiség történetében, akinek a nevét és tanítását több fénynyel és dicsőséggel vette körül embertársainak egyik része és akire több szennyet és szitkot szórt a másik. De mindjárt eleve ki kell mondanom azt a véleményemet, hogy DARWIN személye és az ő élete munkája csupán a dicsőségre szolgált reá. Ezért mindenha nagy történeti dátumok fognak maradni 1809 februárius 12-ike, midőn DARWIN született és 1859. novembere, midőn életének főműve »A fajok eredetéről«, könyvalakban először megjelent.

És ha kutatom, ama szertelenségnek dicséretben és gáncsban mi volt az oka, a legigazibbnak azt találom, hogy DARWIN egyéniségét és munkáit oly kevesen ismerték és ismerik azok közül, akik róla írtak és írnak, beszéltek és beszélnek. A DARWIN tanai legtöbb emberhez, aki egyáltalában tud valamit róluk, másod-, harmadkézből kerültek, túlbuzgó tanítványok és elfogult hívek, vagy elvakult ellenségek által. És még ezeknél is többen vannak, akiknek ama tanokból csak három dolog jutott. Egy szóvirág: a harcz a létért. Egy rossz tréfa: hogy az ember a majomtól származott. S egy vigasztaló, büszke hit: hogy volt, van és jövőben is leend továbbfejlődés; meg hogy az élet legnagyobb titkait is meg bírjuk természetfölötti tényezők segítségével magyarázni; hogy erre a magyarázatra a természettudományoknak biztos reményük lehet.

A DARWIN óriási jelentősége azonban legfőképpen ama szeltemi mozgalmon alapul, amely a fajok eredetéről szóló műve nyomán megindult. Hatalmas kődobás volt az egy tespedő vizű tóba, az akkori élettudományba. A dobásnak szinte csu-

das hatása lön: nagy hullámgyűrűk támadtak körülötte és, álmukból fölocsúdva, életre keltek a víz lakói.

Voltak DARWIN-nál sokkal nagyobb elmék, az övéinél sokkal nagyobb fölfedezések, bár nagyobb ember kevés és igazibb tudós talán senki. És ha a DARWIN legnagyobb gondolata, a természetes kiválogatódás tana, megmarad az élettudományok szűkebb szakkörén belül; ha hólapdaként tovább gördültében nem halmozza föl magára a fejlődésnek minden nagy kérdéseit; ha, így átalakulva és megnöve, nem tör be a társadalmi tudományok mezőire is: akkor ma a nagy közönség őt sem ismerné jobban, mint a tudományoknak száz más, szerénységben halhatatlanná lett munkását. Általános művelődéstörténeti szempontból nem is annyira DARWIN-nak s az ő munkáinak, mint a darwinista mozgalomnak van kiváló jelentősége jó és rossz irányban egyaránt. A DARWIN jelentősége különben még az élettudományon belül is független ma már az ő munkáiban foglalt egyes tanítások helyes vagy téves voltától.

De igazságtalanok volnánk DARWIN iránt, ha ehhez mindjárt hozzá nem tennők, hogy a továbbfejlődő tudományoknak minden más művelője is így járt és így fog mindig járni. Bizonyítékul fölhozom az úgynevezett sejtelmélet megalapítóinak, SCHLIFIDEN-nek és SCHWANN-nak példáját. A sejtelméletnek az élettudományban még nagyobb jeletősége van, mint a természetes kiválogatódás tanának. És mégis, az eredeti sejtelméletből ma már semmi sem állhat meg. Hiába mutatjuk ki a természetes kiválogatódásról is, hogy az magában véve egyáltalában nem tényezője a faj fejlődésnek; hogy a szerepe egészen más, hogy sokkal kisebb is, mint amit néki tulajdonítottak: az a hozzá értő bíró szemében mit sem von el az ő érdeméből és dicsőségéből. Ennek a dicsőségnek igazi alapja az ő önfömláldozó, becsületes munkája, embertől az igazság érdekében telhető legnagyobb erőfeszítés, amelylyel az utána következőknek a továbbhaladást lehetővé tette.

És így a DARWIN esetében is együtt kell járnia a munka megítélésével a munkát végező ember egyénisége méltatásának. Nemcsak a tanítását, hanem az embert is sok félreértés környékezi. A nagy közönségben, a DARWIN-t ismertető úgynevezett népszerű irodalom alapján, az emberről is sok téves fogalom van elterjedve.

Most először is DARWIN-t, az embert igyekszem Önök elé állítani. A földadat igen könnyű. DARWIN egyéniségét jól ismerjük először is leveleiből, melyek összes műveinek utolsó három vaskos kötetét szolgáltatják. Ismerjük azután önéletrajzából és fiának, FRANCIS DARWIN-nak róla közzétett emlékeiből. Képekből mindenki ismeri arcvonásait. Alakja 6 láb magas, de már korán igen meggörnyedett vala.

CHARLES DARWIN minden ízében, szellemi tulajdonságainak minden sajátosságában, minden jó és rossz oldalában igazi angol volt. Lassú és nehézkes szellemi munkás, de bámulatosán erős akaratú és kitartó, mindennek fölött pedig becsületes és megbízható. Belőle az az elmésség, – amit esprit-nek mond a francia, merőben hiányzik. Nem akad összes műveiben egyetlen u. n. szellemes mondás, megjegyzés vagy fordulat, aminőkkel például HAECKEL-ben is oly gyakran találkozunk. De annál józanabb, világosabb és szigorúan következetes. Szinte túlságosan megmagyaráz mindent. Az összefüggés kedvéért gyakran ismétli gondolatait és összefoglalja a már mondottakat. Tételeit rengeteg sok adattal úgyszólván agyonbizonyítja; mindenféle lehető és lehetetlen ellenvetésre kitér s azokat megczáfolja.

Nehezen fogalmazott; ritkán találta meg mindjárt eleve a helyes kifejezésmódot. Emlékező tehetsége sokat fölölelt, de nem volt éles, ami, tekintve fölhasznált adatainak nagy mennyiségét, munkáját szintén igen lassította. Rajzolni nem tudott; keze a kikészítésben sem volt ügyes; abban csak igen nagy türelmével és kitartásával boldogult. Szóval, minden inkább volt, mint úgynevezett ragyogó tehetség. S ő mégis az emberiségnek egyik legnagyobb gondolkodója, sőt írója is. Mindenkinél jobb példa arra, hogy az úgynevezett ragyogó képességek, melyeket a mai kor annyira bámul, nagyon alárendelt jelentőségűek a valódi tudományos érték megállapításában.

Beteges volta miatt is, ami a testi rosszullétnek csaknem állandó érzetével sújtá, de meg főleg talán azért, mert angol volt, naponta csak 3-4 órát dolgozott, ezt is három versben. Életének második felét, negyven évet, falusi birtokán, Downban töltötte, csaknem remetei visszavonultságban, de híven gondozó, figyelmes család környezetében, mely maga is mindent elkövetett, hogy munkájában a családfőt semmi se zavarja,

Angol fogalmak szerint csak kis vagyona volt; de nagy szerénysége, életmódjának gépies egyformasága anyagilag mégis függetlenné tette.

Igen szerények, kezdetlegesekek voltak a tudományos eszközök is, amelyekkel bűvárlatait végezte. Az észleletek túlnyomó részét, amelyekből munkássága táplálkozott, nem is laboratóriumban gyűjtötte. Gyűjtötte és gondosan följegyezte még fiatal korában, azon a tudományos kutató úton, melyet, több tudós társaságában, a *Beagle* nevű hajóval tett, s mely 1831. december 27-től 1836. október 2-ig, tehát csaknem öt évig tartott; azután pedig ismerőseitől, állattenyésztőktől és termelőktől szerezte a néki szükséges adatokat. Főleg azonban az irodalomból, persze leginkább az angol irodalomból összeszedett adatokat használta föl. Francziául könnyebben, németül igen nehezen, csak szótár segítségével tudott olvasni, egyszerre mindig csak igen keveset. Általában nekünk, akik megszoktuk, hogy nagy tudományos készüllettel és sok eszközzel dolgozzunk, ma már szinte bámulatos, milyen, mondhatni, diletans külső formák között dolgozott.

Eszközeinek szerénysége még a papirosra is kiterjedt; a kapott leveleket gondosan mind elrakta, de tisztán maradt oldalukat levágta és fogalmazványaihoz fölhasználta, sőt újabb munkákhoz fölhasználta régebbi kézíratainak hátlapját is.

Ez a nagy szerénység munkáinak hangjában is megnyilvánul. Következtetéseiben a legóvatosabb volt és távol állott tőle, hogy dogmákként tüntesse föl, amik csak föltevések lehetek. Soha sem is habozott, hogy későbbi munkáiban korábbi tévedéseit be ne ismerje. A másoktól véle közölt nézeteknek hovatovább nagy eredményeket tett és így utolsó munkáiban sok tekintetben lényegesen más nézeteket vallott, mint a »Fajok eredeté«-ben. Szellemi fejlődésének tetőpontját ezzel a művével már elérte; nézeteinek későbbi alakulásában már idegen tényezők, nem saját újabb gondolatai játszák a főszerepet. Az ellenfeleivel folytatott irodalmi vitákban nemcsak hogy személyeskedő és erőszakos nem volt, hanem inkább nagyon is könnyen hajolt a mások nézetére.

Nemcsak mint író, hanem mint embert is leginkább szerénysége és jóságos volta jellemezte. Jó volt emberekhez és állatokhoz egyaránt. Azt a gondolatot, hogy valakit meg-

bántott, a legnehezebben tudta elviselni. Hogy egyetlen ember-társát se bántsa meg, pontosan felelt a hozzá intézett tömérdek levélre, bármilyen együgyű vagy tolakodó megkeresésre is. Hogy ne kelljen minden sületlen levélre külön válaszolnia, barátjai és családja unszolására nyomtatott egy csomó kész levélformát, de a nyomtatott válaszokból egyet sem küldött el. Azontúl is külön látott el minden levelet. Ha eszébe jutott, hogy valamelyikre nem válaszolt, néha egész éjjel nem tudott miatta nyugodni. Valami mély vallásosság nem tartozott a természetéhez, de nem is volt soha istentagadó és másnak vallási érzelmeit világért sem érintette, nemhogy gúnyolta vagy ostorozta volna.

DARWIN-nak nem is követői, hanem az ő nevének czégéről használói hamisították meg ez irányban is a képet, mely DARWIN felől némelyeknek a tudatában él. Saját tanait ő soha sem állította dogmák módjára szembe a vallás dogmáival.

Önéletrajzához három évvel halála előtt, mely 1882. április 19-én következett be, utólag hozzáírta a következő sorokat: »Ami engem illet, úgy hiszem, jól cselekedtem, hogy állandóan a tudományt követtem és életemet annak szenteltem. Nem furdal a lelkiismeret, hogy valami nagy bünt követtem volna valaha el, de igen sokszor sajnáltam, hogy embertársaimmal nem tehettem több jót.«

III.

És most visszatérek DARWIN-ról a darwinismusra. Meg kell különböztetnünk a tiszta, vagy szűkebb értelemben vett darwinismust a közkeletű, vagy tágabb, átvitt értelmű darwinismustól. Az előbbinek leghűbb képét DARWIN alapvető és főművének, »A fajok eredetéről« című munkának 1859. évi első kiadásában látjuk. Ebben élőlények új fajainak létrehozására legfőbb tényezőként a természetes kiválogatódás szerepel. Azonban a fajok eredetéről szóló könyvének későbbi kiadásában és egyéb műveiben maga DARWIN is mindinkább tágitotta és mások elméleteinek, különösen a. LAMARCK-féle elméletének átvétele útján mindinkább kiegészítette a saját

élettudományi rendszerét. A darwinismus kibővülésének három fokozatát jelzi magának DARWIN-nak gondolkodásában a fajok eredetéről, a házivá tétel (domesticatio) hatásairól s az Ember leszármazásáról szóló három korszakos munkája: az első még jóformán csak a természetes kiválogatódásnak juttat szerepet; a második már elismeri a LAMARCK-féle elvnek nagy jelentőségét is; a harmadik segítségül hívja az ivari kiválogatódást is. Ellenben WALLACE, a természetes kiválogatódás elméletének DARWIN-tól független és egyidejű, másik megalapítója, továbbá különösen WEISMANN, tagadják a későbbi pótlékok, nevezetesen a LAMARCK-féle elv jelentőségét a fajok létrehozásának szempontjából és mindent a természetes kiválogatódásnak elvével s ez elvnek különböző megnyilatkozásaival magyaráznak, pl. az ivari kiválogatódással, a WEISMANN-féle csiraválogatódással – Germinalselection – és egyebekkel, amik azonban mind a tiszta darwinismus folyományai. És különös, hogy őket *neodarwinistaknak* nevezték el, holott *orthodoxus hyperdarwinistak*.

Azonközben sokan meg a természetes kiválogatódás elvének jelentőségét vonták kétségbe és csupán a LAMARCK-féle elv után indulnak; így EIMER, STEINMANN és mások. Mondhatni, tudományos harci zászlónak fölratává lett az egyik részen a természetes kiválogatódás mindenhatósága, a másik részen pedig a tehetetlensége. Röviden ismertetni fogom mind a két elvet: a DARWIN-félét s a LAMARCK-félét. De előre is kifejezem azt a meggyőződésemet, hogy mindkettő, külön-külön is és egyidejű, együttes hatásukban is, fontos tényezője ugyan az élőlények bizonyos átalakulásainak és ez átalakulások kapcsán az alkalmazkodásnak; maga az átalakulás azonban még nem szükségképpen fejlődés; maga az alkalmazkodás pedig soha sem az.

Az, ami a szerves fejlődést a világegyetemnek minden más jelenségétől megkülönbözteti, a darwinismusban magyarázatlanul marad, és nem bizonyítható, mint általános követelmény, az sem, hogy a jelenleg oly különböző, oly sokféleségű élőlények ősöknek egy közös, vagy legalább is csekély számú féleségétől származtak; az, amit a fajok vérrokonsága követelményének is mondanak.

A legtágabb értelmezésű darwinizmus számos elemet foglal magában; vannak közöttük olyanok is, melyeket maga DARWIN sem alkalmazott, vagy legalább is nem a később közkeletűvé lett módon alkalmazott. Én most csak a legfőbbeket ismertetem.

Alapja a darwinizmusnak és minden más élettudományi rendszernek, mely az élőlények keletkezésében, fejlődésében és jelenlegi viszonyaiban természetfölötti erőket nem kíván szerepeltetni és minden létezőben természeti tüneményt lát: [a fejlődés gondolata. Ezt magáévá teheti az élettudományi búvárkodás anélkül is, hogy a darwinizmus többi elemével azonosítaná magát. A földtannak és a csillagászatnak adataiból; továbbá az élőlények egyedi fejlődésének szigorú és általános törvényszerűségeiből teljes joggal juthatunk arra a következtetésre, és, úgy hiszem, természettudományias gondolkodással arra kell jutnunk, hogy a jelenleg létező élőlények közül csupán a legalsóbb rendűek ősei élhettek jelenlegi alkotásukhoz hasonló alkotással a föld történetének abban az időszakában, mely először adta meg a szerves élet lehetőségének természettani és vegyülettani föltételeit; minden magasabbrendű élőlény alkotása ellenben nemzedékről nemzedékre fokozatosan haladó fejlődésnek az eredménye. És eljuthatunk erre a következtetésre a darwinizmus minden egyéb követelményétől, függetlenül. A faji továbbfejlődést vehetjük, mint az élettudomány elemi tényezőjét, egyelőre adottnak és további magyarázatot egyelőre nem engedőnek is úgy, mint ahogyan a természettan a nehézkes, a vegyülettan pedig a vegyületi rokonságot adottnak kénytelen venni. Mi is beérhetjük a továbbfejlődés jelenségeinek, körülményeinek és föltételeinek tanulmányozásával és a továbbfejlődés lényegének magyarázatát, valódi okainak kutatását halaszthatjuk későbbre a mostaninál majd sokkal nagyobb tudásunk idejére.

A fejlődés gondolatát s e gondolat élettudományi, valamint társadalomtani következéseinek összeségét nevezhetjük *evolutionizmusnak*, *fejlődéselméletnek* vagy, az élőlények fajaira vonatkoztatva, *fajfejlődési elméletnek* is. Semmi köze hozzá a darwinizmus második legfontosabb és már egészen saját elemének, annak a gondolatnak, hogy az élőlények alkotásában mutatkozó kisebb vagy nagyobb . hasonlóság általában köze-

lebbi vagy távolabbi vérrokonságuk eredménye; hogy a hasonlóbb alakok rendszerint közelebbi, a nagyobb mértékben különböző alakok pedig távolabbi közös ősök utódai. A különböző fajú, különböző rendszertani nemekbe, különböző családokba, különböző rendekbe, osztályokba, körökbe tartozó élőlényeknek a rendszertani közösségek szűkebb vagy tágabb volta szerint közelebbi vagy távolabbi vérrokonsága elméletét, röviden a *vérrokonság* vagy *ősközösség* elméletét, jelöli a bűvárok legnagyobb része a *descendentia* vagy *származástan* névvel.

Támaszkodva az egyedfejlődés tanulságaira, a tiszta fejlődésemélet föltételezi, hogy a fejlettségüknek mai állapotában igen különböző élőlények ősei annál hasonlóbbak voltak egymáshoz, minél alacsonyabb fokán állottak még a fajfejlődésnek, és a fajfejlődés kezdőfokán, mely az egyedfejlődés kezdősejtjének felel meg, talán épp oly csekély volt közöttük a látható különbség, mint aminő csekélyek a látható különbségek számos, kifejlett állapotában igen különböző élőlény petesejtjei között. A korábbi fajfejlődési állapotoknak ez a hasonlósága azonban a még meg nem nyilatkozott tulajdonságoknak nagy különbözőségét rejthette magában és korántsem egyértelmű az ősöknek vérrokonságot eredményező azonosságával.

Nem tagadom, hogy fajilag azonos ősöknek, vagy ugyanannak az őznek utódai is válhattak olyan mértékben különbözőkké, hogy őket ma rendszertanilag különböző fajoknak mondjuk, sőt esetleg különböző nemek, családok vagy akár rendek tagjainak tarthatjuk; de az ilyen fajok őséne közösségét minden egyes esetben külön be kell bizonyítani. És az ilyen bizonyításnak netaláni sikere némely a szabadban élő, nem csupán az ember céljaira termelt vagy tenyésztett és mesterségesen kiválogatott, illetőleg alakított, fajokra nézve még egyáltalában nem jogosítana föl, külön-külön bizonyítékok nélkül, annak az állítására, hogy tehát más fajok is, avagy éppen az összes állatok közös állati, az összes növények közös növényi ősektől származnak. Ha pedig az ősöknek ezt a közösségét megengedjük, akkor nincs elvi akadály annak a föltevésnek sem, hogy ugyanazoktól az őslényektől származott az állat- és a növényvilág.

Ámde valójában úgy áll a dolog, hogy a nagyobb mértékben eltérő alkotású, mintegy különböző alapelv szerint épült élőlényeknek ugyanarra az ősalakra visszavezetése, ilyen ősalakoknak csak elméleti megszerkesztése is, olyan logikai-akadályokba ütközik a józanabbul gondolkodó életbúvárok agyában, ha azok különben a vérrokonsági elmélet hívei is, hogy az egyösű vagy egytörzsű (monophyleticus) leszármazás helyett a többtörzsű, némelyek a soktörzsű (polyphyleticus) leszármazás menedékéhez folyamodnak. Ismereteink gyára* podása és a bíráló szigorúsága a törzsek számát mindinkább növeli és az egyazon törzsből sarjadó ágak számát mindinkább csökkenti.

Az élettudomány fejlődése kérélnhetetlenül oda fogja juttatni a vérrokonsági elmélet mai hívei közül is a szellemi továbbfejlődésre képes agyvelőket, hogy a – bár közel fekvő, de eredettől külön pontokból kiindulva szétterő sugarak irányában való fajfejlődést tartásuk az általánosnak, a külön nem bizonyítandónak, ellenben a közös őstől való származást a kivételesnek és esetről-esetre bizonyítandónak.

Én magam már régen hirdetem – és nem tudom, nem én hirdetem-e először ebben a formában -, hogy az élőlények sokfélesége legnagyobbbrészt csak reánk származott csekély maradványa és következménye ama faj fejlődésbeli kezdősejtfajok végtelen sokféleségének, amelyek az élet első megjelenésekor a földön akár egyszerre, akár időről-időre ismételtelen keletkeztek.)* A fajilag már kezdetből különböző elemi élőlényeknek, mint fajfejlődési kezdősejteknek, minden egyes fajából leszármazott nemzedékeknek sorozata egy-egy sugárvonallal jelképezhető, amelynek mint fejlődési iránynak, végpontja az illető állatfaj mai nemzedékének fejlődésbeli állapotát jelzi. A fejlődési irányok kezdetből fogva szétterők: szétterésük nem külső okok következménye.

*) Erre vonatkozólag 1884. óta számos dolgozatot tettem közzé. A magyar nyelvűek közül főlemlitem: *Állattani előadások, bevezetésül az élettudományi a.* Kolozsvár, 1892. (10-13., 125. old.). L. még: Értesítő az Erdélyi Múzeum-egylet Orv. Term. tud. szakosztályából. II. Természettud. szak. XII-XIV. köt. 1890-1892, – Különösen utalok azonban *A fejlődésnek nevezett átalakulásról* című rectori székfoglalómra. (Kolozsvár, 1904.)

Az így kezdetől széttérőknek képzelt leszármazási vonalak egy gömbnek sugaraihoz hasonlíthatók. Hosszaságuk az élőlények első létrejöttétől vagy máig, vagy az élőlények illető fajának kihaltáig eltelt időt jelzi. A kihalt fajok leszármazási vonala tehát rövidebb, és pedig annál rövidebb, minél régebben haltak ki; a ma is élők egyforma hosszú s végpontjuk, a mai nemzedék, egy gömb felületén fekszik. Az eredendő különbözőség fokának felel meg a távolság, amelyben a gömb fölületén egymástól vannak, és ez a távolság jelenlegi különbözőségük mértéke is. A gömb fölületének egyik fele a növényvilágnak, a másik az állatvilágnak jutna. A növényi félgömb az állati félgömbbel a gömb egyenlítői síkjában találkozik s az egyenlítő vonalában képzelhető sugárvégpontok jelzik azokat a ma is élő legalsóbbrendű lényeket, melyekről nem dönthető el, állatoknak vagy növényeknek tekintsük-e őket. Az egyes pontoknak a gömb fölületén az egyenlítői siktól mért magassága jelzi az illető élőlény fajfejlődésének fokát; az egy szélességi körbe eső alakok tehát, bármily távol essenek is egymástól, vagyis bármily különböző legyen is az alkotásuk, ugyanazon fejlődési fokon vannak. Az állati félgömb sarkpontját foglalja el az ember, helyesebben egy kis sarki mezőt az emberfajták.

De nem folytatom, mert hallgatóim, csupán fülükkel, nehezen is követhetnék az élőlények egymáshoz való viszonyának és az időben való elhelyezkedésének ezt a mintegy graphikai érzékitését. Azt hiszem, megítélhetik, mily nagy különbség van e között a föltüntetés és a között, amely szerint az élőlények egy fa, a törzsfa, ágain ülő rügekhez hasonlatosak, egy olyan fa rügeihez, amely egy magból, a közös ősalakból sarjadott. Csupán azt teszem még hozzá, hogy az eredendő különbözőségnek megfelelően különböző fejlődési irány további menete az illető fajnak még ezután további fejlődése. Ezt a fejlődést független, absolutus továbbfejlődésnek nevezem.

Függetlennek neveztem ezt a továbbfejlődést azért, mert külső tényezők váltják ugyan ki, de lényegére, faji sajátosságaira nézve nem irányítják. Ellenben irányítják a kezdősejteknek első földi létrejöttüktől fogva meglévő és tovább nem kutatható tulajdonságai. Független továbbfejlődés létezik;

sőt az igazi fejlődésnek ez az egyedüli módja. Az élőlényeknek egyéb átalakulásai csak olyan alkalmazkodásoknak tekintendők, amelyek a független továbbfejlődést csupán annak a lehetősége, előmozdítása vagy akadályozása tekintetében érintik.

Különbözőkké azonban bizonyos tényezők következtében olyan élőlények is válhattak, amelyek egyébként ugyanazon fejlődési vonalban haladtak volna tovább. Azok a tényezők vagy esetleges különbözősége az egyedfejlődésbeli kezdősejtnak, vagy külső behatások. A független továbbfejlődéstől, tehát a tulajdonképeni fejlődéstől is, jól meg kell különböztetni egy-egy faj egyedeinek azokat az esetleg egyedek nagy csoportjain egyaránt mutatkozó átalakulásait, melyeket előidézhetnek a LAMARCK-féle tényezők és melyeket elkülöníthetnek, éles határokkal is láthatnak el a természetes kiválogatásnak különböző nemei, a szorosabb értelemben vett DARWIN-féle tényezők.

Nem nevezhetjük ezeket az átalakulásokat fejlődésnek, mert meglévő tulajdonságoknak mennyiségekben is teljesen kifejezhető változásaiban állanak; holott a fejlődésnek legjellemzőbb sajátja az, hogy mennyiségeknek akár általában való megváltozásával, akár csak mennyiségek viszonyának megváltozásával jár ugyan, de azért csupán mennyiségbeli megváltozásával az adott tulajdonságoknak nem fejezhető ki. Sőt mennyiségek és minőségek együttes megváltozására sem bontható föl, magyarázhatatlan maradék nélkül, a fejlődés.

Az ilyen átalakulások mindazonáltal előidézhetik egy fajnak több rendszertani fajra hasadását, melyeket egy törzsből származott, *homophylus* fajoknak is mondhatunk. Ezeket, mint másodlagosan létrejött fajokat, nézetem szerint, jól meg kell különböztetni az élőlényeknek valódi vagy elsődleges, illetőleg eredendő, külön törzsből származott, tehát *heterophylus* fajaitól. Nevezhetjük az utóbbiakat még *ősfajoknak* vagy *evolutivus fajoknak* is, melyeknek láthatóan különbözővé válása a független továbbfejlődésnek eredménye. A később lett, másodlagos *homophylus* fajokat pedig nevezhetjük *ethologiai* vagy *variativus fajoknak* is. A rendszertanban nem tudjuk

megkülönböztetni őket, és egy-egy elsődleges, eredendő fajnak jelenleg élő képviselői több, esetleg számos rendszertani fajba tartozhatnak, melyeket egyaránt eredményezhettek a LAMARCK-féle s a DARWIN-féle tényezők. Ki kell azonban emelnem, hogy a fajfejlődés maga a különbözősüktől függetlenül halad tovább a homophylus fajokon, legföljebb meglassúthatik a homophylus fajok egyikén és meggyorsulhat a másikon. Ezt a követelményt már LAMARCK fölismerte, amidőn már száz év előtt kijelenté, hogy: »Les races des corps vivants subsistent toutes, malgré leurs variations.« Vagyis: a fajok eredendő különbözősége független a változataiktól.

S ezzel már át is tértem a darwinismus harmadik és negyedik fő tényezőjére: a természetes kiválogatódásra, vagyis a szűkebb értelemben vett darwinismusra és a LAMARCK-féle elvre.

IV.

Előre bocsájtom, hogy a DARWIN elmélete, a természetes kiválogatódás tana, megmagyarázza, miért maradnak meg az élet versenyében egyes fajok és miért pusztulnak ki mások; hogy a LAMARCK elmélete, az egyedi alkalmazkodás örökölhetésének tana, megmagyarázhatná a fokozott használat vagy használatlanság és különböző kívülről jövő hatások révén a szervezet egyes alkatrészeinek mennyiségekben kifejezhető változásait. De, amint már az előbb is jeleztem, sem az egyik, sem a másik, sem a kettő együtt nem magyaráz meg semmit a tulajdonképpeni fejlődésből, melyben az egyszerűbb alaktásból bonyolultabb létrejött a lényeg.

A származástanra vonatkozó elméletek történetét és viszonyosságait vizsgálva, mindinkább arra a meggyőződésre jutok, hogy a származástan sorsát egy rosszul választott, mert egészen különböző két értelemben használható szó pecsételte meg. Ez a szó a rokon vagy rokonság kifejezés. A rokonság jelenti a közelebbi vagy távolabbi közös őstől való származást. De jelenti egyszersmind a kisebb vagy nagyobb fokú hasonlóságot is. Beszélünk rokon vonásokról két élettelen dolog vagy két elmeszülemény között is egyszerűen azért, mert az elődnek közösségéből származó rokonság többnyire bizonyos hasonlatossággal szokott járn.

Midőn a rendszertanban rokon fajokról, rokon nemekről^ rokon családokról szólunk és így tovább, nem elégszünk meg a hasonlóság kisebb vagy nagyobb fokának megállapításával, hanem mindjárt származásbeli rokonságra is gondolunk. Miért? Azért, mert élőlényekről van szó és mert élőlények között lehetséges a származásbeli rokonság. Ez nem tudományos ok; de legtöbb ember gondolatmenetében, a nélkül, hogy tudná, mégis ez a döntő.

Van tudományosabb ok is, még pedig az a tapasztalati tény, hogy a közös őseiktől tovább tenyésztett vagy termelt élőlények bizonyos hatásokra egymástól kisebb vagy nagyobb fokban, néha igen nagy fokban különbözőkké válhatnak, de azért a közös őstől származásuk nyilvánvaló marad. Az egy és ugyanazon pár galambnak további ivadékaiból azonban olyan különböző galambokat lehet tenyészteni, amelyek egymástól és közös őseiktől sokkal nagyobb mértékben térnek el, mint amily eltérők a rendszertanban külön faj okul fölállított és mondandóknak bizonyuló állatalakok számos esetben.

Ha pedig a további tenyésztésben nem szorítkozunk egy párnak az ivadékaira, hanem a törzsalakból számos párnak ivadékait körösztözzük egymással, amint a házi galambok közös törzsalakja, a sokat emlegetett *Columba livia* BRISSON (helyesebben *C. livida*) példája mutatja, még akkora különbségek is jöhetnek létre, amelyeknek alapján a szabad természet élőlényeit külön családokba, sőt külön rendekbe is sorozhatnók.

HUXLEY egy 1863.-ban tartott híres előadásában, melyben a DARWIN tanát ismerteti, azt mondotta, hogy az Angliában tenyésztett házi galambokat öt főcsoportba kellett osztani, s azokon belül alárendeltebb csoportok állíthatók föl; hogy e csoportok tagjai egészen olyan módon rokonok egymással, mint a rendszertani nemek, a genusok, a rendszertani családokon, a famíliákon belül, és maguk a csoportok egymással olyan fokban, mint a családok egy-egy renden, ordón, vagy osztályon belül; ellenben mindnyájuknak alkotása olyan viszonyban van a vadon élő szirti galamb, a *Columba livia*, alkotásához, mint aminőt mutatnak egy nagy természetes állatcsoport tagjai egy valóságos vagy képzeleti typushoz, illetőleg törzsalakhoz. »De tudjuk«, mondja HUXLEY, »hogya a galamb-

bok« – értsd a házi galambokat – »minden néven nevezendő változata a tenyésztő kiválasztásnak« – az úgynevezett domesticationak, házivá tételnek – »bizonyos folyamata útján egy közös törzsökből, a szirti galambból, jött létre. Ebből beláthatják, hogy ha az összes állatfajok egy közös törzsből származtak, szerkezetük általános jelleme, valamint azoké az osztályozó rendszereké, amelyek ama szerkezeti viszonyokat kifejezésre juttatják, éppen olyan lenne, aminőnek valósággal találjuk«.

És itt követte el DARWIN, HUXLEY és minden követőjük azt a végzetes logikai hibát, melynek következményeitől az élettudományok ma sem szabadulhattak még meg.

Az ő okoskodásuk menete, röviden, a következő volt. A közös törzsalakból az ivadéknak bizonyos módon való tenyésztő kiválasztása által különböző és olyan csoportokba osztható ivadékot lehet létre hozni, aminő csoportokat állít föl a rendszertan a természetben élő állatok osztályozására, tehát az élőlényeknek ilyen osztályozhatósága azt bizonyítja, hogy őket közös ősből hozta létre egy olyan folyamat, mely a mesterséges kiválasztásnak felel meg a természetben, s ez a folyamat a természetes kiválogatódás (natural selection). És miért kellett közös ősből származniok? Azért, mert mondott osztályoztatásuk állatkörökre, osztályokra, rendekre, családokra, nemekre és fajokra, amely rendszertani csoportokat jellemzi a fajok irányában növekvő hasonlósága a beléjük foglalt élőlényeknek, másképpen, mint közös ősből származásuk esetén, nem érthető. És az utódoknak különbözővé válását miért idézi elő a természetes kiválogatódás? Azért, mert a mesterséges kiválasztás csakugyan képes ilyenmő különbözővé válást előidézni, és azért, mert más előidézőjét, mint a mesterséges kiválasztásnak megfelelő folyamat működését a természetben is, vagyis másokat, mint a természetes kiválogatódást, nem tudunk elképzelni.

A gondolatmenet, jelképekben feltüntetve, ez: *A* állapotból a *B* tényező létrehozza a *C* állapotot; más tényezőt erre nem ismerünk. Van egy *D* állapot, mely a *C* állapothoz hasonlítható; tehát a *D* állapotot is *A* állapotból hozta létre valamely tényező. Más tényezőt arra, hogy egy *A* állapotból *D* állapotot hozzon létre, nem tudunk elképzelni, mint egy

a 5-hez hasonló tényezőt. Tehát az egyedül elfogadható hypothesis egy D állapot A állapotból való létrejöttének magyarázatára egy a 5-hez hasonló Bx tényező hatása. Vagy elfogadjuk magyarázatul a Bx tényező hatását, vagy le kell mondanunk minden magyarázatról.

Az A állapot a kimutathatólag közös ősnak, például a még egységes *Columba livia* fajnak állapota. A C állapot a közös ős utódainak különbözősége és osztályozhatása a rendszertani csoportoknak megfelelően. A B tényező a tenyésztő kiválasztás. A D állapot az élőlényeknek olyan sokalakúsága a természetben, amelynek alapján azok állatkörökbe, osztályokba, rendekbe, családokba, nemekbe, fajokba és fajváltozatokba csoportosíthatók.

A következtetés pedig ebből először is az, hogy az élő lényeknek a természetben észlelhető sokoldalúsága nem ősi állapot, és hogy ősi állapot az elődöknek egyformasága, fajilag azonosossága, azaz egy A állapot volt. Szóval: a jelenlegi különböző fajok között a közös őstől származtak.

Nyilvánvalólag külön kell ettől a tételtől választani a másik következtetést, mely úgy szól, hogy a különböző fajok a közös ősből a természetes kiválogatódás útján jönnek létre, vagyis, hogy a Bx tényező a természetes kiválogatódás. Foglalkozunk mi is külön és előbb az első tétellel.

Az egyik logikai hiba itt a következő. Ha a C állapot kísérletileg kimutathatóan az A állapotból jött is létre: azért, mert a D állapot hasonlít a C állapothoz, még korántsem következik, hogy a D állapot is egy A állapotból jött légyen létre. Azért, hogy a *Columba livia* az oly igen különböző házi galambok közös őse és azért, hogy a házi galambok az élő lények fölosztásában alkalmazott \perp rendszer elvei szerint csoportosíthatók, még nem következik, hogy a szabad természetben létező és így csoportosítható fajok is közös ősből származtak. Azután meg a C állapotnak és a D állapotnak hasonlósága is csak fölületes: vannak a két állapot között bizonyos igen lényeges különbségek.

Osztályokra, rendekre, családokra és nemekre csoportosíthatók hasonlóságuknak kisebb vagy nagyobb foka szerint élettelen dolgok is: a kristályoknak is van rendszertanuk; az ásványországot egészen az állatország mintájára fog-

lalta rendszerbe és ugyanígy osztályozzák a kőzeteket is. Mindenik rendszert éppen oly joggal természetesnek is lehet mondani, mint bármelyik állat- vagy növényrendszert.

És most mindjárt álljunk is meg egy percre! Azt mondják, éppen abban áll a természetes rendszereknek természetes volta, hogy a vérrokonságot, a közös őstől való származást tükrözik vissza, juttatják kifejezésre. HUXLEY, amint láttuk, DARWIN-nal azt mondotta, hogy természetes rendszerek fölállíthatása bizonyítja a közös ősből származást. A darwinista systematikusok pedig azt mondják, hogy a közös ős teszi lehetővé természetes rendszerek alkotását. HUXLEY szerint azért kellett közös ősnek lenni, mert van természetes rendszer; a systematikusok szerint azért kell lenni természetes rendszernek, mert közös volt az ős. Kölcsönösen bizonyítéku használják a bizonyítandót, tehát egyik fél sem bizonyítja be a maga tételét.

De térjünk vissza az élettelen dolgok osztályozására!

Abból, hogy lehetséges a kristályoknak, az ásványoknak s a kőzeteknek valamely természetes rendszerű osztályozása, szintén azt következtessük, hogy minden kristály egy közös őskristályból, minden ásvány egy közös ősásványból és minden kőzet egy közös őskőzetből vagy, mivel a kőzetek ásványokból, a kristályos kőzetek még hozzá ásványkristályokból vannak összetéve, egy ősásványnak őskristályából származtak? Igaz, hogy élőlény csak élőlénytől születhetik, kristályt azonban mesterségesen is hozhatunk létre; de nem hozhatunk létre anyagot. Az anyag a maga jelenleg lehető legegyszerűbb állapotában, mint elem, szintén adva van úgy, mint ahogyan adva van az élet az elemi élőlények, vagy a különböző fajú kezdősejtek alakjában.

Vegyük a kristályok példáját kissé közelebről is szemügyre! Az állatvilágot ma talán legtöbbször 9 állatkörre osztjuk föl és mindenik állatkört bizonyos számú osztályra. A kristályvilágot a már mindinkább általánosan elfogadott módon 7 kristálykörre, úgynevezett kristályrendszerre osztják föl (háromhajlású, egyhajlású, rhombusos, trigonalis, tetragonalis, hexagonalis és cubicus rendszer), s azokon belül összesen 32 osztályt, az osztályokban további alcsoportokat különböztetnek meg. Egy-egy csoport tagjai egymással nemcsak geometriai, mondjuk

alakotani tulajdonságaik, hanem a legkülönbözőbb physikai (optikai, hőtani, szilárdságbeli stb.) tulajdonságaik szempontjából is közeli »rokonságot« mutatnak. A főkülönbségek közöttük a chemiai alkotás tekintetében vannak. De hát vannak életbuvárok, akik az élőlényeknek minden különbségét szintén chemiai alkotásuk különbözőségére akarnák visszavezetni.

A kristályokat a bennük kifejlődött symmetria foka szerint haladó sorozatba is állíthatjuk, kezdve a legalsóbbrendűeknek mondható háromhajlású symmetriátlan kristályoktól egészen a legmagasabbrendű cubicus és hexakisoktaëdronos kristályokig, melyek a symmetriának legnagyobb fokát mutatják. A szervezetnek fokozódó tagoltsága s a növekvő munkafelosztás szerint az egyes tagok között az élőlényeket is hasonló sorozatokba állíthatjuk. Az ilyen összehasonlító anatómiai sorozatokban a fajfejlődés menetét látják és, a DARWIN-féle fölfogás szerint, a legalsóbbrendűeket, a sorozat elejére tett alakokat tekintik az összes magasabbrendűek közös őseinek. Hasonló joggal tekinthetnők a symmetriátlan kristályokat is az összes magasabbrendűek közös őseinek.

A párhuzamot élőlények és kristályok között végezve még teljesebbé teszi az a különösen legújabbban a keletkező kristályok microscopiumos vizsgálata útján szerzett tapasztalat, hogy a kristályoknak bizonyos, az élőlényekével némileg összehasonlítható egyedfejlődésük is van.

Az állatoknak az egyedfejlődésük folyamán egymásután következő alakbéli megjelenése mását bizonyos fokig megtaláljuk az említett összehasonlító anatómiai sorozatokban, és a különböző alakbéli megjelenések az egyedfejlődésben ugyanolyan sorrendben is követik egymást, mint ahogyan az összehasonlító anatómiai sorozatokban következnek az alsóbbrendű alakokra a magasabbrendűek. Mivel pedig az összehasonlító anatómiai sorokat tekintik a fajfejlődés tükrének, és mivel az összehasonlító anatómiai sorozatok az egyedfejlődésben is visszatükröződnek bizonyos fokig, föllállította HAECKEL azt a tételt, hogy az egyedfejlődés menetében lényegileg a fajfejlődés menete ismétlődik meg, és elnevezte ezt a párhuzamosságot biogeneticus alaptörvénynek. Nem csodálnám, ha egyszer csak elkezdenék a biogeneticus alaptörvényt a kristályokra is alkalmazni hiszen, például SCHRÖN OTTÓ Nápolyban élőlényeknek

tekinti a kristályokat. Csak az nem jutott még eszébe mindezek alapján senkinek sem, hogy a kristályokat közös ősk utódainak mondja.

A vegyületek »rokonsági« viszonyaival most nem foglalkozom; nem foglalkozom az elemek természetes rendszerével sem, amely azokat MENDELEJEFF és mások szerint a vegyületi érték, az atomus súlya és egyéb tulajdonságok alapján különbözőképp csoportosítja. Mindezek az osztályozhatóságok csak úgy nem, vagy éppen annyira bizonyítják a közös ősből való származást, mint az állatok s a növények osztályozhatósága.

A *Columba livia* példájához hasonló példát számtalant hoznak föl a közös őstől való származás bizonyítására; de ha nem bizonyít a *Columba livia* példája, akkor száz más példa sem bizonyít többet.

A bizonyítékoknak egy más csoportjában fölhozzák bizonyos haszon nélküli, sőt az egyedre káros tulajdonságoknak a hasznos tulajdonságokkal együtt való előfordulását, mint olyant, mely nem volna érthető, ha az illető élőlények a rájuk nézve nem hasznos tulajdonságokat nem olyan ősktől örökölték volna, amelyek ama tulajdonságoknak még hasznát vették. Ez tökéletesen igaz, csakhogy a közös ősket nem bizonyítja. Azt mondják, például, hogy valamely állatnak egy csökevényes szervét csak az magyarázza meg, ha olyan állatéval közös őse volt, amely állatban ama szerv nem csökevényes, hanem működésre képes, hasznot hajtó állapotban van meg ma is még. Miért? A csökevényes szervek bizonyíthatják, hogy az ősből az a szerv valamikor, a fajfejlődés akkori fokán, működő és hasznosítható alakban volt meg; tehát bizonyíthatják a faj fejlődést, amely megy a maga útján az utódok szükségletére való tekintet nélkül; de nem bizonyíthatják a közös ősket. Minden magasabbrendű kifejlett szervezetnek . vannak olyan részei, melyek az embryalis életszakasz maradványai: akkor még hasznot hajtottak, működtek, kifejlett korban fölöslegesek, sőt terhesek is lehetnek.

Hasonlóképpen csak a fajfejlődést bizonyítja az a szintén sokat emlegetett körülmény is, hogy a különböző korú geológiai rétegekben visszamenőleg az élőlények mai típusai n a k mindig alsóbbrendű formáitól származó maradványokra akadunk.

De nem foglalkozom most sem ezzel, sem több más vélt bizonyítékkal, melyeket a tiszta darwinismus állít a descendentianak, mint a fajok vérrokonsága tanának szolgálatába. *) A bizonyításnak meghiúsult kísérletei szolgáltatják a legtöbb fegyvert azoknak a kezébe, akik a descendentiaival együtt az evolutionismust is ki akarnák végezni. Inkább röviden összefoglalom a tiszta darwinismus, a természetes kiválogatódás tanának lényegét. Azt mondja, hogy a természetben szükségképen a legalkalmasabb egyedek fognak fönmaradni. A természet mintegy kiválogatja a legalkalmasabbakat úgy, ahogyan a tenyésztő a továbbtenyésztésre kiválogatja a neki leginkább tetsző egyedeket. A természet azokat fogja, mint legalkalmasabbakat, kiválogatni, amelyeket alkotásuk az adott életkörülmények között a megélhetésre leginkább képesít. Leh etővé teszi a válogatást az, hogy minden fajnak egyedei többé-kevésbé különböznek egymástól; teljesen egyforma alig is van kettő. Szükségessé teszi a válogatást az, hogy sokkal több a születő, mint a megélhető egyed. Eredményessé teszi a válogatást az, hogy a kiválasztott egyednek utódai öröklék azokat a tulajdonságokat, amelyeknek okából a kiválasztás megtörtént. Ha a természetben is sokan versenyeznek minden helyért és ha nem minden versenyző egyforma, úgy a versenyben az lesz a győztes, amelyikre nézve bizonyos egyedi tulajdonságai a megélhetést könnyebbé teszik. A győztes utódai között lesznek olyanok, amelyekben az elsőbbséget biztosító tulajdonságok még nagyobb mértékben lesznek meg, és így, nemzedékről nemzedékre mindig a legalkalmasabbak maradván fön és a kevésbé alkalmasak nem jutván szaporodáshoz, az elsőbbséget biztosító tulajdonságoknak mind nagyobb mértékben és kedvezőbb összeállításban kell jelentkezniük. Új fajok létrejöttét bizonyos tulajdonságoknak ilyen módon a természetes kiválogatódás és az átöröklés révén való fölhalmozódása, megnövekedése idézi elő.

A természetes kiválogatódás tana három tényből, két következtetésből és két föltevésből alakul ki. A három tapaszt-

*) Foglalkoztam velök a *Verseny és haladás* című dolgozatomban, mely az Erdélyi Múzeumegyesület 1907. évi nagyenyedi vándorgyűlésének emlékkönyvében jelent meg.

talati tény: *a*) egyedi különbségek létezése a fajon belül (variabilitás); *b*) az egyedek fölös száma; *c*) az egyedi tulajdonságok átörökítése (hereditas). A két következtetés: *a*) a verseny a fölös számú egyedek között minden megélhetési helyért és a megélhetésnek minden eszközeért, minden föltételért (a létért való küzdelem); *b*) a legalkalmasabbnak fönmaradása. A két föltevés: *a*) a megkülönböztető bélyegek fokozódása nemzedékről nemzedékre; *b*) a bélyegek állandósága.

A három tapasztalati tény megdönthetetlen; a két következtetés teljesen jogosult; de a két föltevés föltevés maradt; azokat DARWIN és WALLACE, aki a DARWIN tanát, melyet különben tőle függetlenül maga is fölállított, DARWIN-nál is tisztábban fejtette ki, bizonyítani meg sem kísértették. Későbbi híveik megkísértették, de nem tudták bizonyítani.

A tiszta darwinismus lényegéhez tartoznak még a következő föltevések. Az első: hogy a természetes kiválogatódás az egyedeknek arra a változatosságára támaszkodik, amelyet magyarul folyamatos változatosságnak (continuus variabilitás) kívánok nevezni s amely egy-egy nemzedéken belül csak kis különbözetet foglal magában és minden irányban egyaránt lehetséges. A második föltevés, hogy a különbözetnek faji bélyeggé fölhalmozódása sok nemzedékbe, sok időbe telik. A harmadik föltevés, amely a DARWIN elméletét leginkább megkülönbözteti a LAMARCK-étól, az, hogy az egyes különbözetek belső okokból, illetőleg véletlenül, minden czélzat nélkül és külső hatásoktól függetlenül állanak elő; azok a változások, melyeket a szervezeten, az egyedi életen belül, külső behatások idéznek elő, az úgynevezett szerzett tulajdonságok, nem örökölhetők, vagy legalább is oly csekély jelentőségűek, hogy a fajok átalakulásának alapjául nem szolgálhatnak.

Már most mit mond a LAMARCK elmélete? Az is azt mondja, hogy az élőlények mai alkotása egy a jelenlegitől különböző alkotásból jött létre; hogy az élőlények átalakulnak, de az átalakulást az egyednek a saját törekvése idézi elő, hogy alkalmazkodják az életviszonyaihoz és leküzdje a megélhetésének nehézségeit. Ez a törekvés, vagyis az egyedi cselekvőleges alkalmazkodás, továbbá az életföltételeknek, a környezetnek hatása a szervezetre, tehát az egyedi szenvedő-

leges alkalmazkodás: az egyed szervezetének bizonyos kisebb-nagyobb átalakulását idézi elő. Más szóval, az egyed bizonyos olyan tulajdonságokat szerez, amelyeket nem örökölt; benne bizonyos tulajdonságok nem *kifejlődnek*, hanem külső hatásra és saját, akaratos vagy kiváltott, életműködés által *keletkeznek*. A nem örökölt, hanem szerzett tulajdonságokat mindazonáltal átörökíti az utódaira, amelyek e tulajdonságokat a környezet hatása alatt és saját törekvésük által tovább fokozzák. így jönnek létre az eltérések a ' törzsalaktól és végezetül a fajoknak az ősöktől különböző alkotása. De maga LAMARCK nem beszél új fajok keletkezéséről, csak átalakulásáról; nem mondja, hogy a különböző fajok szükségképpen közös ősöktől származnak.

Újabb búvárok úgy a LAMARCK, mint a DARWIN tanában foglalt tényezőket magukban és külön elégteleneknek tartják a fajfejlődés előidézésére, szerintük a fajok keletkezésének magyarázatára, és a dolgok nyitját a természetes kiválogatódásnak és az átöröklődő egyedi alkalmazkodásnak, még pedig főleg a szenvedő alkalmazkodásnak, együttes hatásában keresik.

De nem különböztetik meg a fajfejlődés kapcsán bekövetkező átalakulást attól az átalakulástól, melyen az egyes nemzedékek az éppen adott életviszonyokhoz való alkalmazkodás révén mennek köröszül. Ennek az alkalmazkodásnak a magyarázatára föl kell használnunk úgy a természetes kiválogatódást, mint a külső tényezők hatását. A fajfejlődés azonban, amint már mondtam, lényegileg független mindkét tényezőtől; annak iránya és közelebbi jelleme az illető fajba kezdettől beléoltott tulajdonság, és éppen a legjellemzőbb faji tulajdonság, melyet egyik elmélet sem magyaráz meg. Úgy a LAMARCK-féle, mint a DARWIN-féle tényezők csak mennyiségekben kifejezett változásokat idézhetnek elő, vagy legföljebb meglévő tulajdonságoknak lappangó állapotban maradása, illetőleg megnyilvánulása fölött dönthetnek. De az átalakulásnak, ismétlem, egyik ilyen neme sem fejlődés.

Ámde igen messzire vezetne, ha most még külön, behatóbban kívánnám méltatni a DARWIN-féle s a LAMARCK-féle elvnek mindenik elemét. Előadásom befejezéséül kiemelek egyet, az úgynevezett létért való küzdelmet, mert talán azzal

vétkeztek legtöbbit a társadalomtanban is, s a létért való küzdelem körül csoportosítom még egyszer a darwinismus és lamarckismus többi elemét.

V.

Márciusban múlt 17 esztendeje, hogy Kolozsvárit egy nyilvános előadást tartottam »A jótékonyág, mint természeti törvény« czímen, mely az Erdélyi Múzeumegyesület kiadványai közt nyomtatásban is megjelent. Abban kifejtettem, hogy a természetben a DARWIN tanítása szerint sem a harc, hanem a kölcsönös alkalmazkodás játssza a fő szerepet. Igyekeztem akkor a kölcsönös alkalmazkodás elvének nagy társadalomtani jelentőségét is kifejteni. Csak 1902.-ben jelent meg és nagy föl-tűnést keltett KRAPOTKIN herczegnek egy könyve, amely ugyan-ezt fejtegeti, és azt, amit én a kölcsönös alkalmazkodás társadalmi elvének mondtam, kölcsönös segítségnek (mutualaid) nevezi. Engedjék meg, hogy további előadásomba a 17 év előtt már elmondottakat is beleszőjem.

Midőn valamely nagy igazság, melyre tömérdek tudásnak és kutatásnak alapján jutott az, aki egy bizonyos tételbe foglalta, közkeletűvé lesz, a többségnek voltaképp csak az igazságot szavakba foglaló formula, az üres héj válik tulajdonává. Minden igazság pusztá phrasis annak az ajkán, aki nem gondolja is hozzá ugyanazt a gondolatot, mint aminek eredetileg a kifejezésére szolgált. Nyelvünknek természetéből folyik, hogy gondolatainkat csak képeknek segítségével tudjuk közölni. Minden gondolatnak a kifejezésére eredetileg a képeknek egész sorát használjuk. De később az egész sornak képviselője gyanánt kiválasztunk egyet, azt, amely leginkább alkalmas a többit mind földézni lelkünkben, és azt tesszük a gondolat symbolumává. Aki nem ismeri a gondolatot, annak a symbolum vagy semmit se mond, vagy egészen mást. Nemcsak egyszerű gondolatnak, hanem gondolatok hosszú láncolatának, megfigyelések, kísérleti eredmények hosszú sorának képviselője e szók: »harc a létért.« Aki szó szerint veszi, éppen nem értheti rajta, amit értett DARWIN a »struggle for life« kifejezésen.

A DAEwiN-féle jelszót a németek, a mellékjelentést fordítva le, a »Kampf um das Dasein« szókkal fejezték ki, jobban mondva helyettesítették. Szó szerint a »struggle for life« annyi, mint fáradozás az életért, vagy a megélhetés nehézsége. Ha valaki az én angol tudásomnak nem hisz, nézze meg a »struggle« szó különböző jelentőségeit a leghíresebb angol nagyszótárban, WEBSTER International Dictionary-jában. Ott a struggle szónak öt synonymáját fog találni: endeavor, effort, contest, labor, difficulty. A két utolsó, labor és difficulty, munka és nehézség, fejezi ki legigazabban a fogalom valódi tartalmát.

Magyarul a német kifejezés fordítása terjedt el: harcz a létért, vagy küzdelem a létért. Lényegében mindegy, akár melyik szólásformát használjuk is a DARWIN-féle gondolatmenet megjelölésére, illetőleg röviden feltüntetni, hogy az élőlényeknek egymáshoz és az élettelen világhoz való viszonyát a mai élettudománytól kiderített módon fogjuk föl; de ne akarjuk a harczot a létért szó szerint értelmezni, mert az úgy nem felel meg az élőlények egymáshoz való viszonyának a természetben.

Az angol kifejezés már azért is helyesebb, mert az még szó szerint sem nyújt oly téves fogalmat. Érdekes, hogy minden európai nyelvben a német kifejezés mása terjedt el: így pl. a francziák is »lutte pour l'existence«-t vagy »guerre pour la vie«-t emlegetnek. Ez is bizonyítja, hogy az idegen nemzetek közül a németek váltak először a DARWIN szócsöveivé. A francia szakemberek még a számtalan angol tudományos műkedvelő egyikének tartották DARWIN-t, midőn németül már egész könyvtár íródott róla. Ezek nélkül a magyar irodalomban is aligha jutott volna oly hamar szerephez.

A DARWIN nagy tekintélyének révén, annak a nagy elismerésnek következtében, amiben a szaktudósok a DARWIN elméletét részesítették, de talán még azért is, mert oly veszedelmes hírért költötték, divattá vált róla beszélni és azt muto-gatni, hogy a természetet az ő szellemében nézik. De a szellem helyett csak az elferdített jelszó vált köztulajdonná és annak kapcsán az a ferde fölfogás, mintha az örök harcz volna a természet törvénye, a tökéletesedés rugója.

Merem állítani, hogy a DARWIN neve kevésbé volna népszerű és kevesebben fogadnák el az ő vélt tanait, ha költők, jogtudósok, államférfiak és mások, akik ma minduntalan emlegetik, az ő szellemét is meg tudnák valóban érteni, ha t. i. volna ehhez elegendő természetismeretük.

Sokan nagyon alkalmasnak találták a létért való harcnak vélt természeti törvényét arra, hogy az emberi társadalomban dúló oktan küzdelemre mentségül hozzák föl, sőt mi több, annak jogosultságát mutassák ki. Pedig a dolog úgy áll, hogy a természetben, amennyiben csakugyan folyik harc, az nem egyéb, mint önvédelem. És olyan harc, mint az embereké, hogy egyik a másiknak készakarva, egyenesen a vesztére tör, a természetben fajrokonok között vajmi kivételesen fordul elő.

A legtöbbben, akik a tudomány szemüvegén át vélnék körösztil nézni és így azt hiszik, hogy helyesen, igazi színben látják a természetet, voltaképp csak divatos, mert pessimista előítélettel tekintenek reá. Erre a hibára nekünk, természetvizsgálóknak kötelességünk figyelmeztetni a nagyközönséget annál is inkább, mivel a természet ily ferde fölfogásának kárhozatos következményei sok téren még a gyakorlati életben is érezhetők.

Amiről, az élőlényeknek egymáshoz és az élettelen világhoz való viszonyát elfogulatlanul vizsgálva, meggyőződünk, az nem egyéb, mint hogy a megélhetés a szerves életnek minden fokán bizonyos, kisebb-nagyobb, nehézséggel jár.

Az élet odakünn nem dolce far niente; de nem is ádáz tusa.

Az előbbi hihetnők, ha látjuk a napsütötte rétnak tarka virágszőnyegét, hintázva fűszálon a lepkét, mézes galaj virágzatában bujkálva a méhet; ha járjuk pompája teljében az erdőt, mikor a gerle bűg és csattog a csalogány. Ne higyjük, hogy csupa dalban telik számukra az élet. Nekik is nehéz munkába kerül megszerezni élelmüket s a pihenés óráit bőven kiérdemlik. De éppen azért vidám a pihenés, éppen azért készlet a dalra. Őket is száz veszély környékezi: milliók pusztulnak el naponta bogárból és madárból. De szomorúsággal az őket még se tölti el, mert nem ismerik a jövő gondját, s a jelen aggodalmait. Nehéz odakünn a megélhetés, de nem

szomorú az élet, a harc nem egyéb, mint küzdés az élet nehézségeivel.

És miért nehéz az élet ott, ahol a mezők lilioma ingyen kap bársonyruhát ingyen tápot a madár?

Nehéz azért, miért óriási az aránytalanság az élőlények szaporodó képessége és földünknek tápláló képessége között. Földünk alig milliomod részét tarthatja fenn a külön egységeknek, amelyek rajta szüntelen alakulnak. A természetben is sokkal kevesebb a betölthető állás, mint a pályázó. És helyhez a természetben mindig csak azok jutnak, akik a hely betöltésére legalkalmasabbak, éppen úgy, mint az emberi pályázatok alkalmával. Ebben a versenyben áll voltaképpen a harc a létért. Csak képletes értelemben harc; közben vetetlen testi mérkőzésre fajrokonok, felebarátok között csak kivételesen kerül a sor.

Mi történik azonban a kevésbbé alkalmasokkal, akik a pályázaton helyhez nem jutottak? Az emberek pályáznak más-hová és, ha sehol sem boldogulnak, szaporítják az elégedetlenséget és a köznyomort; élnek tovább cél és haszon nélkül, de mennyien! A természetben amely egyed alkalmas helyhez nem jutott, az mindjárt meg is szűnt külön létezni, az nem kénytelen nyomorultul élni, hanem az ő élete beleolvad a másokéba, akiknek van hol és miért álniök.

Bármely állat- vagy növényfajt vegyünk is tekintetbe, az, ha korlátlanul szaporodhatnék és ivadéka teljes számban fennmaradna, rövid idő alatt egymaga is benépesítené a földet, elfoglalva annak minden legkisebb zugát, amely a megélhetésre módot nyújt. De minden egyed továbbra is tizen vagy százat igyekeznék a maga helyébe állítani. Mi következne ebből? Az, hogy minden egyes helyre tizen vagy százan pályáznának. Hogy melyik nyerné el, az nem függne a véletlentől, hanem attól, hogy egyedi különbségeik alapján melyik a legalkalmasabb a hely betöltésére. Az a többit kiszorítaná; de ő is tíz vagy száz utódot hozna létre. Ha ezek közül mindenik alkalmasabb volna, mint tíz vagy száz szomszédnak utódai, akkor azoknak helyét is mind ők foglalnék el, azok már nem állíthatnának utódokat. A verseny végeredménye pedig lassú tökéletesedés volna egy bizonyos irányban, ha az adott viszonyokhoz való teljes alkalmazkodottságot kívánjuk tökéletességnek mondani.

Ha azonban tökéletesedésen az egyszerűbb testi alkotástól a bonyolultabb, összetettebb alkotásra átmenetelt s ezzel együtt minden életműködésnek tökéletesebb elvégzését, vagyis a szó igaz értelmében vett fejlődést kívánjuk érteni, úgy erre a most röviden vázolt folyamat nem vezethet. DARWIN azt hitte, hogy talán vezethet, s ez volt néki is, WALLACE-nek is a legnagyobb tudományos tévedésük. A DARWIN hívei a legújabb időig ezt mint megdönthetetlen bizonyosságot hirdették; sőt némely túlzók, mondhatni, teleordították a világot azzal, hogy a »harcz a létért« teljesen megmagyarázza a fejlődést.

De maradjunk egyelőre az alkalmazkodásnál! A természetben minden egyes helyért nem csak egy fajnak egyed 31, hanem különböző fajok, száz meg százezren versenyeznek különböző módokon. A verseny különböző módjainak különböző irányban való alkalmazkodás és az lesz az eredménye, hogy a természet háztartásában minden legkisebb zúgnak akad alkalmas betöltője.

Ismeretes dolog, hogy amint nincsen egészen egyforma két ember a világon, úgy nincsen tökéletesen egyforma két madár, két hangya, két virág, két mohaszál, habár egy fajba tartozóknak mondjuk, egy néven nevezzük is őket. Ebben áll a változékonyság, helyesebben az, amit ma részint folyamatos változékonyságnak, vagy egyedi ingadozásnak, részint magános változatnak vagy mutationak neveznek.

Mihelyt egyszer két egyed között kenyértörésre kerül a sor, hacsak egy hely van és ők ketten, az nyeri el, amelyik alkalmasabb, képesebb az elfoglalására. Látszólag nagyon jelentéktelen egyedi tulajdonságok biztosíthatják a versenyben a győzedelmet.

De tudjuk azt is, hogy a gyermek örökli szülői tulajdonságait, az egyéni sajátságok átszármaznak az utódokra: ez az öröklékenység. Köztük azok, melyek a szülőknek a győzelmet biztosították volt; de nem egyforma mértékben. Egyesekben kevésbé, másokban fokozottan fejlődnek ki. Helyhez csak az utóbbiak jutnak, csak azok állíthatnak utódokat maguknak és így tovább, ivadékról ivadékra, melyekben az adott viszonyok szerint hasznos tulajdonságok a DARWIN föltevése szerint mindinkább fokozódnak. Ez a három egyszerű és

könnyen érthető, mindenütt látható körülmény, melyeket most újra felsorolok, hogy t. i. 1. léteznek egyéni sajátságok, 2. az egyéni sajátságok átöröklődnek és 3. hogy a természetben több a pályázó, mint a betölthető hely, és e három ténynek a következése, hogy a versenyben a legalkalmasabb válik győztesse: foglalja magában, amint már mondtam, a természetes kiválogatódás (a natural selection) híres elméletét, a darwinismust, mely rövid kifejezéssel a legalkalmasabb fönmaradásának tana. Ugyancsak említettem már azt is, hogy később elfogadta és a természetes kiválogatódás gondolatával együtt alkalmazta DARWIN a LAMARCK elméletét, a lamarckismust is, melyet a fajok eredetéről írott művének első kiadásában, 1859-ben még meglehetősen elhanyagol. Nagyon igazságtalanok és logikátlanok is azok, akik, mint pl. PLATE, HAECKEL utóda a most megürült jenai trónuson, a darwinismus fogalma alatt egyesítik a természetes kiválogatódásnak elméletét és a LAMARCK tanításait csak azért, mert később DARWIN az utóbbiakat is magáévá tette. Hiszen az ő főművének már a címe is kizárja azt, hogy a lamarckismust is darwinismusnak nevezzük. Ez a cím: »A fajok eredetéről a természetes kiválogatódás útján.« LAMARCK már a XVIII. század vége óta azt hirdette, hogy az élőlények alkotása egyik nemzedékről a másikra, de előbb már minden adott nemzedékben is, a szervek használatának különböző foka és a környezetnek közbenvetetlen hatása, vagyis, amint nevezem, az egyedek cselekvő és szenvedő alkalmazkodása s az alkalmazkodással szerzett tulajdonságoknak a tőlük származó ivadékra átöröklése által változik meg. LAMARCK szerint ez a változás az alkalmazkodásnak, a fajok különbözővé válásának s a fejlődésnek magyarázata. Ehhez az elvhez DARWINnak, csak mint kölcsönvevőnek, van köze, és inkább csak későbbi műveiben. HUXLEY, a DARWIN tanításának legelső és legnagyobb hirdetője, 1863.-ban még azt mondja: vagy a természetes kiválogatódás tana, vagy lemondás minden magyarázat lehetőségéről, és hogy a LAMARCK fölfogása, mint semmivel sem igazolt föltevés, megérdemelte a feledést, amelybe elmerült.

VI.

Láttuk, hogy a természetes kiválogatódásban nem a harc áll élénk természeti törvény gyanánt, hanem csak a küzdelem a megélhetés nehézségeivel és az alkalmazkodás a változott viszonyokhoz. És éppen ez az alkalmazkodás, ha nem is a tökéletesedésnek, a fejlődésnek, de a továbbfejlődés első feltételének, a fönmaradásnak a titka, nem pedig a nyers erő. Az erőszak a természetben végtelen sokkal kevesebbet tehet, mint az emberi társadalomban. A testi erő, amely neki ront az akadályoknak, úgyszólván csak pillanatokig segíthet győzelemre, holott az alkalmazkodó képesség, a környezethez simulni tudás, meg az akadályok kikerülése, ha pillanatnyi vereségekkel jár is, utoljára biztosítja a diadalt.

De láttuk azt is, hogy a valódi fejlődés – úgy az egyedé, mint a fajé – többnyire lassú és mindig fokozatos. Mindig megtartva a megtarthatót, óvatosan lépked a múltból a jelenbe s a jelenből a jövőbe. A látszólagos ugrások is, aminő például a báb és a lepke között van, csak onnét származnak, hogy egyszerre, hirtelen válik láthatóvá, ami volta-képp lassan ment végbe a takaró külszín alatt.

Ezeket éppen a társadalomtannak s a társadalmi politikának szabad legkevésbé elfelednie. Az élettudomány céltalannak és a fejlődés ellen valónak tüntet föl minden erőszakot, minden szélsőséget, minden úgynevezett radicalismust. Akik azzal dicsekesznek, hogy ők radicalisok, nem szolgálják a fejlődést. Talán rombolhatnak, ha szabad kezét nyernek; de nem építhetnek. Munkájuk kedves lehet a jelennek, mert őket magukat hatalomra segítheti; mert kielégítheti a fölkorlácsolt gyűlöletet; de nem kedves a jövőnek, az utánuk következő nemzedéknek, amelynek csupán a csalódás és az újra építés kötelessége juthat. A jövő mindent nekünk, a mai nemzedéknek fog köszönhetni; de joggal bennünket átkozhat minden bajáért is. Hibáit és erényeit tőlünk öröklí, mi adjuk át nékj az alapot, a multat, amelyen, – ha kedves előtte, ha nem – tovább kell építenie. Valamint mi magunk is csak a munkát adhatjuk ahhoz, amit elődeinktől örököltünk. A rombolók munkáját dicsfénnyel csak az a történelem fogja övezni,

melyet a következő nemzedék rombolói írnak. Aki érzi felelőségét, melylyel a jövőnek tartozik, nem fog hozzájuk csatlakozni. Még a mai nemzedék erényei is olyan virágok, melyeknek mi magunk többnyire csak illatát és pompáját élvezzük, de nem a gyümölcsseit: a gyümölcs a jövő, talán egy késő nemzedéké. Ne tépjük le tehát az erény virágait, sem azért, hogy sárba tapossuk, sem azért, hogy véle lakunkat ékesítsük; még azért se, hogy – lepréselve – az imádságos könyvünkbe tegyük el.

A darwinizmus bírálatának legfőbb tanulságát én abban látom, hogy megszünteti a hitet a külső körülményeknek mindenhatóságában: a jövőt nem a ma adott körülmények szabják meg. Ezek a tovább élhetést teszik lehetővé vagy lehetetlenné, és meghatározhatják azt is, hogy kisebb vagy nagyobb számú utódot állíthat-e a mai nemzedék a maga helyébe. Meghatározhatják, – és ebben tudatosan közreműködhetünk mi is – hogy a jövő nemzedék a továbbfejlődésre alkalmas vagy alkalmatlan egyedekből álljon-e. De a fejlődés lényegét és nemzeti sajátosságait a múltunk határozta meg. A múlton okulva, a jövőért aggódva és annak dolgozva: csak így élhetünk a fejlődés törvényei szerint!

Ha érheti is némi vád a természettudományokat azért, hogy érzéketlenné tesznek a történelem s az ideálék iránt; hogy a pillanat hasznát mindennek fölébe helyezik: úgy ebből a vádból az élettudományt, legalább annak új és józan irányát, semmi rész nem illetheti. Elbizakodottakká csak a technika vívmányai tehetnek; de az élettudomány kimutatja, hogy ezek nem döntők a továbbfejlődés szempontjából. Könynyítik a megélhetést, de nem biztosítják a jövőt. Igaz, hogy nem élhetünk meg csupán lelkiekből; de éppen oly igaz, hogy nem csak az értékes, ami kézzel fogható és pénzre változtatható. Sorsunkat az dönti el, ami nem fogható kézzel: az, amit lelkünkbe irt és testünk minden porcikájába beléoltott a múlt s amit nagy felelősség terhe alatt kell átadnunk a jövőnek!

Oroszország birtokpolitikája.

Írta: GAAL JENŐ.

Midőn a magyarországi birtokpolitikának összes állami és társadalmi viszonyaink által legczelszerűbbnek kijelölt irányát óhajtjuk kimutatni és e végből a másutt érvényesülő hasonló törekvések tanulságait sorozatos előadások útján akarjuk megállapítani, tekintetünknek első sorban Oroszországra kell esni. Mint sok más irányban a társadalmi élet jelenségeinek megfigyelése terén a szóban lévő tárgyra nézve is az óriási orosz birodalom kiváló alkalmakat szolgáltat az okulásra. De mivé az nem csupán nagy állam, hanem két világrésznek egyik fele s a földteke száraz területének hetedrésze, népességének száma pedig ma már megközelíti a másfélszáz milliót Oroszország összes birtokviszonyait és azok folytonos átalakulását egyetlen, a jelenleginél sokkal nagyobb munkálatban is, megőrizteni nagyon nehéz, az ilyen terjedelmű tanulmányban pedig egyszerűen lehetetlen.

De ami jelen feladatunk szempontjából nincs is szükség reá. Teljesen elegendő, ha az egységesebb kibontakozáson át ment európai Oroszországot – a lengyel, finn, kaukázusi, szibériai és más ázsiai részek nélkül – a maga 49 kormányzóságával és egy külön – a doni kozákok – területével tesszük e részben vizsgálódásunk tárgyává. így is oly térséggel van dolgunk, mely a hazánkét tizenhatszor haladja meg. Oly rengeteg néptömegekről lesz szó így is, melyek helyes fejlődésének irányítása rendkívüli értelmi és erkölcsi erőt teend szükségessé.

A lényegesebb tévedések itt bizonyos idő múlva rettenetes nagy vonásokban félreismerhetetlen módon tűnnek fel; azok tehát kétségbe nem vonhatók. A világnak egy tája sem kínálkozik ezeknél fogva úgy a valóban tudományos birtokpolitikai észlelés, mint a gyakorlati agrárius törekvések számára oly classicus kísérleti tétel, mint a nagy, kis és fehér oroszok által lakott, magában is óriási, magja a világ ezen legnagyobb egységes birodalmának.

A múlt és jelen birtokjogi alakulatai egymás mellett észlelhetők ott igen különféle kölcsönhatásban, melyre a jövő fejlődésének túlzott előlegezése útján keletkezett ábrándképekből szövődő utopistikus pártprogrammszerű jelszavak érezhető befolyást gyakorolnak. A legconservativebb és a legradicalisabb orosz birtokpolitikai törekvések egyaránt komoly politikai tényezőkké váltak, melyek roppant hatásának rémséges játékát évtizedek óta szemlélhetjük, de azok bizonyos békésebb megnyugvásra jutásának időpontját az adott körülmények közt ma még sejteni is alig lehet. Az az elégedetlenség, az a sok testi s lelki fájdalom, mely a helytelen birtokpolitikai szabályozás folytán Nyugat-Európa sok helyén létezik, talán Írországot és Szicíliát kivéve, úgyszólván gyermekjáték ahhoz a rettenetes görcsös kínlódáshoz és mindig a végzetessé való fajulással fenyegető vonagláshoz képest, mely az orosz agrárius mozgalmakat jellemzi. Ezek a nagy orosz nemzet létét ugyan nem fenyegetik, mint ahogy a magyarországi birtokviszonyok a mienket, de annak mégis életgyökerein rágódnak, mert a világ egyik legerősebb fájának igazi erő kifejtését és adott helyzetéből folyó nagy szerepének az emberiség történetében méltó betöltését teszik kockára. A mai merőben rossz birtokviszonyok javulásának Oroszországban tehát valósággal világtörténeti fontossága van.

Hogy ennek a javulásnak szűk keretben is valamelyes képét adhassam, magamat a magyar társadalomtudományi egyesület közgazdasági bizottsága által szabatosan megállapított kérdőponthoz tartva, inkább szaktanácskozmányi vélemény nyilvánítására szorítkozom. Összefüggő értekezés nyújtására az adott keretben helyesen nem vállalkozhatom.

Az orosz földbirtokrendszer mai nemcsak ki nem elégítő, hanem rendkívül veszélyes állapotának keletkezése nem újabb

keletű. Hogy ezt jól érthessük meg, szükséges a félszázaddal ezelőtti történetekre visszamenni.

II. Sándor cár mindjárt trónralépte után belátta, hogy az Európa minden részében akkor már megszűnt jobbágyság rendszere birodalmának fejlődését nagy mértékben akadályozza. Az első lépés annak megszüntetésére 1857-ben december 2-ikán történt, midőn egyes kormányzóságok, mint a vilnai, kovnói, grodnói, jóakaratot tanúsított nemességeihez a cár felhívást intézett, hogy a jobbágyság felszabadítása iránt javaslatot tegyenek, melyek czéljául az tüzetett ki, hogy a parasztság tizenkét év alatt személyes szabadsághoz és földtulajdonhoz jusson. Hasonló leirat ment azután a többi kormányzóságok nemességeihez is. Ezzel az egész orosz nemességnek képviselői Szent-Pétervárra hivattak össze az 1859. évben, hogy a felszabadító törvény szerkesztésénél mint szakérők közreműködjenek. Ennek javaslata végül a birodalmi tanács tárgyalásain menvén keresztül, a császár nyílt parancsa alakjában mint törvény 1861. évi február 19-ikén (a Gergely naptár szerint márczius 3-ikán) jelent meg. Annak értelmében a jobbágyszolgák (dvorovije) mintegy másfél milliónyi számmal két év múlva szabadok lettek és polgári jogokat nyertek. A röghöz kötött parasztok (krepostnije) – körülbelül 20 millió tömegben – személyökre nézve szintén szabadok lettek és jogot kaptak arra, hogy az általok addig megművelt urasági földeket egy bank segítségével megválthatták. Végre a koronaparasztkok és az uralkodóház tagjainak tulajdonát képező u. n. udjel, vagy apanage-javakon levő jobbágyok – 22 millió tömegben – az 1863. évi július 8-án kelt ukaz által aránylag előnyös megváltási feltételekhez jutottak.

Még jobb helyzet volt fentartva a nyugati kormányzóságokban levő litván, fehér és kis orosz parasztságnak, és pedig azért, mivel földesuraik lengyelek voltak, akiket a kormány nem erősíteni, hanem gazdaságilag is lehetőleg gyengíteni kívánt. Egyébiránt az orosz földbirtokos nemesség is általában keveset nyert közvetlenül a földmegváltás lehetőségének kimondása által. Ha a parasztkok helyzete mindjárt eleinte rossz maradt is, az orosz kormány, mely éppen akkor az állami pénzügyek rendezésével is el volt foglalva, a földbirtokosokat nem támogatta úgy, mint ezek óhajtották s az új helyzet azt talán kívánatos-

nak is tüntette fel. Az első csapás reájok nézve az volt, hogy a megszüntetett jelzálogbankoknál fennállott tartozásaik fejében a részükre eleinte befolyt váltságösszegeket a kormány lefoglaltatta. Azután a korábban igen nagy mértékű állami támogatás, melyhez már hozzászoktak volt, elmaradt. A paraszttal többé nem rendelkezhetvén, sokkal költségesebben gazdálkodtak, mint az előtt. Végre a nyugateurópai fényűző életmódhoz, melyet még túloztak is, mindjobban hozzá szoktak. Mindezen okok folytán a nagy, de különösen a középbirtokosok jelentékeny része csakhamar tönkre ment s állami hivatalokban és mindenféle más alkalmazásokban keresett menedéket. De az orosz parasztek helyzete sem javult időközben, sőt eredetileg is kedvezőtlen állapotuk már a hatvanas évek alatt tetemesen romlott.

A felszabadító kormány alapeszméi, hogy t. i. az orosz parasztság egyénileg szabaddá legyen és hogy megélhessen, tényleg nem valósultak meg. Az előbbi az orosz akkori közjog és közigazgatás mellett lehetetlen is volt; a megélhetéshez szükséges földterületet pedig a parasztság már kezdetben sem kapta meg. A megváltási törvény végrehajtási rendeletei a visszaélésekre ugyanis annyi alkalmat nyújtottak a volt földbirtokosoknak és a mindjobban elhatalmasodó hivatalnoki karnak, hogy azok kapzsisága a parasztságot törvényben nyert jogos előnyeiből igen könnyen kiforgathatta. A földbirtokosoknak olcsó munkaerővel való ellátása és kizsákmányolásuk könnyűsége érdekében mind a két említett tényező odavitte a dolgot, hogy a parasztek kevesebb földhöz jutottak, mint amennyit már jobbágykorukban megműveltek. Sőt a törvénynek is volt egy szakasza (a 123-dik), melynek erejénél fogva a parasztokat oda lehetett kényszeríteni, hogy maguk kérjék földesuraikat a nekik szűken kimért terület egy részének megtartására, mivel különben elviselhetetlen terhekre volt biztos kilátásuk. Igen sok birtokrésztől mondtak le így egyes kormányzóságokban a parasztek. És e lemondásokra annál hajlandóbbak voltak, mivel mélységes tudatlanságukban hitelt adtak a mesterségesen is terjesztett híreknek, melyek szerint a felszabadító czár nemsokára minden ellenszolgáltatás nélkül úgy is nekik fogja juttatni az összes oroszországi földbirtokok egész területét. A régi parasztság legnagyobb részének elég-

telén földbirtoklása mellett keletkezett továbbá a törpebirtokosok egészen új nagy osztálya, melyet koldusbirtokrészeseknek hívnak.

Így jött létre az a kisbirtokú proletárság Oroszországban, mely a politikai, gazdasági és általában társadalmi nagy elégedetlenség igen termékeny talajának bizonyult. A parasztság helyzete az említett 50 kormányzóságban azután egyre romlott.

Ez persze nem mindenütt történt egyformán. Néhol, mint SZEREBRJAŁOW szerint a saratowi kormányzóságban, a romlás feltűnően nagymérvűvé lett. Ott az 1861-ben keletkezethez képest a kisbirtokosok 64%-ának helyzete romlott, 28.5%-áé nem változott és csak 7.5%-nak állapota javult. Az egész területen a házas zsellérek (az u. n. dvorovije ljudi) száma folyton szaporodott, mivel a szabad parasztok közül is sokan elvesztették kis területeiket. A jobbágyság felszabadítása után tizenöt év múlva, tehát 1886-ban, JANSON tanár beutazván az egész most tárgyalt orosz tájakat, megállapította, hogy azok egyik kormányzóságában sem talált túlnyomólag javult állapotokat. A parasztbirtok csak kevés járásban volt elegendő a megélhetéshez. A legtöbb helyen a kisbirtokosok száralomra méltóan nyomorogtak. Sok helyütt az oly törpebirtokok voltak túlsúlyban, melyeken nemhogy az emberek, de még a legszükségesebb haszonállatok részére sem termett elegendő táplálék.

Az orosz parasztság földinsége tehát nem újabb keletű, hanem csak szembetűnő fokozódása a régi szomorú birtokviszonyoknak. És nemcsak a magánbirtokosok volt jobbágyainak utódai vannak rosszul, hanem az u. n. koronaparasztokéi is. CHODSKIJ tanár szerint ezeknek ma is csak mintegy 13-14%-a birt annyit földet, melyen létezhetett, 43% nagy kinnal, 43% pedig határozottan nem képes mai földbirtokából megélni.

Es a parasztbirtokok területe egész a legújabb ideig következetesen fogyott, mert egyes nagyobb birtokosok és a városi polgárság egy része sokat vásároltak meg az utóbbi években is azoktól a parasztoktól, akik elszegényedtek, vagy akik a magas árajánlatok kísértéseinek nem tudtak ellenállani.

Az orosz parasztok helyzetét nagyon súlyossá teszi még két körülmény, melyek annak épp oly fontos tényezői, mint

maga a kisbirtokok összezsugorodása. E tényezők egyike a hatalmas népszaporodás, másika pedig a mezőgazdasági technika haladásának elmaradása.

Oroszország földmíveléssel foglalkozó szőben levő népessége 1880-ban 50 millió lélekből állott, 1900-ban pedig annak létszáma 86 millióra emelkedett, tehát a szaporodás negyven év alatt 72%. A munkabíró férfilakosság száma ennél is jobban t. i. 86%-kal emelkedett. A mezőgazdaságból élő ez a népesség' tehát nagyon megszorodva kisebb területen kénytelen megélni. Ez csak abban az esetben következhetett volna be, ha egyúttal sokkal jobban gazdálkodik. De az orosz parasztok területeiket igen rosszul mívelik. MANUILOW moszkvai egyetemi tanár szerint a parasztbirtokon egy hetedét, sőt néha annyit sem állítják elő annak, ami a jobban mi veit urasági földeken terem, ahol már gépekkel dolgoznak^és ahol a parasztbirtokokon ma is uralkodó háromnyomású rendszert elhagyták. Oroszországban is vannak jól kezelt közép- és nagybirtokok, habár ezek még nem képezik a szabályt. De az ily birtokkategóriák aránylag sokkal többet termelnek a 47 millió deszjatinára tett kisbirtokosi talajnál. A középponti statisztikai bizottság szerint az ilyeneken 300 millió púddal kevesebb gabonát produkálnak, mint ha csak az úri birtokok átlagos hozamát, 45 púdot deszjatinánként, állítanák elő. CSUPROW, POSZNIKOW és legújabban LOCHTIN is igen beható tanulmányokat folytattak e részben. A legutóbb nevezett író bő statisztikai adatok alapján azt is állítja, hogy az orosz mezőgazdaság általában felét sem hozza a nyugateurópai államok termésének. Ha az orosz hozamot 100-ra teszszük, akkor a nyugateurópai földek búzában 280-at, rozszban 230-at, zabban 279-et, burgonyában 400-450-et, szénában 150 – 200-at adnak. CSUPROW szerint a földek csak némileg észszerűbb mívelése azok hozamát és így gyakorlatilag területét is mindjárt 50%-kal emelné.

Ez az író azt mondja, hogy Nyugaterurópában gabonából egy hektáron 30 métermázsát, vagyis deszjatinánként 200 pudot kevésnek tartanak; az orosz földek pedig csak 35-40 pudot hoznak ily nagyságú területen.

Tényleges felvételek alapján állítják, hogy a tárgyalt ötven oroszországi kormányzóság közül 18-ban a termelt gabona szabály szerint merőben elégtelen a lakosság eltartására, 12-ben

jó években is csak annyi terem, amennyiből a népesség megél valahogy, 9-ben egy kevés és csak 11-ben van számba vehető kivinni való gabona. Egy hivatalos tanulmányozó bizottság véleménye is az, hogy a parasztok mívelte területek hozama négyszer, ötször kisebb, mint amilyen észszerű eljárás mellett lehetne. Egy 1900-ból származó felvételtől továbbá az derül ki, hogy az ötven kormányzásban 44,724.800 mindkét nemű mezőgazdasági munkás létezett, akik közül a rendelkezésükre álló területeken a mai gazdasági mód mellett csak 11,360.200 talált foglalkozást. Tehát több, mint 33 millió mezőgazdasági munkás volt neki való jutalmazó foglalkozás nélkül.

A mezőgazdaság-technikai ismeretek rendkívül alacsony volta, a tökeszegénységnek pedig valóban szívrehatóan magas foka az oka annak, hogy e részben javulás évtizedek óta nem mutatkozik. Ehhez járulnak még a politikai és társadalmi okok is. Az orosz faluba általában az értelmi, de különösen a szakértelmi fénynek egy sugara sem juthatott el napjainkig. És ha újabban meg is kísérelték a nép gyakorlati irányú oktatását és nevelését, az erről legnagyobb részét, mint falról a borsó, lepergett. Ezt iratainkban hivatalos egyének is beismerik. De a jóakarató és igazságszerető nem socialista orosz írók is kénytelenek kiemelni, hogy a felvilágosodás terjedését az orosz népnek nyomora, elmaradottsága nem akadályozza jobban, mint a hatósági közegek folyton gyanakvó féltékenysége. A nép tudatlansága annak jogtalanságával és földhöz ragadt szegénységével együtt teszik tehát lehetetlenné, hogy a fokozódó belterjes gazdasági munkásság útján az boldogulhasson.

Az éhező földműves lakosság állattenyésztése szintén nem virágozhat. Az oroszországi ötven – részben legjobb földű – kormányzásban 1888-1898-ig a löállomány 19 millióról 17-re, a szarvasmarháé 34-ről 245 millióra szállott alá. Ily körülmények közt a földeket sem lehet mélyebben mívelni és kellőleg trágyázni. Ezt még az is nagyon gátolja, hogy a mir által kiosztott földek javítására az inger épp oly csekély, mint a szabályszerűen igen rövid tartamú bérlet útján megművelteké. Orel kerületeiben a mirtől bírt földekre mégis kivisznek nagy ritkán deszjatinánként 29 kocsi trágyát, a vásárolt földekre pedig 39, ellenben a rövid tartamú bérletekre csak 4 ½ fuvart.

Sokan a mirt okolják a parasztok elmaradottsága miatt. Mások azonban utalnak arra, hogy ahol ennek rendszere nem honos, az állapotok ott sem jobbak, sőt a nem fekete földű területeken, ahol a mir általános, a takarmánytermelés tekintetében még kevésbé vannak hátra, mint az u. n. szabad parasztbirtok vidékein.

A családok földjuttalékáról szóló 1886. évi és a mirföldek kiosztását szabályozó 1893. évi törvények ugyanis ellentétes intézkedéseket tartalmaztak a parasztság érdekeivel. Azok szerzői abban a véleményben voltak sokáig, hogy a jobbágység felszabadításával a parasztbirtokok rendezése végleg elintéztett és emezek szaporítását már elvi szempontból sem szabad vitatni. A bérleti viszonyok rendezéséhez sem akartak hozzálátni.

Miután így a földolgokkal a kormány nem volt hajlandó foglalkozni, egyéb kevésbé nagy jelentőségű intézkedéseinek ez irányban sem volt hatása. A zemstvók s más testületek és a külön tanácskozmányok (Osoboje sovjescsanije) kérelmei és felterjesztései közönséges halandók által fel nem fogható logika alapján hozott határozatokkal utasítottak el.

A parasztok helyzete romlott annak folytán is, mivel az adózási viszonyok szintén egyre kedvezőtlenebbé váltak reá nézve.

Az állami pénzügyek Oroszországban úgy vannak berendezve, hogy a közszükséglet fedezésére főleg a közvetett adók szolgálnak, melyek a lakosságnak éppen szegényebb rétegeire súlyosodnak. A rendelkezésemre álló utolsó – az 1906. évi – zárszámadási adatok szerint a 2.271 millió rubelnyi évi állami rendes bevételekben az alsó néposztályokat leginkább nyomasztó ilyen közteher volt 1.380 rubel. Ha ezzel a roppant nagy összeggel az egyenes adók együttesen csak 163 millióra emelkedő tételeit állítjuk szembe, kiderül az említett nagy aránytalanság. Az orosz birodalomnak csupán szeszadóból és italmérési illetékből két évvel ezelőtt 736,897.529 rubel jövedelme volt. Az egyenes adók alig emelkedtek az utolsó évtized alatt, ellenben a közvetett adók terhe folyton fokozódott. Igaz, hogy ebben a fejlődő városi életnek is van része, biert annak nyomán a lakosság fogyasztási képessége feltűnően öregbedik, de az is bizonyos, hogy a nagyobb jólétnek

nem örvendő, vagy éppen szegény vidéki lakosság fogyasztását is nagyon megdrágítják a közvetett súlyos közterhek. A szesz mellett a tea, cukor, kőolaj, dohány is túlságosan van megadóztatva. Eddig a parasztságra a válságösszeg isi igen nyomasztó terhet képezett. És ahol segítettek is a már lerokadt parasztok felsorolt bajain, ez majdnem mindig a többi parasztok rovására történt. Az 1900. évi június 15-iki törvény az államjavadat bérlő parasztság bérleti feltételein könnyített, de a már említett gyenge hozamok mellett annak érezhetőbb kedvező befolyása nem lehetett.

Az orosz birodalomnak 150 millió deszjátina állami birtoka van, de ennek a szóban forgó bajok orvoslása szempontjából nagyobb jelentősége nincs, mivel abból 69.3% erdő, 28.1 % mocsaras terület és mivelhető jobb föld csak 2.6%. Ezek adatnak bérbe az u. n. abrocsnija statiji, vagyis a megadóztatott földrészek szabályai értelmében. Ilyen földrész létezett 1902-ben 10.854, volt 4.1 millió deszjátina tejedelemben. Ezek a földek az orosz birodalom területén igen egyenlőtlenül oszlanak el. A szántóföldül használható aránylag kevés orosz állami birtokok 10%-a azonban nem is kisbirtokosoknak adott bérbe, egy részük pedig nem közvetlenül jutott az ilyenek kezeibe, hanem vállalkozók útján, akik a paraszton sokat nyernek, midőn a nagy bérleteket parcellázva adják albérletekbe nekik. Az állami erdők egy részét gazdasági szempontból nem szabad kiirtani. Másrésze kiirtható ugyan, de a szántóföldeknek ilyenén terjesztése igen lassan halad. A telepítés terén talán többet lehetett volna tenni; de az ez irányban kifejlődött gyakorlat szintén nem vezetett kielégítő eredményekre és Oroszország telepítési politikája gyakran változtatott irányt. Egészen vége a szóban levő oroszországi 50 kormányzóságból 1885-től 1901-ig nem több, mint 1,200.000 mindkét nemű lélek telepedett így át; ez idő alatt pedig a természetes népszaporulat ott a 20 millió lelket megközelítette. De az ekképp kivándorló telepések gazdasági arravalóságában a kormány nem igen bízott, azért nem is nagyon biztatta és még kevésbé segítette vagy támogatta a telepéseket, akik így csaknem egészen a maguk erejére voltak hagyva. Az orosz természetes évi népszaporulat a Statesman's Yearbook utolsó évfolyama szerint 2,450.000 lélek; ebből esik az említett 50

kormányzóságra 900.000, akiből kitelepedett Szibériába 200.000. Tehát ez az egész mozgalom merőben elégtelen. A telepítés kérdésével Oroszországban, mint specialista KAUFMANN SÁNDOR foglalkozott. Az ő véleménye, hogy Nyugat-Szibériában nem oly könnyű a 65.000 telekről 200.000-re emelkedett települők áramlatát még hosszabb ideig elhelyezni. Ott újabban mindenféle talajjavítást kezdett az orosz földművelésügyi ministerium. De míg az európai állami birtokokra 611.950 telket lehetett 1890-tól 1902-ig 'elhelyezni, addig Szibériába összesen csak 442.413 telket. A parasztszövetkezet létesítése a kormány ez irányú gondoskodásáról tanúskodik. Bármily ellentétesek voltak politikai irányaik, PLEHVE és WITTE egyetértettek abban, hogy a települőket a községek szegényebb lakóinak kell venni és azután mir-rendszerű udvartelkeken elhelyezni. Ez után azt remélték, hogy a mezőgazdasági felszaporodott munkások nagy része mégis csak otthon marad és belőle a minden áron fejleszteni kívánt orosz ipar számára gyári munkások tömegei fognak képződni. Azonban a pusztuló parasztság az orosz iparcikkeknél csak nagyon gyenge fogyasztója lehetett. Így azután az ipar sem fejlődött.

Hogy ez a számítás mennyire téves volt, arról felvilágosíthat bennünket annak meggondolása, hogy egy illetékes bizottság felvételei szerint a jelen évtized elején Oroszország 50 kormányzóságában a nem mezőgazdasági jellegű ipari vállalatoknál 6.6 millió munkás dolgozott, ellenben a munkás elem általában ugyanakkor 45 milliót tesz. Ha tehát az ipari munkások száma több mint kétszeresre emelkedett volna, még akkor is jóval 30 millió fölül munkásnak a mezőgazdaság körében kellett kenyerét megkeresnie valahogy.

E rengeteg számtételért a felelősség az illető forrásokat illeti, de annyi bizonyos, hogy Oroszország leggazdagabb földjének óriási határai közt a mezőgazdasági népesség a kegyetlen sors változásáival küzd. Egyébiránt nemcsak a parasztszövetkezet viszonyai kedvezőtlenek. A régi nemesi birtokok területe is folyton összezsugorodik, mert az eladó ilyen földeket a városokban megvagyonosodott kereskedők és egyes helyeken a parasztszövetkezetek vásárolják meg.

OSEROW IVÁN szerint*) a magán földterületnek 1875-ben még 73.6%-át, vagyis 71,616.000 deszjatinát bírták az ilyen közép- és nagybirtokosok, akik birtokaránya azonban 1900-ig 53.1%-ra, vagyis 54,013.000 deszjatinára szállott le.

Ezek gazdálkodása sem kielégítő, egyéb okok közt azért sem, mivel a mezőgazdák hitelviszonyai szintén elég rosszak voltak. Vannak ugyan nagy jelzálogintézetek, melyeket az állam támogat és így aránylag a földbirtokra adott kölcsönök sokkal olcsóbbak, mint azelőtt voltak; de ez intézeteket azok, akik hozzájuk jutnak, rendkívüli mértékben veszik igénybe. A magánintézetek, nevezetesen a szövetkezetek által nyújtott hitel is, mivel ilyen aránylag kevés van, igen drága. Míg pl. néhány évvel ezelőtt Németországban minden 4.800, Ausztriában és Magyarországon minden 9.700, Franciaországban minden 25.000, Olaszországban minden 50.000, addig Oroszországban minden 172.700 lélekre esett egy ilyen intézet. A kis hitel itt tehát még általában rendezetlennek mondható. Az eladósodásra vonatkozó sommás adatokat a kezem ügyében levő forrásmunkákból nem tudtam meríteni. Azonban magánúton jó forrásból arról értesültem, hogy az állami, uralkodó családi s közös tulajdonban levő parasztföldek nagyobbrészt, a legtöbb helyen egészen tehermentesek. De a közép- és nagybirtoknak jelzálogos terhe igen nagy. A jelzett forrás ezt a területet 75.8 millió deszjatinára számítja. Erre körülbelül 3.790 millió rubel van bekebelezve, ami deszjatinánként 50 rubel jelzálogos terhet képvisel, a föld értékének mintegy jó fele részét.

A nagy- és középbirtokosok gazdálkodásának belterjessége ily körülmények között tehát szintén nem fejlődhetik úgy, hogy a mind elégtelenebb földbirtokú nagyon szaporodó népességnek, továbbá a sokasodó földetlen mezei munkásosztálynak foglalkozást és megélhetést nyújthatna.

Az orosz parasztság ezek folytán a földéhség kínjait szenved. Ez hajtja azt a mindenféle oly mozgalmakba, melyeket a gazdasági rúgó figyelmen kívül hagyása esetében nem is lehet jól felfogni. De annak szem előtt tartása mellett teljesen érthető, hogy az orosz parasztság ösztönszerűleg

*) Russen über Russland. 210. 1.

mindenekelőtt földterületét akarja tágítani. Egyesek a forgalomba kerülő birtokokból valamit vásárolhatnak, de ennek lehetősége aránylag igen kevésnek van megadva. Nem kell ily körülmények közt izgatás sem ahhoz, hogy az orosz parasztok roppant nagy osztályának minden gondolata, érzése, reménye és vágyakozása a földreform eszméje körül forogjon.

Hiszen, ha meggondoljuk, hogy az orosz paraszt miként él, azonnal át kell látnunk, hogy az orosz társadalmi mozgalmak magvát az agrárius kérdésnek kell képezni. Nehéz, rettenetes, csaknem elviselhetetlen az orosz paraszt élete, még ha úgynevezett viszonylagos jólétnek örvend is. Lakása csak oly vityilló, melynek hossza 8-9 arsin (rőf), magassága pedig nem haladja meg az egy szasint (ölet). De ezek sem az utolsó tartózkodási helyek, mivel a putrikban való lakás nem képez kivételt. Egyes járásokban azok megütik a lakhelyek 16-17%-át. Az ilyen viskó fedele mindig szalma és hogy télen meleget tartson, az oromig ganéjjal rakják meg azt. E tákolmány légtere 7-9 köb szasin, ahol az egész, rendszeren igen népes orosz parasztesalád lakik. Ennek tagjai három emeleten: a földön, padokon és a kemenczén hálnak. A talaj mindig földes, mert télen odaviszik be a borjúkat, malacokat, néha a teheneket is. A levegő nehéz és mindenféle páráktól sűrű. A belső nyirkosság, a szalmatetőn átható külső nedvesség, meg a trágya hamar elrothasztják az épületet. A viskók rövid időn el is pusztulnak és helyükbe gyakran kell újakat összeróni. Persze csak a végső szükség esetén határozzák el magukat erre a tulajdonosok. De azután időközben milyen lakás esik bennök?

Az erdőben szegény vidékeken a lakosság szalmával és ganajjal tüzel, ami által a folyton kiszipolyozott földeket egyetlen javító szereiktől is megfosztják. A parasztok a kemenczén mosdanak úgy, hogy testöket előbb sárral kenik be és egy kis meleg vízzel öntik le, mert szappan nincs. Fürdésről szó sem lehet. Az alaposabb tisztálkodás az, midőn a kemenczébe bújnak, ott jól átmelegednek és télen kiizzadva azután a hóban hencseregnek. Ily körülmények közt a bőrbetegségek az orosz parasztság nagy csapását képezik.

Emellett teljesen elhanyagolt egészségi viszonyok közt élnek; a syphilis egyes járásokban ijesztő mérveket öltött.

Az egészségellenes állapotok és szokások miatt a ragályoknak csaknem lehetetlen határt szabni. A tisztátlanságon kívül a táplálkozás észszerűtlen és helytelen volta is egyik főoka ennek. A jobb állati és növényi táplálékban a parasztságnak csak ritkán, rendkívüli alkalmakkor van része. Rendes ételme a fekete kenyér és a kvasz, néha az édes és savanyú káposzta, ősszel némi gyümölcs, t. i. oly vidékeken, ahol gyümölcsfák is vannak.

A rossz táplálkozás folytán ez a népség mindig emésztési bajokban szenved.

De az életszükségletek itt is fokozódnak. Az orosz falukban is mindinkább használják már a faggyú-gyertya helyett a kőolajlámpát, az otthoni szöttesek és varottasok helyett a gyári patyolatot, vásznat és kelmét. Az aláásott emberi szervezet az izgató szerek szükségét is érzi. Nyolczvanöt-kilenczven százaléka az orosz népnek, ha nem is mind így, de ehhez nagyon hasonló módon él. Egy pár millió azonban folyton éhínséget szenved. Csoda-e, ha az orosz agrárius mozgalmak oly hevesen s mindig katasztróphával fenyegető alakban lépnek fel? Csoda-e, ha ezt a legnagyobbbrészt analfabéta népséget a babona tartja karmai közt? Lehet-e megütközni azon, ha a sorsának javulását ígérő jólelkű ábrándozóknak, vagy gaz uszítóknak könnyen hitelt ad s koronkint a pogromok rendezőit vakon követi? Az is csak természetes, ha annak a földreformnak híveivel, mely nekik ingyen minél nagyobb területeket már a legközelebbi jövőben ígér, nehéz a jóakarató józanabb elemeknek sikra szállani. Minden telepítési ügyben kiadott hirdetmény s a parasztságnak mindenféle intézkedéseinek ily értelemben való magyarázása egyedül kedves neki. A parasztságnak segítségével több helyen még a kormányzók útján is egyszerűen az urak földjeihez akarnak jutni. S tőlük azt várják, hogy a földesurakat birtokuk ellenszolgáltatás nélküli átengedésére kényszerítsék. Sokszor erőszakkal törnek be idegen területekre s a határsértések napirenden vannak.

Az orosz parasztság tehát magával jót tehetetlen. Babonásan várta egész a legújabb ideig, hogy miután sem a pogromok, sem a socialisták nem segíthetnek rajtuk, jönni fog újból egy oly kormányintézkedés, mely a régieknél jobb feltételek mellett nagyobb, igényeiknek, vágyaiknak teljesen

megfelelő földhöz juttatja majd őket. A fekete föld deszatinájának átlagos ára 1883-ban 52 rubel volt, az felszökött 103 rubelre 1903-ig. A bérlet méreg drága. Az orosz birtokviszonyokat tanulmányozott POSZTNIKOW megállapítja, hogy bérletet csakis jobbmódú parasztok vehetnek, mert ahhoz megfelelő felszerelés, élő és holt leltár kell és hogy a haszonbérek aránylag még magasabbra emelkedtek, mint a földárak. A parasztok továbbá alig bírnak legelővel és kaszálóval. A Statesman's Yearbook adatai szerint a lakosság 85%-át képező mezőgazdasági népesség kezén volt 1906-ban 1.159,364.000 acre, vagyis 448,838.564 hektár föld. Ebből szántóföld 34.6%, kert, rét, legelő 16.5%, erdő 40.9% terméketlen 8%. Ennek az óriási területnek birtokkategóriák közti eloszlása ugyanazon forrás szerint a következő: az állam, uralkodóház és városok tulajdonában volt 36%, a parasztokéban 32.3%, a magánbirtokoséban 27.7%, terméketlen 8%. A területnek tehát alig csak $\frac{1}{3}$ -át bírta a népesség 85%-a, a többit pedig annak 5-6%.

A többi iparral, kereskedelemmel, szellemi, vagy semmi munkával sem foglalkozott, városi lakosság és proletariátus. Oroszország népessége azon részének is, mely a közép-nagyságú városokban lakik, nem kis töredéke foglalkozik földműveléssel, éppen úgy, mint nálunk. A kiscsászár azonban túlnyomóan falukban élnek és ott nevezetesen a nyugati kormányzóságokban egyéni tulajdonosok 1-2, legfeljebb 4 – 5 hektárnyi területet, vagy pedig a mir földjeit művelik. Ez a nagy oroszok területén a szabály.

A mir az a vagyonköztség, mely az egyes földművelőknek koronként kiosztja az általuk megművelendő földeket. Ezen községek lakosai még a saját földeiket sem adhatják el másnak, csak községbeli, vagy oly idegen földművelő gazdának, akinek efféle föld vásárlását a község helybenhagyja. Ez utóbbi rendelkezés a múlt század kilenczvenes éveinek elején tetetett és célja a mezőgazdasági proletariátus keletkezésének Megakadályozása volt. De ezt a célt nem érték el vele s a népszaporodás egyfelől, a parasztok területeinek folytonos szűkülése másfelől, mégis annak a proletariátusnak képződésére vezetett.

Ennek következtében indult meg az a belső vándorlás, mely az orosz mir-területről Szibéria felé irányult és

eddig, mint említém, évenként 200.000-et meghaladó ember-tömeget ragadott meg. A bajon azonban, mint láttuk, ez sem segített, mivel az évi természetes népszaporulat négyszer nagyobb volt.

Ily körülmények közt az oroszok különleges gazdasági érdekképviseleti területei, a helyi és a kormányzósági zemsztvók, melyek bizonyos mértékben az oktatásügyet is ellátták, a socialis forradalmároknál sokkal is inkább szemeik előtt tartván a tényleges állapotokat és a lehetőséget, állandóan foglalkoztak a birtokrendezés kérdéseivel. Mert igaz ugyan, hogy a zemsztvók, mint hivatalos autonom testület, inkább a konzervatív elemnek, mint a parasztságnak képviseleteit alkották, de lehetetlen volt a parasztok elégtelenségében nem látniok a közveszélyt, mely az összes állapotok felforgatásával fenyeget. A legtöbb zemsztvó azért igen lelkiismeretesen törődött a parasztság bajaival is és véleményét szabadon kezdte kimondani. De amint a kormány ezt észrevette, hatáskörét azonnal megszükiteni igyekezett, míg az egész intézmény majdnem nullifikálta.

Azok kebelében mindazáltal sok eszmeáramlat keletkezett, melyek az agrárius bajok elhárítását és ennek a legnagyobb társadalmi, már-már szervessé lett betegségnek gyógyítását czélozták. Mielőtt azonban ezek elemzésére térnék reá, a létező orosz birtokviszonyok további jellemzésével kell még egy kis ideig foglalkoznom. Hogy mily nagy tévedésben vannak a socialisták, midőn az egyéni földtulajdont rögtön vagy némi átmeneti idő multán nemzetiesíteni kívánják, arról, ha más nem, az orosz mirrel szerzett tapasztalatok minden elfogulatlan szemlélőt meggyőzhetnek. Ahol ez az intézmény, mint több orosz kormányzóságban és a balti tartományokban, nem hozatott be, ott a lakosságnak legalább egy kis része földesuraival kötött szabad egyezkedés útján, ha nem is nagyon sok, de mégis gyakran a megélhetést nyújtó szabad tulajdont tudott szerezni magának. Ezt szeretettel, odaadással jól mi vélte és a nem csekély váltságdíj fejében ekként megszerzett parasztbirtokokon boldogult. De a nagyobb birtokosok is jobban jártak, mert jó munkásnépet kaptak, mivel a parasztcsaládok ivadékai is a vidékhez ragaszkodtak. Igaz, hogy a legújabb időben ott is volt parasztlázongás, de ez nem kis

részben a másutt megindult bújtotgatás oda is kiterjedésének volt a következménye. Oroszország e vidékein jobb a parasz-
tok sorsa, mint a mir-intézményével megáldott kormányzósá-
gokban. Itt ellenben a régi földesúri önkény és zsarnokság
helyét újabban a vagyonközségi korlátlan hatalom váltotta fel.
A községi határ ott már rendszerint ki van élve, mert senki
sem hajlandó a talajt minden biztosíték nélkül arra nézve,
hogy fáradságának és beruházásainak gyümölcsét élvezni is
fogja, nagyobb áldozattal javítani, vagy csak mindenkori ere-
jében fenn is tartani.

Az egyéni érdek ösztönző ereje itt nem hat és a föld-
tulajdon előnye az egyesek szempontjából nem létezőnek
bizonyul. De a köztulajdon a nemzeti közösségnek sem jó,
mivel általa nem lehet elérni azt, hogy annak a földnek, mely
nem csupán a jelen nemzedéké, hanem a jövőbelieké is,
termőereje felett egyes egész nagy osztályok életérdekei sike-
resen örködjenek.

Az orosz parasztság nehezen válik meg szülőföldjétől ott,
ahol, ha nehezen is, de egy kis darab földet egyéni tulaj-
donul tud megkapni. De tömegesen vándorol el a mires
vidékekről, hogy ennek a korszerűtlen intézménynek zsarnok-
sága elől menekülhessen. Ez az orosz különlegesség tehát,
melyben némelyek a föld jövő birtoklásának általános minta-
képét vélték láthatni, éppenséggel nem vált be.

Egy másik orosz specialitás is csütörtököt mondott.
A zemsztvók intézménye a gazdasági érdekek autonom kép-
viseletének, de csakis annak volt szánva. Míg azt szabadabban
engedték működni, addig, ami természetes dolog, a gazdasági
mellett a politikai fejlődés követelményeit is szolgálni igye-
kezett. Közülök nem egy méltán hangoztatta például, hogy
míg Oroszország felszabadította Bulgáriát, addig maga az
autokratizmus rabja maradt.

E zemsztvók nem kértek többet a cártól, mint amit a
bolgároknak már az orosz nemzet áldozatai árán önként adott
meg. Ennek a bátrabb fölszólalásnak következménye a gazda-
sági érdekek védelme tekintetében használható szabadszólás
jogának is korlátozása lett. A zemsztvók csakhamar elnémul-
tak, de megszólaltak a nihilisták bombái s a parasztlázadások,
melyeket a zsidóellenes pogromok alakjában később maguk

a hivatalos állami szervek idéztek fel, hogy a nép általuk jól ismert haragját az ilyen s nem az absolutizmus és bürokratizmus ellen irányuló kitörések által vezettessék le. Így maradt meg az összes agrárius bajok egészen a Japánnal folytatott háború Oroszországra nézve szerencsétlen kimenetelig.

Ezekon kivan segíteni az újabb orosz agrárpolitika, melynek azonban sok válfaját kell megkülönböztetni. Hogy a mesterséges iparfejlesztéssel ezen nem lehet javítani, azt láttuk. A városokba most az a mezőgazdasági munkás megy, aki a falvak nyomorúsága elől szökik, de ott csak a már is létező és aggasztó mértékben növekvő ipari proletariátust szaporítja. Sokak nézete szerint azonban a népesség szaporodása a vidéken még más eredményre fog vezetni. Arra, hogy a falukban maradt proletariátus, ha nem kapja meg szép szerrel, el fogja venni a földet maga.

Az agrárreform Oroszországban elemi erővel tört előtérbe és megoldását parancsolólag követelte. Az ott már nemcsak osztály-, hanem határozottan nagy nemzeti kérdéssé vált. Ez persze összefügg az egész orosz belpolitikai élettel, melyet itt semmiképp sem tárgyalhatok. Csak annyit kell e részben kiemelnem, hogy az orosz falu regenerációja a szabadság uralmának terjedésével és az alkotmányosság megszilárdulásával szoros összefüggésben van. De az orosz mérsékeltebb felfogású gazdasági írók véleménye szerint is nagy hiba lenne, ha az agrárreformot csupán ettől várnák az illetékes tényezők. Azt tüzetesen kell megcsinálni. Két fő oldalát a parasztbirtokok szaporítása és a bérleti ügy rendezése képezi.

Az orosz kisbirtokosokon komolyan segíteni kívánók már régebben foglalkoztak a módozatokkal, melyek útján a parasztlakos csekély földbirtokát ki lehetne egészíteni és talán a házas zselléreknek is lehetne bizonyos esetekben földet adni. A birtokkiegészítés eszméje (dopalnitelnij udjel) és egy úgynevezett földalap létesítésének eszméje a hetvenes években merült fel és SAMARIN D. T. közgazdasági írótól származik. Ez abban áll, hogy a parasztlakos a létfenntartásukhoz szükséges területhez juttatandók okvetlenül.

A mezőgazdaság bajainak kikutatása végett alakított bizottságok is lehetők tartották azt. Az ufai ilyen bizottság úgy vélekedett, hogy minden parasztlakos megélhetéséhez leg-

alább 7-9 desjatinára volna szüksége. CSUPROW tanár ezt azért tartotta lehetetlennek, mivel még a kisajátítás elve szerinti eljárás sem vezetne célra, mert a 7-9 desjatinán felüli birtokok egész területe sem lenne a parasztbirtokok jelzett arányú kiegészülésére elegendő. Régibb adatok szerint, melyek jórészt elavultak ugyan, de amelyeknél megbízható újabbak nem igen vannak,*) a parasztek által művelt területeket 131 millió desjatinára tehetni. Ezenkívül mezőgazdasági terület néhány évtizeddel ezelőtt még csak 112 millió desjatinányi létezett és pedig 108 a nagyobb magánbirtokosok és 4 millió az állam kezén. De ebből a területből is bérlet alakjában 40 millió desjatina már a parasztoznak jutott, a megmaradt föld tehát a maga egészében is csak 42%-kal növelné a parasztagazdaságok területét.

MANUILOW ANTAL, a moszkvai egyetemen a nemzetgazdaságtan tanára, azt hiszi, hogy a kisajátítás az említett módon mégis az egyetlen módja a parasztbirtok elégtelenségéből származó mai agrárius baj meggyógyításának. Az szerinte és sok mások szerint is jogilag teljesen igazolt, mivel a kisajátítás közérdekből történék és a 7-9 desjatinát meghaladó birtokokból a szükséges terület ki is kerülne, mivel a parasztek nem mindenütt vannak oly földínséges állapotban, hogy ily módon kellene rajtuk segíteni. Hiszen pl. a tweri kormányzó-ság egyes járásában a birtokok csaknem mind a parasztság kezében vannak már. MANUILOW szerint nem kellene tovább menni, mint az 1861. évi február 19-diki törvény hibáit a méltányosabb földfelosztás által kijavítani és akkor a birtokkiegészítéshez 7.2 millió paraszt részére csak 29.5 millió desjatinára lenne szükség, melyet kisajátítás útján lehetne megszerezni.

A kisajátítás eszméjét azonban nemcsak az érdekelt földbirtokosok, hanem a kormány és az egész józan orosz közvélemény is elveti. Kiemelik az utóbbinak hivatott szószóloí, úgy a birtokkisajátítás nem lenne egyéb, mint elismerése annak, hogy az államnak joga van a földet tetszése szerint elvenni mai tulajdonosaitól, csak azért, hogy más tulajdonosok kezére juttassa azt – tegyük fel – a felmerülő szükség-

*) T. i. hivatalos adatok.

hez képest. Csakhogy ezen szükségnek is expansiv természete van. A nép szaporodása nem áll meg, a földnek állami kiosztását ennél fogva már a közel jövőben esetleg gyakrabban ismételni kellend. Mi marad akkor a biztosított tulajdonjogból? Ily bizonytalan állapotban attól várhatók-e az összes jövő nemzedékek javára oly fontos és szükséges szolgálatok, melyek nélkül a pótolhatatlan föld termőerőben való megtartása és javítása lehetetlen? Hiszen a gyakori kisajátítás által már a socialistikus eszmekörben mozgó birtokpolitika kezdődnek, melyet a társadalom egyenletes haladását jónak valló elemek nem tarthatnak kívánatosnak. A föld birtoklása nem emberi, hanem tételes polgári jog. Annak birtokolhatása meg van ma is, ha mindenkire nézve közös főfeltétele, t. i. a megfelelő ellenérték felett valaki rendelkezik. Az emberek első rendű szükségéi nem csupán a föld termékeivel, hanem ipari terméivényekkel is elégíttetnek ki. Az embernek tehát elvontan nem lehet nagyobb virtuális joga a földre, épp oly kevésbé, mint az ipartelepekre, aminek vitatása tehát egyaránt képtelen dolog.

A föld magántulajdonának joga különben ma sem korlátlan. Annak is vannak fontos közjogi természetű és a társadalom közérdeke által megvont határai. A birtokpolitikai szabályozásnak ezeken belül kell végbemenni. A régi földbirtokosság zsarnoksága tűrhetetlenné vált: jött az 1861. évi jobbágyfelszabadítás. De ez a mirnek zsarnokságát teremtette meg. Ez is igen káros hatásúnak bizonyult, azért a kormány a parasztság érdekeinek felügyeletével és a mir ellenőrzésével, a nagy hatalommal fölruházott u. n. zemski nacsalnikokat nevezte ki. Ezek az állami hivatalnokok a vidéki földbirtokosok osztályából vétettek és egy személyben közigazgatási birói, sőt ügyészi nagyon fontos teendőik végzésére is jogosítottak.

YERMOLOFF ELEK, aki még nemrégiben orosz földművelési minister volt, ezek működéséről így nyilatkozott az orosz agrárius válságról irt becses munkájában (38): »Nehezemre esik bevallani, de ezt meg kell tennem, hogy az orosz paraszt úgy is mint községe, vagy szülővárosának tagja, úgy is mint a községi köztulajdon részese voltaképp a törvényen kívül áll. Még a legégbekiáltóbb igazságtalanság esetén sincs

számára felettes hatóság, melyhez sérelmeinek orvoslása végett megnyugvással fordulhatna, mert mindent fedez ez a néhány szó: »hja, régi szokás, a község joga, a mir akarata!« És a mir gyakorlatilag véve sokszor a lakosság legrosszabb része. A zemski nacsalnikhoz méltó, hiszen az a vagyönközség nem más, mint az ő creaturáinak önkényes uralma alatt álló szervezete. Idézett művének több mint 300 lapján élénk színekkel tünteti fel a létező valóban tarthatatlan állapotokat. Azokhoz fűzve javaslatait, melyekről legutóbb megjelent cikkeiben megállapíthatja, hogy azok már nagyrészt életbeléptek és még csak a harmadik дума által utólagosan alkotmányos törvényerőre emelendők, ami e pillanatokig nagyobb részben szintén megtörtént.

A kormány ugyanis a két első dumát politikai követeléseinek szerinte túlzott volta miatt feloszlatta és a korábban már sok oldalról megvitatott birtokpolitikai és szabályozási intézkedéseket rendeleti úton tette meg. A rendelkezésére álló állami és egyéb telepítésre használható birtokokat nem ingyen, nem pótló adományok alakjában, hanem a helyi viszonyoknak megfelelően igyekvő szakbizottságok által megállapított áron és törlesztési feltételek mellett egyéni tulajdonul, vagy bérbe adta a parasztságnak. Ez a terület mintegy 4 millió hektár. Másik 4 millió hektár mostani erdőtalaj, melyet irtás által fognak szántóföldekké átalakítani, járuland hasonló célból nemsokára ama területhez.

A császári ház tagjainak fentartására rendelt, u. n. udjel, vagy apanage és az uralkodó czár személyes tulajdonát képező, u. n. kabinetföldek Szibériában a parasztnak jutányos áron adták át, hogy az által a parasztnak kezére legyenek juttathatók. Ezek terjedelme is több millió hektárra rúg. Itt részletesen elő nem adható pénzügyi rendszabályok által a nagy orosz jelzálogbank képessé tétetett arra, hogy az magánbirtokosoktól szabad egyezkedés útján nagy területeket, sok középbirtokot és egész uradalmakat is magához váltson, hogy parasztnak hitelbe – természetesen megfelelő telekkönyvi biztosítás mellett – adja el azokat. A bank alapszabályait akképp változtatták meg, hogy ez a bank és a parasztnak nagyobb megterhelhetése nélkül lehetővé váljék. Így azután a parasztnak igen olcsó, 4½%-os hitelt élveznek, melyben már a törlesztés

is befoglaltatik. A kincstárnak ez persze tetemes áldozatába kerül.

A parasztek csakhamar éltek is e kedvezményekkel s főleg az általuk eddig bérelt földeket váltották magukhoz. Az eladó földbirtokosok a vételárnak 5-6%-át kapják a banktól, ha a váltásösszegeket annál hagyják legalább 15 évig, és pedig úgy, hogy azokat el nem idegeníthetőnek jelentik ki. Senki sem kénytelen birtokát vagy annak egyes részeit eladni, ha azt magára és gazdálkodására nézve nem találja előnyösnek.

Ez intézkedésen kívül olyanok is tétettek, melyek a községi köztulajdonból a parasztek egyéni tulajdonának terjedését vannak rendeltetve elősegíteni. Ezt az által is elő akarják segíteni, hogy a gyakran nagyon szétszórt földrészek tagosítását szabályozzák, megkönnyítik és lehetőleg olcsóvá teszik. Az állam, az apanage és a bank telepítési célokra szánt területei különben már tagosítva és rendezve adatnak át a paraszteknek. Hogy ne csupán egyesek, hanem paraszttársaságok is vehessenek földet, a bank azokat minden irányban támogatja. Az ily társaságok esetleges osztozkodásának megkönnyítése végett elkészíteti a terveket, kijelöli az utakat, a nedves talajokat javíttatja és víztől mentesíteti, a vízhiányban szenvedők számára pedig mesterséges tavakat készíttet. Tettel és tanácsal támogatja az építkezni kívánókat is. E részben jutányos előleget és nyugalmas kölcsönöket nyújt nekik. A régi bérlők az eladásnál előnyben részesülnek. A mirek földet csak méltánylást érdemlő kivételes esetben kapnak, különösen, ha pl. legelőkre, itatókra van szükségük. Előmozdítják a mir köztulajdonában levő területnek végleges egyéni kisföldbirtokokká való feldarabolását. De sajnos, csak az oly helyeken, ahol a mir földjei az utolsó 20 év alatt új kiosztás tárgyait nem képezték, tehát ahol ez az ósdi intézmény úgyszólván magától megszűnt létezni. E végből a bank a felmérést, az épületek áthelyezését, kutak ásását és a hasonlókat megkönnyíti, illetve ily célból olcsó hitelt nyit a lakosságnak.

A hatósági támogatást mindé végből nem a régi hírhedt csinovnikok, hanem külön helyi bizottságok közvetítik, melyek a zemsztvók kiküldötteitől és a régi tulajdonosok, meg a parasztek választottaiból alakulnak. Ezek a bizottságok járnak

a midőn a banknak eladandó birtokokat kell megbecsülni, a települőket kiválasztani s azok vételára ennek törlesztési feltételei és módjai megállapítandók. A birtokrendezésnél és szabályozásnál is közreműködnek.

Íme túlnyomólag helyes eszmén alapuló rendelkezések. Hatásuk azonban természetesen azok végrehajtásának szellemétől és módjaitól függ. Valódi sikerekről e részben még nem beszélhetni. De az bizonyos, hogy ez intézkedések már is nagy változást idéztek elő a birtokviszonyokban. Így az 1906. évi november 9-én kelt földtörvény, mely 1908. évi augusztus hó 1-én lépett életbe, érvényben létének néhány hónapja alatt is másfélmilliónyi parasztságnak a névleges mirek kötelékéből való kilépését és önállóságát vonta maga után. Ezt nagymértékben megkönnyítette, hogy az említett törvény tüzetesen szabályozta a kilépés módozatait, melyek értelmében a parasztok az általában érvényes törvények uralma alá helyeztetek. Megszorítja a zemski nacsalnikok hatalmát felettök és megengedi, hogy községi elöljáróikat és a zemstvókba kiküldött képviselőket szabadon válaszzák. Oly fontosságúnak látszik ez a parasztságra nézve, mint maga az 1861-ik évi első felszabadító törvény. Egy másik ukáz 1906-ik évi november hó 27-éről kelt s amazt kiegészítve, világos szavakkal kimondja, hogy a parasztság váltság fejében fennálló tartozásainak a csár 1905. évi november 3/16-iki kiáltványa által 1906-tól részben, 1907. évi január hó 1-től pedig egészen történt elengedése után évenként 70 millió rubel, vagyis 180 millió kormány tehertől megszabadulván, földjeit ezentúl a magánjogi törvénykönyv értelmében mint szabadtulajdont fogja bírni.

Az illető mirek megtiltatott, hogy a parasztokat megillető földek területeit megnyirbálja, vagy beleegyezésük nélkül más földeket adjon ki azok helyett. Ha a mir ezt magára, illetve meg megmaradt tagjaira nézve hátrányosnak találná, joga van Múltányos, vagyis az azon helyen folyónak mondható áron az ily földeket magához váltani. A kiválás esetén a parasztok azonban az erdőből, rétből, legelőből, mely közös használatra a községeknek megmarad, részt nem követelhetnek.

Messze vezetne a kezem ügyében levő törvények és a valószínűleg már legközelebb ilyenekké válandó javaslatok,

vagy helyesebben tényleg foganatosított kormányrendeletek és szabályzatok részleteinek elemzése.

Ezek a parasztság javára igen sok életbevágó rendelkezést tartalmaznak, melyek lelkiismeretes végrehajtás és az orosz népesség gazdasági szakértelmének emelése, az alkotmányos kormányzat megerősödésével járó nagyobb szabadság engedése esetén az orosz nemzet és birodalom magját képező ezen óriási tömegeket valóban emberi léthez juttathatják.

E hó 4-én fogadta Czarszkoje Szelóban II. Miklós czár az említett 50 kormányzóság földbizottságainak egy hálálkodó küldöttségét, melynek viszont ő mondott köszönetet az új agrárreform létesítésénél tanúsított odaadó közreműködésért.

Hogy azonban ennek feltételei csakugyan magvalósulnak-e majd a közel jövőben, az az eddigi tapasztalatok szerint az még nagyon bizonytalan. Amennyiben ez be nem következne, akkor a nép kétségbeesése helyett most már a vérszemet kapott tömegek haragjának vulcanicus kitöréseire lehetünk elkészülve, melyek következményei beláthatatlanok lennének.

Egy bizonyára kétségtelen, az t. L., hogy manapság nincsen ország, melynek birtokviszonyai általában, de különösen reánk, szomszédaira, akiknek, ha több tekintetben egészen más alakban és sokkal kisebb mértékben, de több szempontból mégis hasonló bajaink vannak, oly érdekesek és oly nagy-jelentőségűek volnának, mint az orosz birodaloméi.

Kívánatos, hogy azokat irányadó tényezőink igen alaposan ismerjék és fejlődésüket velünk együtt, akiknek az ilyen nagy és kis társadalmi mozgalmak beható tanulmányozása is feladatunk, folyton feszült figyelemmel kísérjék és tanulmányaikat a magyar nemzet maradandó érdekei szempontjából folytatandó minél helyesebb birtokpolitika javára hasznosítsák.

A városok lelkéről.

Írta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület kolozsvári fiókjának
1909. márczius 7-én tartott alakuló ülésén előadta:

KENÉZ BÉLA.

Úgy vélem, alakuló ülésünk célja: egy új, helyi középonti szervet állítani a magyar társadalomtudomány szolgálatába, talán magyarázatot adja, miért akarok éppen a városokról egy-két szót ejteni. Hiszen a városokban lüktetnek legeleveníben azok az erők, amelyek vizsgálása, és – ahol lehet – működésük okaival és következéseivel együtt megmérése a társadalomtan főadata, meg azután a városokban a legszélesebb körű és a leghatékonyabb a mindnyájunk boldogulását biztosító együttműködés és munkamegosztás. És a különbség köztük meg a vidék között olyan sokirányú és olyan nagy, hogy a társadalom életének nem egy jelenségét csak akkor láthatjuk tisztán, ha külön-külön vesszük őket szemügyre.

Mínő különböző erők nyilatkoznak meg városban és vidéken pl. csak egy mindennapi, egyszerű dologban: a házasságkötésben is. A vidéki embernek a házasságkötés több, mint a városinak: nemcsak természeti, hanem gazdasági szükségesség is. A kisbirtokosnak jóformán lehetetlen volna a gazdálkodás a eleség meg a gyermekek olcsó és hűséges segítsége nélkül, e lenben a legtöbb városi foglalkozás szükségtelenné vagy éppenséggel lehetlenné teszi a családtagok beállítását a családfő munkájába. Méltóztassanak csak elgondolni: micsoda hasznát vehetné hivatalában egy könyvelő feleségének vagy 8-10 éves fiacskájának, holott a gazdaember ilyen korú gyermeke már

legalább is libapásztor, felesége meg versenyt dolgozik vele. Azután a városokban sokan vannak, akik foglalkozásuk miatt éppenséggel nem, vagy csak nehezebben házasodhatnak (katonák, házi. cselédek), sok nő pedig azért marad élettárs nélkül, mert a városokban – főleg a nőcselédek nagyobb mértékű beözönlése révén – fölbillent a nemek egyensúlya: sokkal több bennük a nő, mint a férfi. Hozzájárul még ehhez, hogy a városi foglalkozások általában idősebb korban adják meg azt a vagyoni alapot, a melynek híján a házasság nem épülhet föl, (hiszen már a biblia is a legtermékenyebb vidékre helyezi az első emberpárt) és így a városokban nagyobb a népességnek ama rétege, amely – hogy úgy mondjam – gazdaságilag képtelen a házasságkötésre. Vegyük azután számításba a városi ember nagyobb igényeit, a városi élet versenyében kifejlődött óvatosságát, meg talán nagyobb önzését is, a városi élet olyan berendezését, amely a házasságon kívül élelt könnyebben elviselhetővé teszi, s íme, már is egész szövedéke áll előttünk azoknak az okoknak, a melyek a városi ember képességét meg hajlandóságát a házasságkötésekre annyira alászállítják, hogy a vidéki népesség testileg házasságra képes tagjainak kétharmadrésze él házasságban, a városi embereknek pedig a fele sem házas.

És, amit most a házasságkötéseket nézve láttunk, azt tapasztaljuk a társadalmi élet majd minden fontosabb vonatkozásában: a városban vagy egészen más okok hatnak, vagy ugyanazok az okok egészen más erővel érvényesülnek, mint a vidéken. S a társadalmi erők e minőségbeli meg mennyiségbeli különbsége teljesen mássá teszi lelkét is, arcját is a városnak, mint a vidéknek. Ebből megint az következik, hogy nem gyúrhatjuk egybe a vidékkel, hanem külön kell vizsgálnunk és méltatnunk a városokat, eredményeit annak a szinte varázslatos gyorsaságú átalakulásnak, amely a legújabb korban társadalmunkban végbement.

De mi az a csodás erő, amely szinte tegnaptól-mára megteremtette a régiektől keletkezésük, jogi állásuk és legfőképpen gazdasági jelentőségük szerint egészen elütő mai városokat, és ezzel elibénk lökött egy izgató és következtéseiben is messzeható jelenséget: egyik oldalon nőnek-növekednek a gazdasági és a szellemi életnek újabb meg újabb és roha-

mosan szaporodó népességű középpontjai a városok, a másik oldalon meg elfutnak a vidéktől a szükséges munkáskezek és megindul a vidék elnéptelenedésének veszedelme, amely ellen az írók egész hada szállott már harciba. Legfőképpen a gazdasági rend nagy »forradalmár«-ja a tőke, amely a munkások hadának roppant tömegét állítja az azelőtt el sem képzelhető nagyságú vállalatok szolgálatába. S mivel e vállalatok tökéletesebb közlekedés révén nincsenek kötve a nyersanyag előfordulásának helyéhez, a gőz- és elektromos erő használata által pedig a víz hajtóerejéhez sem, szabadon választhatták legalkalmasabb székhelyükül a közlekedési vonalak középpontjait alkotó városokat. Számos előny kínálkozik itt nekik a termeléshez szükséges nyersanyagok megszerzése, a termelt cikkek áruba bocsátása, a mesterség levegőjében fölnőtt munkássereg jelenléte, a beözönló vidéki népesség soraiból kellő számú munkás könnyű szerrel toborzása, a közös célú szolgáló (pl. a vállalat részére félégyártmányokat termelő) más vállalatokkal való együttműködés tekintetében. Hogy mindezen gazdasági okok sorában pl. a közlekedés javulásának mekkora jelentősége van, egész sereg példával lehet bizonyítani: nyomról nyomra kimutathatjuk, hogy nem egy városunk emelkedése egészen párhuzamos a rajta átfutó vasúti vonalak megszületésével s bizonyára az sem véletlenség, hogy valamennyi törvényhatósági jogú városunk közt éppen az szaporodott leggyengébben, amelyik legkésőbb kapott vasutat. (Pancsova).

De a gazdasági erők tömörülése mellett a szellemi erők tömörülésének is hatalmas része van a városi élet fejlődésében. A különféle tanító intézetek, könyvtárak, közgyűjtemények, színházak, képcsarnokok és az ezekhez kapcsolódó szakiskolák mind nagy tömeget vonzanak a városba: egész hadseregét a tanulóknak és a mindezen intézetekben alkalmazottaknak. (Budapesten pl. az iskolákban majdnem 150.000-en vannak beírva s vagy hatezer ember áll a közoktatás ügyének szolgálatában.) A városok és, tudományos egyesületek székhelyei, a művészetek a városban találnak műértő és műpártoló közönséget és alkalmat az érvényesülésre. A könyvkiadás, újságszerkesztés középpontjai a városok, ahol a politika hírforrásából első kézből lehet meríteni, ahol helyben nagy olvasóközönség van s ahol az újságok mint ipari vállalatok is

élvezhetik a városi élet imént szóvá tett javait s a hol a szellemi élet kitűnőségei élnek. Mert hiszen ezek is a városba törekszenek: itt jobban kielégíthetik becsvágyukat, inkább élvezhetik a hasonló társaságát, könnyebben tarthatnak lépést a tudomány haladásával s törekvéseik is nagyobb visszhangra találnak itt, mint a vidék szétszórt népességében. S bármennyire erősítgetik némelyek, hogy a vidék a nagy emberek termőföldje s a város még egy igazán nagy embert sem szült, az igazság mégis csak az, hogy a tehetség kifejlésztésének a városi élet versenye a leghálásabb talaja s hogy az alkotásra, az emberiség javát szolgáló nagy eszmék megvalósítására a város adja meg a teret.

Bennök testesül meg a helyi, meg az országos igazgatás: ők a hivatalok székhelyei s a városok legjellegzetesebb képviselői egyúttal az állami életnek a középpontjai is: falaik között van az otthona az udvarnak, a törvényhozásnak, diplomatiái testületnek, a végrehajtó hatalom legfőbb szerveinek. Hogy ez és mindaz, ami ennek a következménye, milyen hatással van a városi élet fejlődésére, világosan megmutatja Pozsony és Budapest szembeállítás. A XIX. század elején Pozsony, Magyarország állami életének akkori középpontja, népesebb volt Budapestnél, ma Budapest, ahová időközben az állami élet súlypontja került, tizennégyszer akkora népességet foglal magában, mint Pozsony. Igaz, hogy Budapest szinte példátlan föllendülésében egyéb okok is nagy erővel hatottak, de sok más példa is bizonyítja az állami élet székhelyéül választásuk jelentőségét a városok növekvésére. Berlinnek 1800-ban csak egyharmaddal volt több lakosa, mint Hamburgnak, a nagy kereskedővárosnak; ma Berlinnek, a Németbirodalom székhelyének, háromszor annyi lakosa van. Mikor Róma az egyesült olasz királyság székvárosa lett, csak fele volt Nápolynak, ma majdnem utólérte.

Ezek mellett az egyéntől jórészt független, rajta kívül eső okok mellett számításba kell venni az ember ösztönszerű hajlandóságát a társas életre, amelyet sokkal jobban kielégíthet a városban, mint a vidék szétszórt otthonaiban. A városba hajt a becsvágy, az érvényesülés szabadabb és tágabb tere, menekülés a vidék kicsinyes környezetéből, nyomasztóbb kötelékeiből, az életmód kényelme, amit a

technika nagyobb mértékben és hamarabb alkalmazott újításai, némely tekintetben inkább biztosítanak, a városban kínálkozó mulatságok, szórakozások. Aki a vidéken meggazdagszik, az életet élvezni a városba jön; a ki a vidéken tönkre jut, az is a városba igyekszik, utolsó kísérletet tenni, hogy balsorsán fölülkerekedjék, vagy elrejtteni szegénységét azok előtt, akiknek körében jobb napokat látott. Igaz, elvéteve arra is van eset, hogy a városi élet zajától megcsömörlött ember a vidékre vágyik, ott akarja öregségét csöndben leélni; ám e szórványos jelenségek nyom nélkül enyésznek el azok tömött seregében, akiket az ezernyi százból összeszövődő varázslatos csábító erő az intenzívus szellemi és gazdasági életnek, a tudásnak és a haladásnak a középpontjai, a városok felé vonz.

Az meg már aztán csak természetes, hogy az ennyi különféle ok hatása alatt összeverődő, az idegen emberek együvé tódulásából előálló városi társadalom arculatában is, lelkében is más, mint a vidék. Arculaton itt a városi népeesség külső – hogy úgy mondjam – testi összetételét értem. Egészen elüt ez – mint már láttuk – a házasságban élők száma tekintetében a vidéktől s egészen másképpen tagozódik életkor meg nem szerint, mivelhogy a gazdasági okok első sorban a munkabíró korban lévőket meg – cselédekül – a nőket vonzzák a városba.

És milyen más a város meg a vidék társas élete, a városi meg a vidéki ember fölfogása, gondolkozása, szóval! a város meg a vidék lelke is. A vidék kicsiny társadalmi köreinek tagjait a rokonság, régi ismeretségén és sűrű érintkezésen alapuló barátság, a hagyomány szálai fűzik össze. Tagjai már csekélyebb számuknál fogva is szorosabban összesimulnak, mert szinte természettudományi törvény erejével bíró igazság, hogy mentül kisebb valamely kör, annál nagyobb benne az együttérzés, az erők annál inkább centripetális, középpont felé tartó jellegűek. Mikor aztán a vidéki ember kikerül ebből a körből, egészen más életviszonyok közé jut: egy nagyobb, tehát lazábban összefűzött tagokból álló társadalomba, ahol sokkal függetlenebb, de sokkal elhagyottabb is. Eleinte talán folytatná megszokott életmódját, új, egészen mást parancsoló állapotában is. (Innen ered a városba vetődött falusi ember viselkedésének az át-

lagos városi ember szemében érthetetlen, sőt nevetséges volta. Megmosolyogjuk a mindenkihez bizalmas, mindenkivel parolázó jámbor parasztot, pedig az, ami benne furcsának tetszik, nem az ő hibája: ő pusztá ütközési pontja annak az ellentétnek, amely a falu meg a város lelke között fönnáll.) Vergődése olyan, mint a szárazra dobott halé, míg lassankint, öntudatlanul átalakul s – nem egy csalódás árán és nem minden zökkenés nélkül – beleilleszkedik az új környezetbe, ahol mindent a pénz egységes és tárgyias mértékével mérnek és nem tekintik a személyes vonatkozásokat. Itt meg kell tanulnia az embereknek és dolgoknak hasznosságuk szerint való megítélését, itt az érzelem helyett az értelem működése irányítja a cselekvést, amelytől nagy gazdasági érdekek számítását és pontosságot követelnek, minthogy hiba a számításban és pontatlanság óriási károkat okozhatnak. (Falun meg tanyán az időt csak nagyjából nézik, a városi ember azonban szereti óráját percnyi pontosságai összeegyeztetni a vasút, vagy a vele éppen üzleti összeköttetésben álló fél órájával, már azért is, mert a pontatlanság kárát és veszedelmét csak fokozzák a nagy városok nagy távolságai.)

És egyéb okok mellett bizonyára a lélektani különbségek adják a nyitját: miért más árnyalatú a város bűnössége, mint a vidéké. Hogy csak egy példát említsek: az érzelmi élet élő vidéken sűrűbbek a többnyire a szenvedély pillanatnyi föllángolásából kicsattanó testi sértések, az inkább az értelem-től kormányzott városokban meg a vagyon ellen elkövetett bűncselekmények, amelyek jobbadán megfontolást, sőt sokszor furfangos előkészítést kívannak s amelyek elkövetésére igaz, gyakrabban is kínál alkalmat az ingó vagyon tömegesebb előfordulása, a gazdasági élet bonyolultabb és fejlettebb volta.

A városban egész sereg olyan emberrel ismerkedünk meg, akivel nagy ritkán, rövid időre találkozunk, akivel tehát tisztába jönni nincs módunkban.

S nem tapasztaltuk-e önmagunkon, hogy mindaddig, amíg csak futó érintkezésben állunk velük s az embert egészen közömbösen vagy – minthogy lelkünk a közömbösség szintelen érzésére nem igen van berendezve – éppenséggel rossz szemmel nézzük. Különösen áll ez a városi élet könyörtelen versenyében, ahol mindenkiben titkos vetélkedést sejtünk, mert

sokan vannak az egy célra törekvők. És azt gondolom, hogy a városok társadalmi gazdaságában jelentkező aprólékos munkamegosztás egyrészt éppen a versenytársak számának apasztására való törekvésben találja magyarázatát: minél különlegesebb foglalkozást űz valaki, annál kevesebb a létfontartását fenyegető pályatárs, annál biztosabban és jobban élhet meg az ember. így teremnek a nagy városok jellemző specialistái: a műhelyek, amelyekben csupán játékbabajavitással, egyedül csavargyártással, a hulladékokból fémfogácsák készítésével stb. foglalkoznak. És így születik meg a városban a cipő-, az ablak-, a lakástisztító és egész dandár olyan foglalkozás, aminek vidéken híre-hamva sincs.

És ez a különösségre törekvés meg van a szellemi élet terén is. A városokban annyi kiválóság gyűlik össze, hogy sok ember tudásának mennyiségével nem tud kiválni; az emberi észnek a városokban minden oldalról összehalmozódott, köztudatba átment, közkincsé vált hódításaival szemben mennyiség dolgában többet, értékesebbet mondani vagy tenni képtelen, tehát csak avval hódíthatja meg a figyelmet, az érvényesülésnek ezt a lépcsőjét, ha mást mond, vagy a régít más újszerű alakban hangoztatja; minőségben való különösségre törekvéssel keresi boldogulását. Ez az alapja a »különczködés«-nek, aminek kedvez az is, hogy az ember a nagy városban ritkábban jut szóhoz s rendszeren csak rövidebb ideig hallathatja szavát, amikor tehát alkalma van rá, igyekszik mentül feltűnőbbben, rikítóbban szólni.

Ennek a mindenáron feltűnni vágyásnak különben nemcsak a szellemi élet terén bújnak ki a hajtásai. Szemben a faluval, ahol az emberek jóformán uniformisban járnak, rávalanak erre a városban a ruházkodás külsőségei is: az asszonyokon a két méteres átmérőjű, külön, szélesebb ajtajú kocsit kívánó kalapóriások, a lehetetlen formájú haj- és ruhaviseletek, nieg az öltözködés más elfajulásai. De megtaláljuk ezeket a formásokat – bár viseletük színtelenebb volta által tompítottan a férfiak körében is és ha ezen a nyomon tovább akarnánk haladni, megállapíthatnók mint a városi élet egyik fonákságának szomorú következtését, hány család boldogságát zúzta össze, hány embert kergetett bűnbe az esztelen feltűnni vágyás. Azonban nagy kerülő volna tovább gombolyítani ezt

a fonalat, csak azt ismételem tehát, hogy a testi és lelki habitus különösségei az embereknek ,abból az általános törekvéséből sarjadnak ki, amelynek czélja a másoktól való különbözés. Ez egyúttal egy más czélt is szolgál: felkölti az érdeklődést, amely nélkül nincs érvényesülés a nagy versenyben, ahol bizony meg kell feszíteni erőinek teljességét, ha boldogulni akar.

Az idegek ebből származó megerőltetése s a különben is zajos és mozgalmas városi életnek az idegrendszerre gyakorolt hatása aztán egyrészt lelki fásultságot (blasirtságot) szül: a folytonos erős és ellentétes hatásoktól gyötört, jobbra-balra túlfeszített idegek végre is elpetyhüdnek s bárminő ingerrel és behatással szemben érzéketlenek maradnak. De az idegeknek felüdülés és pihenés nélkül folytatott, lázas, túlfeszített munkája, a megélhetésért, az érvényesülésért a megszakadásig menő s nem egyszer az egyén vereségével végződő küzdelem még más sajnós /következésekkel is jár: az elmebetegségnek és az öngyilkosságnak sűrűbb voltával a városokban. Hogy csak az utóbbira hozzak föl egy bizonyító erejű adatot, a városokban kétszer-háromszor gyakrabban fordul elő öngyilkosság, mint vidéken. (1905-ben pl. a törvényhatósági jogú városokban 100.000 lakosra több mint 40 öngyilkosság esett, a vidéken meg nem egészen 20.)

Az érvényesülés nehezebb voltából, az erre szolgáló alkalom rövid idejéből és ritkább adódásából a városok lelki életének még más hajtása – jobban mondva kinövése – is támad. Már magában az a valóság, hogy a városban az értelem működése erősebb, elevenebb bíráló szellemet vált ki lakóiban, csakhogy a kiemelkedésre siető törtetésben sok embernek nem marad ideje és nincs is türelme alapos ismeretek megszerzésére. De azért mégis okosnak akar látszani, hiszen ez a siker titka, a gúny fegyveréhez nyúl tehát, amely sokszor fölszines Ugyan, de nem egy ember előtt mélyreható okosság rövid kifejezőjeként füst. így válik a gúnyolódás, kicsinylés, komoly dolgok léha fölfogása az átlagos városi ember természetévé, ami bizony olykor-olykor elkedvetleníti a városok igazán értékes, alkotó-erejű embereit s amit joggal ítélnünk a városi élet egyik legkárosabb jelenségének.

Bizonyos, hogy ezt a hajlandóságot a gúnyolódásra, minden létezőnek lekicsinylésére, csak növeli az a valóság, hogy a legdúsabb gazdagságot a legsiralmasabb nyomorral falaik közt egyesítő városokban az osztályok ellentéte nagyon ki van élesedve és jórészt mesterségesen is kiélesítve. De ha már ezt a kérdést érintettük, állapítsuk meg viszont a munkás-törvényhozás és a munkásmozgalmak történetének azt a tanulságát is, hogy csak a városokban tömörülő nagy számuk adott a munkásoknak és egyesületeiknek erőt és nyomatékot jogos követeléseik kivívására. S szemmelátható az is, hogy ma is a városból indul ki és ott legelevenebb az a mozgalom, amely helyzetök javítására irányul. És ha a törekvéseknek van már valami kézzelfogható eredménye, azt legfőképpen a városokban érezhetni, nem pedig a városok rovására annyit dicsért vidéken. (Hasonlítsuk csak össze pl. egy fővárosi és egy vidéki cseléd életmódját, akár a munka minősége és időtartama, akár fizetés, meg a bánásmód, a »kimenő«-k, szórakozások stb, tekintetében.) És ha a jogrend nem is szabályozta még kellőképpen a legalsóbb osztályok helyzetét, a társadalom éppen a városokban fejt ki a legéberebb tevékenységet az elnyomottak és szerencsétlenek bajainak orvoslásában, vagy legalább enyhítésében, szinte kimeríthetetlenek tetsző forrásaiból a segítségnek megteremtve és föntartva a menedékhelyet, orvost, orvosságot, melegedő szobát nyújtó, leves- és ruhaosztó stb. egyesületeket, árvaházakat, kórházakat, amelyeknek éppen Kolozsvár ugyancsak bővében van, de amelyeknek a vidéken jóformán hírük sincs.

És ha a városok adta jót és rosszat hánytorgatjuk, nem szabad elfelejtenünk jelentőségüket a művelődés terén. Nemcsak és nem is főképpen az iskolanyújtotta elemi műveltség: az írni-olvasni tudás dolgában szárnyalja túl a város a vidéket (a vidéki lakosságnak több mint fele írástudatlan, a városi lakosságnak csak 30%-a); az iskolában szerzett ismereteket is kiegészítik a városokban a foglalkozás, a társaság, az utca-, a tudományos intézetek, gyűjtemények, fölolvadások stb. révén kínálkozó tapasztalatok és tanulságok. A városok a haladásnak valóságos fegyvertársai: bennök van lerakva mindaz, amit valamely korban az emberi ész és emberi kéz mint az adott viszonyok közt egyáltalában elérhetőt kigondolt és megalkotott.

Falaik közt van leszűrődve az emberi tudás eredményeinek és az emberi tehetség termékeinek az az objectivus össze-sége, amit a legkiválóbb elmék egész sora az irodalom, a művészet, a tudomány, a technika hódításai terén fölhalmozott. Ők a műveltség és a művelődés középpontjai, a tudás, haladás és fölvilágosodás szelleme belőlük árad, tőlük sugárzik a vidékre is.

És éppen ebben az értelmi felsőbbtségben meg nagy gazdasági jelentőségükben van a gyökere a mi különös viszonyaink között oly fölötte fontos és dicsőséges szerepöknek, amely nekik a nemzeti állam kiépítésében osztályrészükül jutott: a magyarság diadalmas terjeszkedése, a népességnek érzésben és nyelvben magyarrá válása a gazdasági és szellemi életünk középpontjait alkotó s társadalmi létünkben a népességük számbeli erejénél tetemesen nagyobb súlyú városokban halad legrohamosabban. Erről itt csak azt az adatot hozom föl, hogy húsz év alatt összes városainkban a magyarok száma 850.000-rel (= 63%) lett több, a nem magyaroké meg csak 13.000-rel (nem egészen 2%). És ne méltóztassék azt gondolni, hogy ez valami erőszakos, tűzzel-vassal magyarosító politikának az eredménye. Nem, itt nincs szó magyarosításról, hanem igenis magyarosodásról, mint természeti törvény szükségszerűségével beálló következtéséről a magyarság gazdasági és műveltségbeli felsőbbségének, amely legnagyobb nyomatékkal éppen a városokban jelentkezik. Az idegenek öntudatlanul, akaratlanul olvadnak bele a magyarságba, mert részesei kivannak lenni a nagyobb gazdasági és szellemi műveltségnek.

De nem akarom a városi élet föltétlen dicséretét zengeni, hiszen eddig is rámutattam sok hibájára s tudom, hogy azokon túl is akad nem egy, részben a városok összetételéből szinte szükségszerűen következő baja. Itt van pl. a túlzásfolttság, amit joggal mondhatunk a városi élet egyik legsötétebb oldalának, ha számításba vesszük káros hatásait az erkölcsre meg az egészségre. (A túlzásfolttsággal együtt jár a tisztátalanság, a rossz levegő, fertőző betegségek könnyebb terjedése és ezek eredményeképpen a nagyobb halandóság. Budapest székesfőváros III. és X. kerületében, ahol legnagyobb a túlzásfolttság, kétségtelenül más okok hatása révén is még

egyszer akkora a halandóság, mint a legkevésbé zsúfolt IV. kerületben.) És éppen így megállapíthatjuk azokat az erkölcsrontó következtetéseket, amelyek a férfiak és nők, felnőttek és gyermekek, családbeliek és idegenek együttlakásának kísérői. Ezt pedig annál inkább kell sajnálnunk, mert az erkölcsi élet tisztasága a városban más oldalról is fenyegetve van. A városban – láttuk – többen élnek családon kívül, mint vidéken, nagyobb és hálásabb közönsége van tehát a kicsapongásnak, tivornyázásnak, amely nemcsak az erkölcsöt rontja, de a nemzet munkaerejét is csorbítja, egyik oldalon az idő haszontalan elpazarlása, a másik oldalon meg az élettartam megrovidítése által. (Az életmód különbsége a családban és a családon kívül arra a család dicséretét hirdető eredményre visz tudniillik, hogy a nőtlenek halandósága nálunk kétszer akkora, mint a házásoké.)

Szó sincs róla, az erkölcsrontó kedvtelések nagy elterjedtségének a családon kívül élés általánosabb volta mellett más oka is van. A városlakó ember kimerült, elernyed idegeit nem csiklandozzák az egyszerű, közönséges hatások; ő mindig új meg új, erősen izgató, nem mindennapi fűszerekre vágyik. Olvasmányai, amelyek kiválasztásában már ez a vágy vezeti (sajnos, hogy az efajta könyvek és újságok nagy száma szintén meglévő különlegessége a nagyvárosnak), csak fokozzák érzékies hajlandóságait s ezek kielégítésére nem sajnálja az áldozatot, mert hiszen a városban sok az ingó vagyon, némely foglalkozás könnyű keresetet is ad, sok pénz forog, tehát könnyen is gurul.

Csakhogy, amint a mérget termő föld megtermi az ellenmérget is, a városi élet bajaira maguk a városok tudnak orvosságot adni, erkölcsi és jogi rendjük okosabb és becsületesebb szabályozása által. A túlszűfolt lakásokat pl. egyre kevesbíti a távolabb, kevesebbe kerülő lakást megengedő gyors és olcsó közlekedés, az osztályok közt az ellentétet a fölfogás tisztulása, a közös érdekek kölcsönös belátása csillapíthatja, a nyomorúságot – láttuk – enyhíti a jótékonyagra való társulás, a tipusos jelensége a városok életének s az erkölcsök javítására is meg van adva a lehetőség, a nevelés rendjének a megváltoztatása, nemesebb szórakozások megkedveltetése által. Csak hozzá kell látnia dologhoz, meg kell moz-

dúlni a városi társadalom vezető elemének. Arravaló embereknek bővében van a város, amelyben valóságos értelmiségi erő-pazarlás van, kárára a vidéknek, amely viszont szomorúan érzi a népet irányítani hivatott értelmiségi középosztály hiányát. (Csak egy-két adattal bizonyítom a városokban mutatkozó értelmiségi erőpazarlást: az ügyvédek meg az orvosok egy negyedrésze egyetlen városban: Budapesten lakik; törvényhatósági jogú városaink lakosságunknak csak jó egy tizedrészét foglalják magukban s bennük mégis az orvosok erős 40%-a él. Magában a székesfővárosban ötször annyi orvos van, mint a nála 100.000 lélekkel népesebb nagy Pest vármegyében, nyolczszor annyi, mint Bács- és tizenháromszor annyi, mint Biharmegye rengeteg területén.)

Annál parancsolóbb kötelességünk nekünk városiaknak, hogy éljünk erőnkkel s mindannyian tehetségünk szerint dolgozzunk a közjóért. Ennek lesz – reméljük – hatható eszköze mai szervezkedésünk is, amelynek hatásait azonban nem állítják meg majd a város falai. Mert – ha tán túlzásba is csapott a múlt századbeli párisi polgárban kifejlődött »genius loci«, amely azt hitette el vele, hogy Paris torlaszain a világ sorsa dől el – azt mégis biztosan megállapíthatjuk, hogy ami jelentős dolog a városban végbemegy, átröpül határain és rezgésbe hozza a vidék lelkét is. És éppen ezért, amikor erőnket egy közös célért, társadalmunk nemzeti irányban fejlesztéséért ösztetesszük, felelőségünk tudatát, de egyúttal lelkesedésünket is megsokszorozza annak átérése, hogy törekvéseink nemcsak ebben a történelem emlékeivel megszentelt városban vernek visszhangot, hanem kisugárzanak vidékére is, amelynek egy-egy pontján a magyarság harangjai kezdenek elnémulni. Fölrázni a lelkeket, fülükbe dörögni a nagyot hallóknak: ébredjetek, álljatok be a sorba, dolgozni a magyar társadalom újjáteremtésén, a városok értelmi erejének fölöslegével a vidéken némán, elhagyottan, már-már lankadva küzdő testvéreink segítségére sietni: ez a magyar városok társadalmának föladata. S mint a bérezek ormán kigyulladó őrűz, minél erősebben élesztik, annál tovább veti sugarát, a városokban, gazdasági és szellemi életünk e csúcsain lobogó fény is annál messzebb vidéknek lesz útmutatója, mennél jobban táplálják lángját hazafíui munkásságunk eredményei.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Egyetemes Társadalomtörténet

Szerbia.

Az Európa fölött még csak úgy szólván a napokban elvonult háborús kilátások mindenkinek a figyelmét kicsiny szomszédunk, a szerb királyság felé fordították. Annyira közelállónak látszott a háború és az események, melyek hátterében a világhatalmi egyensúly felforgatásának réme volt, annyira a homloktérbe tolták e kis országot, hogy nem lehet érdektelen társadalmi és gazdasági életére egy pillantást vetni.

Az elmúlt félév története, mely mindnyájunk emlékezetében van, azt lehet mondani a szerbek történetének foglalatlja: lázadások, családi viszályok, heveskedések, szélsőségek, alatomossággal és ravaszsággal párosulva, pártviszályok és beivillongások, ez tölti ki majdnem másfélszáz évnek történetét. A szerbek ezen hosszú idő alatt éppen felsorolt tulajdonságaiknál fogva alapozni nem tudtak. Almaik a régi Szerbiáról alig különbek a dáko-román phantomoknál. Ha egyes kiválóbb uralkodók ideig-óráig egyesíteni tudták is az Adriai tengertől a Dunáig lakó szláv törzseket, ez az egyesítés már a következő nemzedék alatt megszűnt részint családi osztály, részint családi ellenségeskedés, vagy végül a más-más völgyben élő csoportok villongásai folytán.

Nemzetközileg elismert állami létüket 1878-ban a berlini congressus alapította meg, épp úgy mint Romániáét, Bulgáriáét és Montenegróét; s fejedelmük, Milán 4 évre rá (1882) vette fel a királyi czímet. Amíg azonban az elmúlt emberöltő alatt Romania és Bulgária is a békés culturalis és közgazdasági haladás alapjait rakták le, az állami létök tagadhatatlan izmosodást mutat, s mindegyikük kiváló képességű férfiakat tudott felmutatni: addig a szerb nép pártoskodó természete dics-

telén háborút (Bulgáriával 1885) idézett fel, egy gyávaságával és borzalmaival elrettentő dynastia-kiirtást végzett és szinte hónapról-hónapra változó kormányaival önálló állami életre való fejlettségét éppenséggel nem igazolta. Még a kis Montenegro is kevesebb rázkódtatásokkal haladt fejlődése útján, mihez a nép számítóbb és szívósabb tulajdonságain kívül valószínűleg hozzájárult Montenegrónak a délszlávok jellemének inkább megfelelő despotikus kormányzata; itt is az »alkotmányosdi« bevezetése óta nagy tért nyertek a belső villongások.

A szerb nép újabb története is érdekesen igazolja, hogy az alkotmányok formai határozmányai üres malaszt maradnak, ha nincs erkölcsileg és értelmileg fejlett nép, mely avval élni tudjon. A szerb alkotmány korábban kelt (1869) sem mint az ország nemzetközi létele elismerést nyert, amit megmagyaráz a török birodalom hanyatló ereje, mely nem volt már képes a határain nagy tömegben együtt élő szerb nép szervezkedését saját kereteibe beilleszteni. E szerint az alkotmány szerint két kamarás törvényhozó testület volt, és pedig egy 130 tagból álló képviselőház és egy 51 tagból álló senatus, melynek 18 tagját választották, 30 tagját pedig a király nevezte ki (3 tagja volt hivatalánál fogva). Ezt az alkotmányt 1889-ben radikálisan demokratikus irányban módosították. A törvényhozás egy kamarássá alakult át (Narodna Szkupstina), a választói jogot pedig minden 21 éves szerb férfi elnyerte, aki 15 dinár egyenes adót fizet. A választási eljárás közvetlen és titkos volt; a képviselők számát pedig 160-ra emelték. De már öt év múlva mint be nem vált kísérletet, félretették az új alkotmányt és ismét az 1869-es alkotmány lépett életbe egészen 1901-ig. Sándor király utolsó éveiben az alkotmányos élet meg volt zavarva; az új dynastiával együtt (1903) ismét az 1889-es alkotmány lépett életbe, hogy mily eredménnyel: mindnyájan láthatjuk.

Az erősen demokratikus alkotmány, szélesen kiterjesztett választói jog és a népnek absolut befolyása saját sorsának intézésére éppen nem óvott meg, mindenféle utopistikus népboldogító vélemények daczára, sem bennünket, sem önmagukat attól, hogy egy véres harci kaland szerencsére időközben már elhárított veszélyét föl ne idézze.

Természetes, hogy ezek az ethnographai tulajdonságok, az ezeket követő politikai, alkotmányi és dynastikus válságok a belső megerősödére is igen kártékonyán hatottak. A csekély műveltségű (17% írni-olvasni tudó) és majdnem kizárólag földműves nép culturalis és gazdasági fellendítésére csakis az államhatalom lehetne képes, de az adott viszonyok között annak sincs erre ereje. A közigazgatás kezdetleges, ami a népesség foglalkozásánál fogva természetes is. Városi élet,

mely a közigazgatás fejlődésének alapja, nincs. Kivételes közigazgatási helyet foglal el Belgrád, az ország fővárosa, a maga 80.000 lakosával. De az utána következő legnagyobb város, Nis, már csak 22.000 lelket számáll; a többi (összesen 74) városnak nevezett község még csekélyebb fejlettségi fokon áll. Az elemi iskolák száma (1267) jóval kevesebb, mint a községek száma (4029), állapotuk pedig igen siralmas. A 2.7 millió főnyi lakosság túlnyomólag a községekben él és gazdálkodik.

A birtokviszonyok megoszlása nem kedvezőtlen. Nagy birtok az állami és koronái erdőbirtokokon kívül nincs; nagyfokú szegénység sincs, igaz, hogy az életigények nagyon alacsony színvonalon mozognak. Túlnyomó a 10-30 acre-t bíró kisbirtokos elem. Az ország egész 4.8 millió harnyi területéből 1.9 millió áll mezőgazdasági művelés alatt, 1.5 millió pedig erdőbirtok; az utóbbiak faállományát újabban néhány nagy német és francia vállalat kezdi irtani. A megmaradó nagy rész hegyes és mocsaras vidék, s a szükség még nem kényszerített azok művelhetővé tételére, pedig kétségtelenül a Száva-Drina szögletében fekvő Macsua (a régi Macsói bánóság) mocsarai megfelelő lecsapolás után értékes és terjedelmes földterületeket nyújtanának a további művelésre; fontos kereseti ág a szilva-termelés és aszalás. A bányászat teljesen fejletlen, bár a hegyek kétségtelenül sok kincset rejtnek magukban. Ennek főoka a megfelelő közlekedés hiánya; Szerbiának a keleti fővonalon kívül más elsőrendű vaspályája nincs, úthálózata pedig igen gyér, s a meglévő utak is rossz karban vannak. Az ipar is kezdetleges; 1898-ban ugyan törvényt hoztak a hazai ipar pártolásáról, mely a mi Baross-féle iparpártolási törvényünket követi, de annak eddig számba vehető eredménye nem volt.

A nemzeti munka és vagyonosodás másik fő forrása az állattenyésztés. Majdnem 1 millióra rugó szarvasmarha, ugyanannyi sertés, 3 milliót meghaladó juh és fél millió kecske a nemzeti vagyon jelentékeny része. Ezt természetesen nem képes a mindössze 2'7 millióra rugó népesség maga elfogyasztani. Ez csak úgy képviselhet reá nézve értéket, ha a külkereskedelmi forgalomba juthat. És az itt keletkezett nehézségek tulajdonképpen indító okai a mai acut szerb kérdésnek. Szerbia állatállományának majdnem egyedüli és kizárólagos vevői Magyarország és Ausztria voltak. Szerbia kivitele az utolsó években 65-70 millió dinárra rúgott (45-55 millió bevittel szemben). Ennek majdnem felét (30-31 millió) jvatok és állati termékek teszik; majdnem ugyanannyira rúgott (29 millió) a mezőgazdasági termékek és gyümölcsök (szilva) kivitele további élelmiszerek 3.9 millió, nyersbőrök pedig 3.7 milliónyi értékben vándoroltak ki az országból.

Látható, hogy ezek a nyerstermények kimerítik Szerbia egész kivitelét. Látható az is, hogy a kiviteli többlet kereskedelmi nyeresége adja meg a lakosságnak adózó képességét és így az államnak a 450 milliót meghaladó államadósságok 24 millió dinárnyi kamatszükségletéhez*) való fedezetet.

Ez a külkereskedelmi forgalom pedig 55-65 milliónyi összeg erejéig Magyarországra és Ausztriába irányult; a csekély maradvány főleg Törökországba és a szomszédos kis államokba, úgy, hogy Szerbia kiviteli cikkeivel hazánkon kívül a világpiacon nem jutott. Míg Magyarország és Ausztria a szerb kiviteli cikkeket simán átvette, addig nem volt baj. De hogy a Németországgal kötött kereskedelmi, szerződésben a saját mezőgazdasági kiviteli cikkeink vámja annyira felemeltetett és az állategészségügyi intézkedések örve alatt állati termékeink valóságosan kizárattak Németországból, a két állam mezőgazdasági érdekeltségei természetesen a mi hozzánk bevittelal bíró államokkal szemben, nevezetesen Romániával és Szerbiával szemben ugyanezt kívánták. Románia ezt kevésbé érezte meg, mert 1905-ben 457 millió leire rugó kiviteléből csak 41 milliót (1904: 527 milliót) exportált mi-hozzá, és ennek túlnyomó része gabonanemű (kukoricza) volt. Egész állatkivitele az összes külországokba csak 7.5-11.5 millió közt mozog. Ezenfelül Romániának tengerpartja van, s nem eredménytelen kereskedelmi összeköttetése van e révén Belgiummal, mely évek óta nagyobb piac, mint a szomszédos Magyarország-Ausztria.

Másképp áll a dolog azonban Szerbiával, mely a tengerhez csak idegen országokon át és nagy kerülővel juthat. Náluk a hatalmas szomszéd nyomása tényleg a gazdasági élet teljes megbénulására vezetett és meg lehet érteni, hogy a közbejött nagy nemzetközi politikai események hatása alatt is makacsul, szívósan és az életfentartás vakmerőségével igazán életük és nemzeti létük kockáztatásával kívántak egy földszárat Herczegovina déli határain, hogy a tengerhez jussanak, mert ha ezt nem kaphatják (aminthogy nem kaphatják) a másik oldalról, kereskedelmi elszigeteltségüknél fogva záratnak el életfentartásuk lehetősége előtt. Ha éhez hozzá vesszük a történeti hagyományokat – a szerb történet emlékezetes tényei Trebinjéhez és Durazzóhoz fűződnek – úgy emberileg igazán meg lehet érteni a szerbek kétségbeesett politikáját. És ha történetük azt tanúsítaná, hogy állami létre, culturalis és gazdasági fejlődésre képes népfaj: az európai magas politika humánus fel-

*) E két adat összevetése szerint Szerbia aránylag mérsékelt kamatot fizetne; figyelembe kell azonban venni, hogy az államadóssági teher a névértéket tünteti fel, s a kötvények sokkal alacsonyabb árfolyamon vitettek át, ami a kamatlábat lényegesen emeli.

fogása talán másképp ítélné meg törekvésüket. De ennek hiányában déli határainkra engedni egy folyton háborgó, villogó, műveltség tekintetében elmaradt néptörzset: ez viszont a részünkről volna oly politikai örökség, mely semmiképp sem engedhető meg és nem egyeztethető össze avval a culturalis hivatással, melyet a Balkánon teljesítenünk kell. A nagy áldozatok árán ott teremtett műveltséget nem lehet ismét lerombolni hagyni. így a magasabb cultura parancsa nem engedi ennek a kérdésnek a szerbek életöszöne szerint való megoldását. Ennek véres leszámolásra kellett volna jutnia, ha a kis szomszéd bele nem nyugodott volna oly megoldásba, hogy gazdasági és culturalis életének fejlődését önként rábízta a hatalmas szomszéd vezetésére, amiből neki igazán csak haszna lehet, mert mi már megmutattuk a szomszédos Boszniában, melynek kormányzását hasonló viszonyok közt vettük át, hogy van erőnk biztonságot teremteni, van tehetségünk a kulturát és gazdaságot emelni; aminthogy ezt megmutattuk már Szerbiában is, mikor ugyancsak a szerbek önkéntes kérésére a macsóí, Szörényi és bodonyi bánág keretében védő karunk oltalmát érezték a fölkelő hold hatalma ellenében. A fejlődés természetes rendje, a viszonyok súlya, kell hogy ismét ide vezessen.

Sz. K.

Közgazdaság.

A német birodalom nemzeti vagyona és nemzeti jövedelme.

A birodalmi adóreform tárgyalása alkalmából a német nemzeti vagyon és nemzeti jövedelem megbecsülése az érdeklődés középpontjába került, mert a német közvélemény, mielőtt az újabb terhek elfogadását igazolná, teljes tájékozódást kíván keresni a nép teherbírási képességéről. Ezért a javaslatok indokolása (III. kötet) részletes kimutatást közöl az eddigi becslésekről, újabban pedig EVERT (»Konservative Monatsschrift« 1908. okt. szám); BALLOD (»Tägliche Rundschau« 1908. 54. szám) és STEINMANN-BUCHER (»Zur Reichsfinanzreform« című munkájában és a »Tag« nov. 21. számában) szintén felbecsülték a német nemzeti vagyont és jövedelmet. Az a szoros kapcsolat, amely nemcsak szövetséges viszonyunk, de gazdasági érintkezéseink kapcsán hazánk és a Német birodalom között fennáll, indokoltá teszi, hogy ezeket az adatokat a magyar közönség is megismerje.

A legrégebbi adat 1886-ból származik, amikor is BECKER a német nemzeti vagyont 174 milliárd márkára becsüli. Kétségkívül ingatag és megbízhatatlan volt ez a számítás, mert MULHALL 1896-ban is csak 161 milliárd márkát constatai, pedig az a tíz esztendő a német iparosodás virágkora volt. LEXIS 1899-ben 190, Dix 1900-ban 200, SCHMOLLER 1902-ben szintén 200 és WERNICKE 1906-ban 225 milliárd márkára becsüli a Német birodalom gazdasági erejét.

Körülbelül ezt az eredményt adja EVERT számítása is. Ezzel szemben STEINMANN-UCHER 320 milliárd márká nemzeti vagyont értékeli. BALLOD tanár ezt a számítást különösen az ingatlanok és a külföldön elhelyezett értékpapírok tekintetében túlmagasnak tartja s 260-270 milliárdra becsüli a nemzeti vagyont. Ezzel a bírálattal szemben STEINMANN-UCHER a »Tag« hasábjain védekezik, ahol számításának részleteit is közre adja.

Az épületeket és az ingóságokat (inventarium, nyersanyag, termékek, gépek, eszközök, árucikkek, állatok stb. stb.) a biztosítási statisztika alapján értékeli, azok az anyagok tehát, amelyek éppen úton vannak, továbbá a nem tűzveszélyes (vas stb.) s így nem biztosított tárgyak nincsenek beleszámítva. A biztosítási statisztika az utóbbi években átlag 5-6 milliárd márká gyarapodást mutat s így STEINMANN-UCHER föltételezi, hog} az utolsó megállapításkor (1905.) 153"4 milliárdnak talált érték azóta 160 milliárdra növekedett még az esetben is, ha a BALLOD által igen helyesen számításba vont 8 milliárd értéken felüli biztosítást levonjuk.

A talajérték kiszámításánál külön-külön veszi figyelembe' S TEINMANN-UCHER a városi és a mezőgazdaságilag felhasznált területet. Az elsőnél pontos értékszámítás, részben a speculatio, részben a kisebb városokban ritka adás-vétel miatt alig lehetséges. Hozzávetőleges számítások alapján tehát mint középárányost *) a 30 m i l l i a r d márkát tekinti legközelebb állónak a valósághoz.

A földbirtok értékének megbecsülésénél már sokkal biztosabb alapon mozog. A kataszteri tiszta jövedelem 80-szorosát vette számítási alapul Poroszországban és ezt arányosította Németország többi részeire. így 50 millió mezőgazdaságilag (szántóföld, legelő, szőlő, erdő stb.) használt földterület összértéke gyanánt 50 milliárd márkát vett föl, ami 1.000 márká hektáronkénti átlagárnak felel meg. Ezt a számítást a telepítési bizottság által vásárolt birtokok átlag-

*) Ó 40, BalloD 20 milliárd márká értéket számított össze.

árai is megerősítik,*) jölehet ezek az árak a Német birodalom legterméketlenebb keleti tartományaira vonatkoznak, úgy, hogy a nyugati és déli részek értébecslésénél teljes joggal lehetett volna 1.600 márka átlagárat számítani hektáronként, de ezt a többletet STEINMANN-UCHER az épületekre, az élő és holt felszerelésre vonja le, amelyeket már az első tételnél figyelembe vett.**)

A külföldön elhelyezett tőkék értékét BALLOD az 1906. évi pontos megállapítások alapján 25 milliárd márkára becsüli, SIEINMNNN-UCHER ehhez az utóbbi két esztendő valószínű gyarapodását, 5 milliárdot hozzászámít. A többi tételekben a két statisztikus körülbelül megegyezik s így összefoglalva, a német nemzeti vagyon mai állását a STEINMANN-UCHER-BALLOD féle számítások alapján a következő képet kapjuk:

	Milliárd márka
a) Ingó és ingatlan vagyon.....	160
b) Épületek.....	30
Földbirtok . . ,.....	50
Bányák magán kézben	5
c) Külföldön elhelyezett tőkék értéke.....	30
d) Állami tulajdon (földbirtokot kivéve):	
Vasutak	19
Bányák, kikötők, csatornák.....	5
Középületek	10
e) Úton (szállítás alatt) levő értékek***).....	4
f) Ércpénz.	5
Összesen ...	318

STEINMANN-UCHER ezt a számítást minimálisnak tartja s nézete szerint a német nemzeti vagyon valóságban sokkal nagyobb.

A nemzeti jövedelem becslését illetőleg is többféle számítással találkozunk az adóreformmal kapcsolatban.

SCHMOLLER 1902-ben ****) a német nemzet évi jövedelmét 25 milliárd márkára becsüli, ebből 1815 milliárd a munkára, 371 milliárd a vagyronra, 3.14 milliárd különféle más jövedelmi forrásokra esik.

BALLOD a nemzeti jövedelmet a porosz jövedelmi adó adatai alapján számítja ki. Ez az adóköteles jövedelmet

*) Egy hektárért fizetett a bizottság átlagosan 1903-ban 1.007 m., 1904-ben 1025 m., 1905-ben 1.184 m., 1906-ban 1.419 m., 1907-ben 1508 márkát.

***) Ballod a földbirtok értékét csak 5 milliárdra teszi.

****) Egyedül a kereskedelmi tengerészek hajórakományának értéke 900 millió márka.

*****) Grundriss der Nationaloekonomie II. köt. 327. l.

1907-re 11.747 millió márkában *állapítja* meg. De ehhez hozzá kell még számítani az adó alól mentes 20'81 millió állampolgár, jövedelmét is. A keresők; átlagos évi jövedelme ezen népkategóriával 750 марка s minden keresőre $2\frac{1}{\zeta}$ eltartottat számítva: az adómentességet élvező összes népesség (keresők és eltartottak együtt) fejenkénti átlagos jövedelmét BALLOD évi 300 márkára teszi. Ezt az összeget az adómentes polgárok számával szorozva 6.243 millió марка jövedelmet hoz ki, úgy hogy Poroszország össznépségének évi jövedelme e szerint 17.99 millárd márkát tenne. Átszámítva és arányosítva ezt az összeget az egész Németbirodalom népességének évi jövedelméhez, 30 milliárd марка nemzeti jövedelmet állapít meg.

STEINMANN-BUCHER ezt a számítást nagyban és egészben elfogadja, de végeredmény gyanánt 35 milliárd марка nemzeti jövedelmet hoz ki.

Érdekes különben utóbbinak a német nemzeti vagyon jövődjé fejlődésére vonatkozó optimistikus felfogása is. A statisztika a német nép évi szaporodását kerekszám 800.000 főre becsüli s így STEINMANN-BUCHER szerint 20 év múlva Németországnak 80, negyven év múlva 100 millió lakosa lesz, ha ezt a fejlődést valami előre nem látható folyamat meg nem akasztja. A nemzeti vágyon is évről-évre gyarapodik. Mig 1895-ben egy főre átlag 3.198 марка esett a nemzeti vágyonból, ma 5.000 марка az arányszám. STEINMANN-BUCHER biztosra veszi, hogy a következő 20, esztendő alatt a fejenkénti arányszám 50%-al növekedve, 7.500 марка lesz s így a német nemzet vágyona 1930 körül 600 milliárd márkára emelkedik.

Cz.

Conrad professor jubileuma.

Az emberi nemességek zavartalan harmóniája jellemzi Conrad professort a tudomány, szolgálatában épp úgy, mint családi és közéleti viszonyaiban. Férfiúi jellemének classicus szépsége parancsolóan követel tiszteletet minden ismerősében. Ennek a tiszteletnek és szeretetnek megható kifejezése volt -a februárius 28-án rendezett ünnep, amikor barátai és volt tanítványainak nagy serege a Saale melletti Halléban az ősz mestert születésének 70. évfordulóján ünnepelni összegyűlt. A tudomány igaz szeretete, pártatlan és az egész emberiség érdekében való szolgálata, a lankadatlan szívós munka, a tanári hivatásnak legeszményjbb betöltése, az igazi szívjóság minden-

kihez, a szorgalom és komoly törekvés megbecsülése és teljesítése mindenkiben, azok a nemes vonások, amelyeket Conrad professorban eléggé magasztalni nem tudunk. Jelentősége a nemzetgazdaságtan tudományára nem nagy tudományos rendszerek felállításában, vagy új irányok kijelölésében fekszik, mert, hogy nagyobb munkába kezdjen, abban őt megakadályozta évtizedeken át tartó rheumája. Sokkal nagyobb rajongással csüggött azonban szakmáján és szerette a munkát, hogysesem a kínzó testi fájdalmakat győzedelmeskedni engedte volna szilárd akaraterején. Ha már hosszú időre terjedő munkába nem foghatott, olyan térre lépett, ahol izzó munkásságát teljes sikerrel kifejthette. A tudományos munkát szervezte és olyan eredménnyel, hogy maradandó nagy érdemeit ezen a téren elvitázni tőle nem lehet. Csak a Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik ez. gazdag tartalmú folyóíratra kell utalni, abban a HILDEBRAND szerkesztése óta történt nagy változásokra rámutatni, amely folyóiratot ma az egész művelt világon »Conrad's Jahrbücher« néven ismernek és idéznek. Másik gyűjteménye a Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Mindkettő jobban ismert a magyar szakközönség előtt is, hogysesem azokat itt bővebben ismertetni kellene. Hiszen a magyar szakemberek munkáit mindig a legnagyobb örömmel fogadta s azoknak előkelő helyet adott tudományos gyűjteményeiben. Tudományos munkássága főként az agrárpolitika, a vámpolitika és statisztika terén alkotott becses eredményeket. Minden kérdésben kiváló gyakorlati érzék és a kérdéseknek egész és egységes felfogása jellemzői tudományos munkásságának. Mindezek legszebben talán a Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie ez. négykötetes kézikönyvében vehetők észre.

A jubileum alkalmából barátai, volt tanítványai és tisztelői nagy alapítványt gyűjtöttek össze Conrad nevére, amelynek kamataiból tanítványainak tudományos utazásait akarják lehetővé tenni. Külföldi volt tanítványainak részéről Excellenz Frh. Rausch von Traubenberg, Oroszország, ifj. Erődi Béla, Magyarország és Prof. Kánai Japán, köszöntötték az ünnepeltet nagyobb beszéddel.

Ifj. E. B.

Politika és a társadalom.

A vámszövetség és bankközösség problémája.

(Csetényi József két tanulmánya a bankkérdésről.)

Amióta a bankkérdés a legutóbbi kiegyezési tárgyalások alatt politikai életünk homlokterébe nyomult, számos jeles magyar munka igyekszik e nagyfontosságú kérdést hitelügyi, általános gazdasági és politikai szempontból minél teljesebben megvilágítani. E munkák jellegzetes vonása, hogy a fősúlyt az önálló magyar bank ellen felhozott érvek és adatok polemikus czáfolatára helyezik. CSETÉNYI JÓZSEFNEK a múlt év derekán megjelent könyve a vámszövetség és bankközösség problémájáról, és a bankkérdésről szóló az idén közreadott füzeté nem ezen polemikus, a bankügy részletkérdéseit tárgyaló művek közé tartozik. Egyetemes, nagy szempontokból világítja meg az önálló bank kérdését és élénkbe állítja, mint a magyar nemzet önállóságának egyik leghatalmasabb és múlhatatlanul még a közel jövőben megszerzendő eszközét. CSETÉNYI a kutató és a dolgok velejébe ható elme biztosságával földeríti azt a »felsőbbrendű gazdasági érdeket«, amely Ausztriát az önálló magyar bank ellenségévé avatja még abban az esetben is, ha színarany valóság lenne mindaz, amit a közös banknak a magyar érdeket istápoló irányzatáról a közösség osztrák és magyar hívei bizonyítékul felhoznak. És rávilágít arra a fesőbbrendű magyar nemzeti és egyben gazdasági érdekre, amely parancsolólag követeli az önálló banknak föltétlen föllállítását még abban az esetben is, ha az élénkbe rajzolt rémképek a nagyobb kamatlábról, disagióról stb. biztosan valóra válnának.

CSETÉNYI az önálló magyar bankot a közgazdasági függetlenség keretébe illeszti bele és mint ennek nélkülözhetetlen szervét tárgyalja. Tanulmányának közgazdasági függetlenségünkről, az önálló magyar vámterületről írott első felében kimutatja a szerző nagy elmeéllé és meggyőző erővel, hogy a nemzeti önállóság nélkülözhetetlen alkotó eleme a gazdasági önállóság, hogy a nemzeti önállóság a legnagyobb, a legdúsabb és semmiképp sem pótolható forrása a gazdagságnak, kultúrának és a szüntelen fejlődésnek, tehát nincsen olyan gazdasági szempont, amely az önállósággal szemben megállhatna.

Ebből önként folyik, hogy CSETÉNYI nem fogadja el és súlyos érvekkel támadja azt a közkeletű állítást, hogy a

nemzet életét lehetséges különválasztani gazdasági életre, amelyet egy más állammal együttesen folytat, és külön közjogi, kulturális és politikai életre, amelyet maga önállóan rendez be. Tehát a vámegység mint a legteljesebb gazdasági egység mindig politikai egység létrehozására törekvő hatalmas erő, amint erre KOSSUTH LAJOS és RATZENHOFER, az európai nevű német tudós, igen határozottan rámutattak. A nemzet nagy gazdasági problémája és a többi, százados önállósági kérdésünk a legszorosabban összefüggnek. A közjogi önállóság és önálló vámterület, vagyis gazdasági önállóságunk, egy és ugyanaz a dolog, forma és anyag, amelyek csak együttesen létezhetnek. Közjogi önállóságról gazdasági önállóság nélkül szó sem lehet. Épp úgy megfordítva sem.

Természetes tehát, hogy a közös vámterület és az ennek folytán beállott gazdasági alárendeltségünk a nemzet hanyatlásához, fokozódó desorganisatiójához vezetett, amelynek összefüggő jelenségei az óriási be- és kivándorlás, a nemzetiségi bomlasztó törekvések erősödése, az antisocialis socialista politika, az egyre növekedő eladósodás, hitelszervezeteinknek beteges elfajulása, termelési képességünk elmaradása fogyasztási képességünk szertelen emelkedéséhez képest. Sőt amennyiben a múlthoz képest haladást észlelhetünk, ez tulajdonképpen nem jelent igazi, önczélú nemzeti fejlődést, hanem az osztrák termelés érdekeinek megfelelő, külszínre nézve tetszetős, de lényegében a pusztulás csiráit magában hordó, lassú átalakulást.

Ilyen alapon állva, természetes, hogy CSETÉNYI álláspontja a jegybank kérdésében sem esik egybe azokéval, akik a kérdéssel eddig foglalkoztak. Amint a gazdasági önállóságnak, az önálló vámterületnek kérdése szerinte nem kereskedelem-politikai kérdés Magyarországra nézve, hanem a nemzeti önállóságnak, a nemzeti élet teljességének okvetetlen megoldást követelő kérdése, akként a jegybank kérdésére nézve sem tartja döntő szempontnak, hogy a kamatláb a közös vagy az önálló bank esetében lesz-e kisebb és vajjon az önálló bank esetében fizető eszközeink megtartják-e értéküket a külföld, különösen pedig Ausztria fizető eszközeivel szemben? Nagyon helyesen mutat rá, hogy a kamatláb lehet alacsony, a nemzetnek mégis drága az a pénz, ha fogyasztási célokra kell költenie, idegen termelő erő szolgáltatásban. S a nagy kamatú pénz sem drága, ha termelni tudunk vele a nagy kamatnál is nagyobb értéket. (Németország.) A magyar hitelszervezet a maga óriási méretű decentralisatiójával, bőségével, de egyben rendkívüli drágaságával a fogyasztást szolgálja Ausztria termelése érdekében, de nem a magyar termelést és a hitelszervezet élén az Osztrák-Magyar Bank áll. A magyar nemzet termelése és fogyasztása

között egyre nagyobb szakadék támad, amelyet a közös bank egyre fokozódó hitelnyújtással takar el. Holott az önálló magyar bank létének kockáztatása nélkül csakis a termelést támogathatja és állandó figyelmeztető lenne arra az esetre, ha az egyensúly fogyasztásunk és termelésünk között megbillen.

A disagio rémével szemben CSETÉNYI kifejti, hogy abban egy nemzet gazdasági életének és pénzrendszerének önállósága jut kifejezésre, és amennyiben jelentkezik, az önállóság nem ok volt, hanem csak alkalom, amely lehetővé tette, hogy jelentkezhessek az, ami már eddig is meg volt, csak más formában és más, veszedelmesebb hatásokban nyilvánult. A szabad nyilvánulással azonban a gyógyítás lehetősége is beáll.

A közösség hívei a közös bank nagyobb tőkeerejével, nagy mennyiségű arányával is érvelnek. CSETÉNYI a pénznek legmodernebb és leginkább helytálló elméletét: a Knapp-elméletet vonultatja fel ellenük. E szerint a pénz nem nemesérc-tartalmánál, hanem a jogrendszerrel fogva teljesíti azt a funkciót, amelyet egy nemzet gazdasági életében végez. Ha nemes ércet is tartalmaz, ez csak annyit jelent, hogy az illető pénznek a jogrendszeren, az államon kívül, a jogrendszertől függetlenül is van értéke. Így kapcsolódik bele az önálló pénzrendszer az önálló jogrendszerbe, illetve az önálló gazdasági szervezetbe. Független nemzetnek más hatalommal közös pénzrendszere nem lehet. Ez teszi az önálló bankot a nemzeti önállóság nagy kérdésévé és azzá a szervvé, amely a közösség egybeolvasztó, egyre jobban függésbe hozó folyamatával szemben megindítja az ellenhatást, a termelési energiákat napfényre hozza, a gazdasági ellentét mindennapos éreztetésével folytonosan sarkal a teljes gazdasági önállóság: az önálló vámterület megteremtésére. Az önálló bank mint a nemzet gazdasági életének középponti szerve a pénzforgalmat, a hiteléletet és ez úton a termelést és fogyasztást szabályozza és kifelé gazdasági érdekeinknek őre és védelmezője. Tehát olyan funkciót végez, amelyet aranyban kifejezni nem lehet. A jegybank által kibocsátott bankjegyek éppen azért, mert törvényes fizetési eszköz jellegével vannak felruházva, nem a bank alaptőkéjén, hanem a nemzeti termelésen alapulnak, tehát a nemzet legsajátabb tőkéjét alkotják és így a hatalmas gazdasági erőforrást, a legerősebb gazdasági fegyvert idegen, a magyar nemzet érdekével szemben álló gazdasági hatalom szolgálatában lévő szervre bízni nem lehet.

CSETÉNYI tanulmányának és füzetének egyaránt nagy érdeme, hogy gazdasági tudásával nem arra a könnyű feladatra vállalkozik, hogy a mások által a mi viszonyainktól

teljesen eltérő körülmények között felállított és így viszonylagos értékű tételeket, mint föltétlen igazságot ránk erőszakolja, hanem abban a nehéz, de egyedül értékes munkában fáradozik, hogy a magyarnemzet önálló továbbfejlődésének követelményeiből vonja le a tudomány legmodernebb eszközeivel azokat a tételeket, amelyek fejlődésünk követendő útjait megvilágítani hivatják. Épp ezért a gazdasági jelenségeket nem önmagukban, kiszakítva vizsgálja, hanem kapcsolatban az egész gazdasági élettel és magával a nemzeti léttel.

Ez ad fejtegetéseinek és ama végső következtetésének, hogy az önálló bank felállítása a magyar nemzet önállóságának, gazdasági élete szervezésének, tehát gazdasági fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele, olyan meggyőző erőt, hogy hatása alól a bankközösség hívei nem vonhatják ki magukat.

A. J.

Nők választójoga Dániában.

Márczius hónapban nagy érdeklődéssel várták a városi képviselőtestületek választási eredményét. Dániában a községi és városi képviselőtestületek választásánál ez idén érvényesültek először a női szavazatok s több képviselőtestületbe 1-2 nőtagot is beválasztottak. Leghevesebb volt a harc Kopenhágában, ahol a socialdemokraták azt remélték, hogy összes jelöltjeiket győzelmesen viszik be a képviselőtestületbe, éppen a nők szavazata által támogatva. Kopenhágában 27 socialdemokrata jelölt közül 20-at sikerült megválasztani, a polgári pártok még 21 szavazattal rendelkeznek. 30 ezer szavazó nem vett részt a szavazásban s ez okozta a polgári pártok részleges vereségét. Kopenhága külvárosaiban Gjentofle és Fridriksbergen fényes győzelmet aratott a conservatív párt, amely győzelem kivívásában az oroszánrész a nőket illeti. A nők első politikai szereplése általában az egész országban a conservatív irány megerősödését eredményezte. Az agitatio erős oly irányban, hogy az országos képviselők választásánál adják meg a nőknek ugyanazon jogot, melyet a községi választásoknál már megadtak.

Társadalmi bölcsészet.

Gyakorlati gyermekvédelem és socialista elmélet.

{Engel Zsigmond: A gyermekvédelem bölcsélete című munkájáról}.

Leszólni az összes fennálló és felállítható gyermekvédelmi intézményeket és erős hittel hirdetni, hogy a socialista társadalom paradicsomi állapotokat fog teremteni minden téren, ez ENGEL ZSIGMOND legújabbán megjelent könyvének legfőbb jellemvonása. A munka címe »A gyermekvédelem bölcsélete«; ez a »bölcsélet« azonban nagyon kétes értékű, mert azon apriori elfogadott igazságból indul ki, hogy a mai társadalom minden nyomorúsága a magántulajdonra vezethető vissza s a magántulajdon megszüntetésével megszűnik minden' baj. Ez igazságot állandó árnyképen kíséri az átöröklés, illetőleg az átörökölhető káros tulajdonságok elleni védekezés szükség-szerűségének hangsúlyozása. Nem is tudományos munka ez, mely a gyermekvédelem lényegét elméleti szempontból bírálja, hanem a szerző elmefuttatásai különböző tárgyak fölött, melyeket a gyermekvédelemhez tartozóknak hisz. Sokkal megfelelőbb a munka másik címe »Sociologiai tanulmányok a gyermekvédelemnek a socialismussal és a darwinismussal való viszonyáról«, mert a »sociologiai tanulmányok« gyűjtőcíme alá sok tudománytalan anyagot kell ma még soroznunk, amit az agitatio teremtett meg, s ENGEL ZSIGMOND könyvének keletkezésére ez utóbbi anyag gyakorolt állandó befolyást. Hogy a mondottakat jobban megvilágítsuk, szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy a szerző a felhasznált irodalomról sehol sem számol be, hanem úgy tünteti fel munkáját, mintha minden egyes gondolata saját terméke volna. Jellemző azonban, hogy szükségesnek tartja e munka bevezetésében hangsúlyozni, hogy a »Népszava« mindennapi olvasmánya s eredetileg »cikket« akart írni a Népszavába, miután azonban a szerkesztőség nem volt hajlandó cikkét közölni, a »tanulmány« bővült cikket »német nyelven« könyv alakban óhajtotta kiadni s végül »parturiunt montes«-: megszületett a magyar munka. A magyar munka pedig azért született meg a német előtt, nehogy hazaárulónak lássék a szerző, ki a magyarországi gyermekvédelmet befeketíti a külföld előtt s kinek mint magyar ügyvédnek az ilyen »kicsinységekre« is súlyt kell helyeznie. (10. 1.)

Óriási hibája a munkának a szakismeretek hiánya. A legkülönbözőbb szakkérdések, a közegészségügy, a nevelésügy stb. alaproblémái felett mond ítéletet s elemi dolgokat olyan pongyolán tárgyal, hogy sem útmutatásra sem ítéletmondásra nem jogosult.

Nem utolsó fogyatkozása a munkának a szabatosság hiánya. Ha ez csupán a részletekben nyilvánulna meg, nem volna baj, de az alapgondolat, a gyermekvédelem is mint meghatározhatatlan fogalom lebegett a szerző előtt (18. 1.), pedig ennek meghatározásához egyáltalán nem kell tudomány s legfeljebb az képezheti vita tárgyát, hogy a gyakorlatban meddig terjed a gyermekvédelem.

A munka a tartalommutató bizonyosága szerint általános és különös részre oszlik. Az általános rész egyes fejezetei a socialismus és darwinismus viszonyáról a gyermekvédelemhez, a nevelésről, a népesedés elméletéről és a statisztikáról, a gyermekhalandóságról s végül a gyermekvédelem szerveiről vannak elnevezve. A különös részben ismét nagyon sok mindenről esik szó, a házasságról, a gyámságról, törvénytelen gyermekekről, ifjúkora bűnösökről gyermekek elleni bűncselekményekről, csecsemővédelemről, lelenczygről, gyermekmunkáról, gyermekegészségügyről s végül a népiskolákról. Mindannyi bizonyítékai annak, hogy ENGEL ZSIGMOND munkája nélküli a rendszert s következésképpen az áttekinthetőséget és kaleidoskop módjára mutat mindent.

Jellemezzük a részleteket! A modern gyermekvédelem és a socialis mozgalom közös oka a capitalismus. A bourgeoisokra nézve kellemetlen hatását a gyermekvédelemmel próbálja gyógyítani a capitalismus (40. 1.); de e gyógyítás csupán a meglevő bajokra szorítkozik s nem akadályozza meg újabb bajok keletkezését. (43. 1.) A socialismus ellensége minden toldozó-foldozó reformnak s meg akarja változtatni a mai társadalmi viszonyokat. (45. 1.) E részek forrása aligha komoly tudományos munka, hanem a Népszava s a feltüntetett utópiáknak nem ül fel a modern gyermekvédelem, s nem ülnek fel mind azok, akik nem forradalomtól, pusztítástól várják a haladást, hanem békében munkálkodnak a jövő nemzedékek boldogságán.

Nem hiszem, hogy a darwinisták elfogadják ENGEL azon vádját, mintha ők a gyermekhalandóság elleni küzdelmet a kiválasztás szempontjából károsnak tartanák, mert a gyermekhalandóság a gyenge gyermekeket ragadja el s megmarad a népesség erősebb része. (50. 1.) A halandóság nem kíméli az erősebb elemeket sem s »az emberi faj tudatos tenyésztése és megjavítása« (55. 1.) csupán azon társadalomban lesz elérhető, ahol az emberek tenyésztése a növények és állatok tenyész-

tése szerint fog történni. Ebből a társadalomból mi nem kérünk, ezt fentartjuk növényeink és barmaink számára!

A túlnépesedés oka is a mai társadalmi és gazdasági rend. A socialis államban nem lesz túlnépesedés, mert polgárai jómódúak és intelligensek lesznek s ezért a fogantatások és születések száma kisebb lesz. (89. 1.) A fogantatások, illetőleg a születések számának megakadályozásához nem kell nagy intelligencia, amint ezt a modern példák bizonyítják, s ha csupán ennyi intelligentiát biztosítana a socialis állam, akkor nem érdemes akkora áldozatokat hozni megvalósításáért.

Érthetetlen ENGEL állítása, hogy a gyermekhalandóság »a rossz és hibás nevelés« következménye. (92. 1.) A nevelést itt bizonyára nem a megszokott értelemben kell venni? Az sem áll meg, hogy »minél több gyermeke van valakinek, annál kisebb ezen gyermekek halandósága« (95. 1.), mert az élet és maga ENGEL ZSIGMOND is az ellenkezőt bizonyítja. Csodálatos állításai a szerzőnek, hogy a »fogantatások« meggyengítik a férfi szervezetét (96. 1.) s a munkabérek csökkénése gyermekek nemzésére buzdítja a proletárt. (97. 1.)

Érdekes ENGEL ellenszenvé az érdekházasságokkal szemben, mert a gyermekek »szabály szerint nem állnak megfelelő színvonalon« (121. 1.), s mégis hatósági orvosi vizsgálatról tenné függővé a házasság megengedhetőségét (143. 1.), holott ez esetben is érdekházasságot kötne az ember, de vagyon helyett egészséges testet keresne. Megtiltaná a házasságot mindazoknak, kiknek »központi idegrendszere meg van zavarva«. (139.1.) Rossz tréfával erre azt kellene mondanom, hogy csupán ezek kötnek ma már házasságot. Komolyan azonban azt mondom, hogy az alapjában támadja meg a személyes szabadságot s személyes szabadságunk mégis a legfőbb javunk, a melynek elvesztése elviselhetetlenné tenné számunkra az életet.

Egyetértünk ENGELLEL abban, hogy a gazdasági ellentétek kiegyenlítésére kitűnő eszköz az örökösödési jog reformja, a magas örökösödési adó, a végrendeleti szabadság s törvényes öröklés megszorítása, mert ez utón a forradalom nélkül akadályozhatjuk meg a nagy tőkék összehalmozódását.

Nem tartjuk bajnak, hogy a nő ma a háztartásban »csupán« a fogyasztást intézi, mert a fogyasztás intézése is munka, amely értéket képvisel, s nem hisszük, hogy a törvénytelen s törvényes gyermekek egyenjogúsításával a mai társadalom alapja megingana. (172. 1.)

Egyetértünk azonban a szerzővel abban, hogy a törvénytelen gyermekek nagyobb criminalitása társadalmi viszonyaik következménye s a társadalom érdekében mindent meg kell tenni ez eredmény megváltoztatására. Miután pedig a gyermekvédelem főcélja »a criminalitás és a gyermekhalandóság

csökkentése«, ki kell terjednie a törvénytelen gyermekek jogállásának reformjára.

Elismeri ENGEL, hogy ma az »erkölcsiség és vagyon ellen irányzott bűncselekmények száma« szaporodott s hogy ennek igazi oka »az osztályellentétek nagyobbodása, az osztályharcoknak kíméletlenebbé alakulása« (195.1.) Azt kérдем most, hogy mi okozta ezt: a capitalismus vagy a socialista agitáció? ENGEL mindenesetre a capitalismus mellett fog dönteni s ez esetben a legkevesebb joggal.

Az ifjúkorú bűnösökkel szemben tényleg alkalmazni kell kényszernevelést, mert az hasznos is s érezhetőbb is a fogházbüntetésnél. A határozatlan tartamú elítélés is kitűnő gyermeknevelő eszköz, mert a gyermek sorsát teljesen a saját kezébe teszi le.

A prostitúció is a capitalismus intézménye ENGEL szerint, mert a capitalismus szüli »a nővásárban is a keresletet és kínálatot« (236. 1.). Ugyancsak messzire kell visszamennie ENGEL-nek, hogy e problémát megmagyarázza s még akkor is adós marad annak a magyarázatával, hogy miért volt prostitúció már a capitalismus előtt is. Úgy látszik, hogy előre vetette az árnyékát? Nem hiszszük, hogy a statisztika bizonyítaná a női munkabérek magassága és a prostitúció közötti viszonyt. (238. 1.), mert ezek eléggé független tünetek.

Socialistához nem méltó emberbarátként mutatkozik be ENGEL, midőn a nyomorék gyermekek életbentartására fordított munkát negatívnak mondja (250. 1.) s midőn azt hirdeti, hogy a jövőben az ilyen gyermekeket »narcosis útján fogják a másvilágra küldeni«. Sivár világ az nagyon, amit ENGEL és elvtársai szívében látunk s nem lelkesedünk az ilyen ideálokert.

A capitalismus oka még annak is, hogy »a felsőbb néposztályok anyái nem szoptatják maguk gyermeküket« (282.1.), mert könnyen (?) és olcsón (??) lehet dajkát találni. Ezt is nehezen lehet megmagyarázni, de ENGEL megmagyarázza, mert nála »minden ut Rómába vezet«.

Végül, miután a capitalismus már eleget szenvedett, következnek a hazafiság ellen szóló támadások. Ezekre először a lelenczügy nyújt különös alkalmat. A lelenczházak nevelik a »jó érzelmű és antisocialis proletárokat« s »Magyarországon a gyermekeket csakis hazafias tápszülőkhöz adják« (311 1.) , holott »nagy fontossággal bír a társadalmi fejlődésre az, hogy a felnőtt leien ezek tanult, intelligens munkások, a socialismus eszméinek hűségese fegyverhordozói. Ez világos beszéd s ment minden pártpolitikai felfogástóí!!! Hát még a népiskola? Az a sovínismusnak egyik melegágya (371. lap) Pedig » e hazafiság éppenséggel nem olyan dicső erény, amilyenek azt a mai társadalom támaszai és védői feltüntetni szeretnék« (371. 1.). A »burzsoák

szerint a népiskolának egyik célja a gyermekeket eltéríteni s elidegeníteni a socialista eszméktől« (373. 1.) s a socialista eszméknek azon munkás lesz leglelkesebb hive »aki iskolába nem járt és mindaddig, míg a szervezet áldásos befolyása alá nem került, analfabéta volt« (374. 1.). Azt mondja ENGEL, »hogy engedelmes gyermekekből nem igen válnak kiváló emberek« (373. 1.) s az »igénytelenség a munkások boldogulásának legnagyobb akadálya« (373. 1.).

A mai iskolában tanított történelem nem egyéb, mint »háborúkról és dinastiákról szóló vérengző sovinsta himnusz, évszámok és irányzatos anekdoták tömege, azzal a kifejezett célzattal, hogy a gyermekekből sovinstákat és antisocialistákat neveljen« (379. 1.). A mai iskola monarchia, »ahol a tanító absolut fejedelem, a gyermekek pedig a jognélküli alattvalók« (384. 1.).

Tudom, hogy a komoly socialisták nem azonosítják magukat ENGEL ZSIGMOND tanításaival, aki most hódolt be az új tanoknak s tüzes szavú apostolként hirdeti igazát. Tudom azonban azt is, hogy a socialista tábor nagyobb tömege ENGELLEL azonos elveket vall és hirdet s ilyes kirohanásokat használnak harci riadóul. Valahányszor e kíméletlen támadásokat olvasom, s e meg nem alkuvó harczmodort látom, a sokat gyalázott inquisitorok jutnak eszembe, akik szent meggyőződéssel s törhetetlen erélylyel pusztították az eretnekeket. Félek, hogy ez az áramlat újból felül fog kerekedni s a tudományos vizsgálódás szabadsága rabbilincsekre lesz verve, a szabad gondolat pedig a máglyán pusztul el.

ENGEL ZSIGMOND nem socialista formailag, mert saját valómása szerint nem tartozik a socialista párthoz, de socialista lelkében, és pedig a legkíméletlenebb fajtából való, ha úgy érez, amint könyvében olvassuk. Egyet azonban nem hiszek el neki, tudniillik azt, hogy az irodalmat áttanulmányozta, mert munkáján a Népszava befolyása erősen érzik, egyéb azonban nem.

De ha át is tanulmányozta az irodalmat, munkája elfogult, pongyola, zavaros és rendszertelen munka, mely a pártirodalom termékeit gyarapítja csupán s hasznot nem hoz, a socialistáknak, akik mindezeket tudják, s hasznot nem hoz nekünk, mert nem tárgyilagos bírálata a fennálló viszonyoknak. Mi a munkásság őszinte barátjai vagyunk, javát progressive munkáljuk, de nem hiszszük, hogy a társadalom felforgatásából a munkáságnak haszna származnék. A progressiv munka legszebb terméke a mai magyar gyermekvédelem s őszinte elismeréssel adózunk capitalistának, bourgeoisnak és proletárnak, aki továbbfejlesztésén munkálkodik.

G. A.

A sociologia módszere.

A múlt esztendő végén egy könyv hagyta el a párisi sajtót, amelyben tizenegy kiváló szakember az ő szaktudományának módszereiről értekezik.*) E munka nem philosophusok számára készült. Célja nézetünk szerint nem lehet egyéb, mint vezérfonalul szolgálni olyanok számára, akik a szakismereteik körén kívül álló tudományok módszerei iránt érdeklődnek. Ám ennek a feladatnak aztán teljesen megfelel.

A mondottakból könnyen belátható, miszerint ez a hely nem alkalmas arra, hogy mind a tizenegy tanulmányt, továbbá PICARD-nak az ezeket megelőző s a tudományt általánosságban tárgyazó értekezését**) ezúttal ismertessük. Az egyes értekezéseket nézetünk szerint az illetékes szakfolyóiratoknak kell ismertetniök s e helyütt mi is csupán a DURKHEIM tanulmányával kívánunk behatóbban foglalkozni.

Méltán számíthat ez a tanulmány a legnagyobb érdeklődésre, mert hisz a sociológiának, vagyis oly tudománynak módszereit törekszik megállapítani, amelynek sokan még létjogosultságát, sőt létezését is kétségbe vonják. Nagyon helyesen jár el tehát DURKHEIM, midőn mindenekelőtt röviden vázolja a sociologia történetét és céljait.

Szerinte a sociologia első csirái már PLATÓ és ARISTOTELES műveiben megtalálhatók. Hisz az »Állam« és a »Politika« szerzői már szinte ugyanazon kérdésekkel foglalkoztak, mint a modern sociologus. Ám nevezetes különbség van a felfogás és vizsgálódás céljában. Mig ugyanis az említett ókori írók, továbbá a sokkal későbbi CAMPANELLA, nemkülönben HOBBS és ROUSSEAU azt akarták megállapítani, hogy *milyen legyen* a legtökéletesebb társadalom szervezete, addig a modern társadalomtudós, a chemikushoz és physikushoz hasonlóan csupán azt vizsgálja, hogy *milyen*, vagy *milyen volt* a társadalom a valóságban.

Ám ily irányú vizsgálódás csak amaz újabbkori világnézet alapján lehetséges, amely a társadalmi élet jelenségeiben ugyanolyan örök törvényszerűségek megnyilatkozását látja, mint az anyagi világ más jelenségeiben. Holott évszázadokon át úgy az élő, mint az élettelen világ funkcióiban sem láttak az emberek egyebet, mint ismeretlen felsőbb hatalmak önkényes játékát.

*) De la Methode dan les Sciences par Mm. les professeurs: H. Bousse, P. Delbet, E. Durkheim, A. Giard, A. Job, F. Ledantec, L. Lévy-Bruhl, G. Monod, P. Painlevé, E. Picard, Th. Ribot, J. Tannery, P. Thomas. – Faria – Félix Aleau.

**) Picard: De la Science.

Azt a magasabb tudományos felfogást, mely úgy az élő szervezetben, mint az élettelen testekben végbemenő változásokat állandó és általános természeti törvényekre törekszik visszavezetni – DURKHEIM szerint – MONTESQUIEU alkalmazta először a társadalomra. Az *Esprit des Lois* szerzője mutat rá először, miszerint a törvények az illető ország geológiai, földrajzi alakulatának, climájának, szóval természeti törvényeknek függvényei. Nemsokára ezután CONDORCET az emberiség haladásának irányát,*) a nemzetgazdasági írók pedig a gazdasági élet törvényszerűségeit törekedtek megállapítani s ha ez nem is sikerült nekik, mindamelllett az ő érdemük volt annak megállapítása, miszerint ilyen irány, ilyen törvényszerűségek egyáltalán léteznek.

Ám mindez csak tapogatózás, mindez csak megsejtése annak a teljesen egyetemes concepciónak, amelyet – DURKHEIM szerint – SAINT-SIMON-nak**) köszönhetünk. Ez és különösen tanítványa AUGUSTE COMTE már világosan kifejti, ***) hogy a társadalom életét ugyanolyan törvények determinálják, mint a természeti világ egyéb jelenségeit és folyamatait. Ez nem fatalismus, aminthogy nem involvál fatalismust a physika az alchymisták felfogásával szemben. Nem állítja ez a tétel, miszerint az emberi akarat nem hathat a társadalomra, sőt ellenkezőleg, világosan megszabja ezen hatás feltételeit. Szemben a régi felfogással COMTE csupán azt állítja, miszerint a társadalom nem holmi alaktalan massa, amelyet hatalmas kezek szeszélye tetszés szerint idomíthat. Élő szervezet a társadalom, amelynek élete törvényszerűen ható erők eredménye.

Szemben ama látszattal, mintha a sociologia csupán a psychologia egy fejezete volna, COMTE hivatkozik különösen a chemia és biológia eredményeire, amelyek világosan mutatják, miszerint a complexum törvényei gyakran teljesen különböznek az azt alkotó elemek törvényeitől. Ehhez képest a társadalom életjelenségei többnyire nem vezethetők vissza az individuális lelki élet törvényeire s így valóban egészen új, a psychológiától teljesen különböző tudomány alapját kell hogy képezzék.

COMTE meg is kísérelte, hogy ezen elvek alapján munkájának utolsó három kötetében sociológiát constituáljon. Az akkori történelmi és különösen az ethnographiai ismeretek fogyatékosága okozta, hogy a »Principes de sociologie« eredményei

*) Lásd *Condorcetnak*, »Tableau des progrès de l'esprit humain« című művét.

*) Legfontosabb munkái: *Mémoire sur la science de l'homme, l'Industrie, l'Organisateur, Du système industriel* stb.

***) L. »Cours de philosophie positive« című művét.

nia már elavultak. Ám HERBERT SPENCER és mások felhasználták emez eredményeket s ez utóbbiaknak nem egy érdekes problémát sikerült megvilágítaniok.

De elismervén így ez alapvető vizsgálatok kétségtelen értékét, DURKHEIM megjegyzi, hogy e kitűnő gondolkodó még korántsem ismerték fel helyesen ama területeket, amelyeken a sociologiai kutatásnak haladnia kell. Maga COMTE is még túlságosan egyszerűnek látja a sociologia feladatát akkor, amidőn említett munkáját két részre, társadalmi statikára és dynamikára osztja. Az első, amely csupán néhány oldalra terjed, egy bizonyos adott időpontban vizsgálja a társadalmat és egyensúlyi helyzetének törvényeit törekszik megvilágítani. Ezzel szemben a második már a társadalom fejlődését akarja egyetemes törvényekre visszavezetni. Ám COMTE szerint a fejlődést csupán egyetlen törvény determinálja, s e törvény nem egyéb, mint a három korszak híres elmélete.

Eltekintve attól, hogy ez az elmélet ma már egyáltalán nem állhat meg*), DURKHEIM abban látja COMTE legnagyobb tévedését, hogy ez lehetőknek tartott az adott feltételek közt egy olyan tudományos rendszert, amely a még csecsemőkorát élő sociológiának legmagasabb, szinte eszményi czélját rögtön eléri. Hisz a fejlődés a társadalom életnyilvánulásainak egy sokszorosán összetett és rendkívül bonyolult complexuma, amelynek legáltalánosabb, egyetemes magyarázata csak emez egyes jelenségek s az ezeket determináló egyes törvények kellő megvilágítása után lehetséges.

»Ha a sociologia positiv tudomány«, – mondja DURKHEIM –, »úgy egészen bizonyos, hogy annak tárgyát nem csupán egyetlen probléma képezi, hanem épp ellenkezőleg a sociologia különböző részekből, sőt különböző tudományokból áll, amelyek a társadalmi élet különböző nézőpontjainak felelnek meg.« Szerinte a sociológiának tulajdonképpen annyi ága van, ahányfélék a társadalmi jelenségek. És bár ezeknek rendszeres osztályozását még korainak tartja, megkísérli felsorolni a legfontosabb csoportjaikat.

Először említi a *társadalmi morphológiát* (morphologie sociale), amely formális szempontból vizsgálja a társadalmat sa leíráson kívül az okozati összefüggéseket is törekszik megvilágítani. Magát a társadalom collectiv életét a társadalmi Physiológiának kell megvilágítania; ám a sokféle életjelenségnek megfelelően ez maga is számos tudományból kell hogy álljon. Így a hitélet és a vallási intézmények fejlődésével a *vallás sociologiaja* (sociologie religieuse) foglalkozik. A morális eszmék és az erkölcsök fejlődését a *moralisociologia* (s. morale)

*) Ezen elméletet találóan bírálta PALÁGYI MENYHÉRT Szemlének 1908. évi januarius havi számában.

tárgyazza. A jogintézmények társadalmi jelentőségét a *jog-sociologia* (s. juridique) teszi tanulmány tárgyává. Végül a gazdasági élet jelenségei képezik a *gazdasági sociologia* tárgyát.

De DURKHEIM is megengedhetőnek, sőt szükségesnek tartja, hogy ezen specialis tudományok mellett, illetőleg felettük álljon az *általános sociologia*, mely amazoknak végső és legáltalánosabb eredményeit foglalja össze és dolgozza fel. Ez volna a sociologia bölcelete, amelynek értéke azonban, synthesisről lévén szó, az azt megelőző analitikus vizsgálatok alaposságától függ.

Megállapítván így a sociologia területét és felosztását, DURKHEIM végre rátér a módszer kérdésére. Amint az már az eddigi fejtegetésekből is gondolható, a történeti módszert ajánlja, mint amely a sociologiai vizsgálatokra leginkább alkalmas. Eszerint tehát a sociologia nagy része nem volna egyéb, mint történelem. De nem a szó közönséges értelmében.

Igaz, – úgymond DURKHEIM – miszerint a történész is társadalmi jelenségekkel foglalkozik, de csupán olyanokkal, amelyek egy bizonyos népre és egy bizonyos korra vonatkoznak. Távol ettől a sociologus több nemzet életében és több korszakban vizsgálja valamely társadalmi jelenség történetét, hogy a közös elemeket közös okra vezetvén vissza, általános érvényű törvényt állapíthasson meg. A DURKHEIM által első sorban ajánlott módszer tehát az összehasonlító történelem módszere.

Vannak azonban esetek, amelyekben az összehasonlítás nem eszközölhető ezen az alapon. Midőn például nem valamely jogintézmény fejlődését akarjuk megismerni, hanem ugyanazon jogintézmény *hatását* a különböző fajoknál, vallásoknál, foglalkozásoknál stb. Könnyen belátható, hogy ilyen fajta vizsgálatok csupán statisztikai módszerrel eszközölhetők, amint ez a módszer alkalmazandó a jogsociológián kívül a moral- és gazdasági sociologia legtöbb fejezetében is.

Bármily módszert alkalmaz azonban a sociologus – mondja DURKHEIM – legfontosabb szabály, hogy sine ira et studio fogjon a munkához. Emlékezetéből ki kell irtania mindama fogalmakat, amelyeket a kérdéses társadalmi jelenségekről valaha szerzett.

Ismertetvén ekképp DURKHEIM vizsgálatát, megkísértjük pár szóval megállapítani azoknak értékét. Mindenekelőtt elismeréssel kell megemlékeznünk ama plastikus jellemzésről, amelyben DURKHEIM tudományunk történetét és céljait foglalja össze. De ami a sociologia felosztását illeti, erre nézve eltér a véleményünk az övétől. Nézetünk szerint ugyanis semmi szükség sincs rá. A társadalmi morphologia kérdéseivel a földrajz, a népességi statisztika és az ethnographia eddig is foglalkozott, a vallás és az erkölcs sociológiáját a művelődés-

történet, a jog- és gazdasági sociológiát pedig a jogbölcselet, illetőleg a nemzetgazdaságtan teszik feleslegessé. Hogy ezek a tudományok az egyetemes törvényszerűség szempontját nem alkalmazzák a társadalomra, az egyrészt nem áll, másrészt pedig csupán annyit jelent, hogy az illető tudományoknak új szempontokra és új módszerekre van szükségük. Tény azonban, hogy a kérdéses tudományokban már többnyire uralomra jutott az említett szempont*), s hogy az analitikai vizsgálatok rendszeren az összehasonlító történeti és a statisztikai**) módszer alapján eszközöltetnek.

Nézetünk szerint tehát a sociologia feladata csupán ezen társadalmi tudományok legáltalánosabb eredményeinek rendszeres bölcseleti összefoglalása, vagyis az a feladat, amelyet DÜRCKHEIM az »általános sociológiá«-nak szánt.

Társadalmi politika.

A törvényes munkás védelem 1908-ban.

A törvényes munkásvédelem fejlődésének igazi képét csak úgy lehetne jellemezni, ha minden új törvényalkotás mellett szemlélhetők volnának az előző állapotok, valamint a végrehajtás intenzitása. Erre azonban egyáltalán nincs mód, miért is legcélszerűbb az 1908-ban életbelépett intézkedések csoportos, nagy vonásokban való felsorolása.

A munkásság egészsége és testi épségének védelme tekintetében feltűnő, hogy az egyes államok nagyban foglalkoznak az ólommal és a foszforral dolgozó üzemek szabályozásával, ami összefüggésben áll a nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület fontos kezdeményezéseivel. Figyelmet érdemel Franciaországnak az összes ólommal dolgozó üzemekre kiterjedő törvényes védelmi intézkedése. Az ólommérgezések megakadályozására fontosabb intézkedések tettek még Ausztriában és a Svájcban általában, ezenkívül Genf kantonban és Berlinben (paszomány-gyártásban). A német birodalmi közegészségügyi hivatal kidolgoztattott egy figyelmeztető lapot ólomösszetételekkel dolgozók számára, mely mintaszerű és méltó az utánzásra. A fehér foszfor tilalmazását illetőleg kü-

*) L. például Lamprecht és Lippert műveit.

**) Különösen a nemzetgazdaságtanban.

lönösen Anglia radicalis intézkedése nevezetes. A építőipari balesetek elhárítását czélozza egy hamburgi szabályrendelet és egy luxemburgi nagyhercegi rendelet. Poroszország a felvonók kezelésének, valamint az erősáramú villamos telepeken foglalkozók védelmének kérdését szabályozza. A kötőrésekben és hasonló üzemekben foglalkozó munkások védelmét rendezi Ausztria egy példás ministeri rendelettel. Az olasz kormány törvény útján igyekszik a rizsföldek munkásainak higiénejét javítani. Anglia az állati szőrökkel foglalkozók védelmére tett intézkedéseket.

Az iparfelügyelet terén is sok javulás észlelhető. Dánia rendszeresíti az iparfelügyeletet a szövőipar egészében, valamint a mosó-, festő- és tisztító-iparban. Franciaország az állati bőrt feldolgozó munkások felügyeletét biztosítja. Ausztrália szövetséges tartományai is tökéletesítik az ipari felügyeletet és kiterjesztik az építkezési állványokra.

A munkásbiztosítás terén is jegyezhetők fel reformok. Luxemburg alaposan átmódosítja munkásbiztosítási törvényét, amelyből nem lesz érdektelen közölni, hogy a baleset folytán teljesen tehetlenné vált munkás járadéka teljes évi keresményének felel meg. Míg ezelőtt a 3000 franknál nagyobb jövedelmű munkás volt biztosításra köteles, e minimum 3750 frankra lett felemelve. A baleset folytán elhalt munkás árva unokái 15-dik évükig nagyatyjuk keresményének 20%-át kapják. Nagybritannia életbelépteti általános aggkori járadéktörvényét, amelynek értelmében minden 70 éves állampolgár, kinek jövedelme nem haladja felül a 31 £ 10 sh-et jogosítva van a törvényben megállapított segélyekre, Belgium kiépíti munkásbiztosítását a balesetbiztosítási alap rendezésével és az általános járadékpénztár törvényének módosításával. Dánia törvényileg szabályozza a mezőgazdaságban, erdészetben és kertészetben előforduló balesetek ellen való biztosítást. Franciaország törvényt alkot a tengerészeti rokkantbiztosításról, amely sok újítást tartalmaz a biztosítás ezen ágában. Anglia Írországszá számára új munkáskártalanítási szabályzatot ad ki és az egész anyaország számára új kárpótlást állapít meg halálos kimenetelű balesetekre nézve. British Canada országos aggkori járadékot iktat törvénybe. Az ausztráliai szövetség rokkant- és aggkori járadékot létesít. A balesetbiztosítás terén fontos újításokat teremt Németalföld is. Portugália a munkásság számára facultativ járadékpénztárt létesít. Svédország fontos halászata számára teremt új balesetbiztosítási berendezéseket.

A nőmunkások, fiatalkorúak és gyermekek védelmét czélozzák a következő törvényes intézmények: A dániai belügyminiszter fontos elvi jelentőségű rendeletben szabályozza a fiatalkorúak és gyermekek munkájának kérdését. Gyermekmunkát szabályozó rendeleteket ad ki az osztrák

belügyminiszter is. A francia kormány részletes rendeletben szabályozza a nők és gyermekek munkájának minőségbeli maximumát. Megállapítatik a hordható terhek maximuma, ama legnagyobb súly, amelyet sínen futó kocsin tolatni szabad, amit talyigán szabad tolni, avagy szekéren, targonczán szabad vonni és teherkerékpáron szállítani. Anglia is fontos pótló intézkedéseket tesz a nők túlmunkája tekintetében. British Canada pontosan törvényileg írja körül az ifjú munkások és nők munkáltatásának minden módzatát. Svájc berni kantonja részletes törvényt alkot a munkások védelméről, amelyben az általános védő intézkedéseken kívül a munkaidő, szolgálati szerződés, munkarend, bérfizetés, levonások, kárpótlások részletesen tárgyaltnak. Hasonlóan intézkedik Appenzell is. Franciaország ratificálja az ipari üzemekben foglalkoztatott nők éjjeli munkájára vonatkozó berni egyezményt. A Németbirodalom ipartörvényét egy novella módosítja a nők és fiatal munkások érdekében, akiknek védelem szilárdabb alapokra kerül.

A munkaidő szabályozása tekintetében is sok történt 1908-ban. A Németbirodalom a vas- és kohóművek, valamint az ezekhez hasonló üzemekben szigorúan rendezi a munkaidő és a pihenőórák kérdését. Hogy kellőképpen ellenőrizhető legyen a munkaidőbeosztás, a munkaadó köteles az ipartörvényben megállapított munkaidőn túl az üzemben töltött időt havonként az illetékes hatóságnak bejelenteni, avagy köteles a hatósági ellenőrzést túrni. Ahol a munka nyolcz óránál tovább tart, minden munkásnak összesen legalább két órai pihenő idő adandó. Poroszország megállapítja a vasúti üzemi szolgálatot teljesítő személyzet tervszerű szolgálati és szünidejét és a munkában való felváltást olyanformán, hogy a jövőben nemcsak a testi épség, hanem az üzem rovására eső túlságos kifárasztások is kizártaknak látszanak. Bréma város rendezi az üzleti zárórát, Dánia pedig országos törvényben írja körül és szabja meg a zárórát. Ausztriában rendeletileg szabályoztatik egyes ipari munkáskategóriák munkaközi pihenője. A vasárnapi munkaszünetet részletes törvényvel rendezi British-Canada, Olaszország pedig szigorítja a kereskedelmi üzemekben.

Franciaország a munkásság érdekében egy 1908-iki törvényével munkaadókból és munkásokból paritásosán összeállított conseils consultatifs du travailt létesít. Felállíthatók ezek az államtanács rendelkezésére az érdekeltek kívánságához képest vagy hivatalból a főtanács, a kereskedelmi és iparkarnarak meghallgatásával. Bern Kanton a collectiv viták békés elintézésére békéltető hivatalokat létesít, amelyek kötelesek hivatalból felajánlani szolgálatukat és mind a két fél kívánságára mint döntő bíróság szerepelni. Appenzell fel-

veszi alkotmányába (37. pont alatt) azt az elvet, hogy a strikeoknál vagy olyan viszályoknál, amelyek strikeokra vezethetnének, a kormánytanács békéltető tárgyalásokat indít meg, még pedig vagy maga, vagy pedig külön békéltető hatóságot delegál. Tessin is törvénybe igatja az ipari választott bíróságok létesítésének módját oly viták békés elintézésére, melyek vállalkozó és munkás, alkalmazott vagy cseléd közt a munkaszerződésből kifolyólag keletkeznek. A törvény e bíróságok hatáskörét más tárgyakra is kiterjesztheti. A Török-birodalom október 6-iki kelettel új striketörvényt alkot, amely ugyan nem a legmodernebb, de az előző állapotokhoz képest óriási haladást jelent. Olaszország részletes rendelettel szabályozza a rizsföldek munkásainak munkabérszerződésai körül felmerülő viták kiegyenlítését célzó választmányok beállítását és tevékenységét.

Egyes munkáskategóriák egészét is részletesen szabályozzák a sütőiparra vonatkozó finn, és a bányamunkát szabályozó ontariói (E. A. Unió) törvények.

A kivándorlásnak veszedelmeit kívánja enyhíteni egy osztrák ministeri rendelet, Spanyolország pedig egészen új kivándorlási törvényt alkot, melynek kapcsán kivándorlási hivatalt létesít.

Az 1908-dik év munkásvédelmi törvényhozásának egyik kimagasló jelensége Új-Dél Wales-nek »Industrial Disputes Act« című törvénye. Ez hivatalokat teremt az egyes iparokbeli munkafeltételek megállapítására. E hivatalok hatáskörébe tartoznak a munkaadó és munkás közt a munkabérek, kárpótlások, munkaidő, foglalkoztatás feltételei, körülményei, fiatalkorúak és gyermekek foglalkoztatása, elbocsájtás, az alkalmazás megtagadása, nagyobb munkakínálatnál a verseny szabályozása, ipari szokások, collectiv szerződések stb. vonatkozólag felmerülő vitás kérdések. E hivataloknak széles a hatáskörük és határozataiknak legkomolyabb sanctiójuk van. A szóban forgó hivataloknak jogukban áll minden vitában dönteni, megállapítani a munkaadótól fizetendő legalacsonyabb darabmunkabért és munkabérminimumot; meghatározni a munkaidőt, a rendkívüli-, szünnapi-, időntúli munka bérét, az alkalmazható inasok számának a felnőtt munkásokhoz való arányát és bérüket, engedélyt adhatnak és erre nézve bizonyítványt állíthatnak ki az olyan munkásoknak, akik öregség, testi hiba vagy lassú munka folytán csekélyebb teljesítőképességük arra, hogy a rendes minimalis bérnél alacsonyabbért is dolgozhatnak. E törvény oly terjedelmes és annyira új ösvényen jár, hogy érdemes egészen külön tárgyalásra és commentálásra. Ugyancsak teljesen modern és ezért legnagyobb mértékben érdekes Új-Zélandnak az ipari viták megszüntetésére vonatkozó terjedelmes törvénye is. Új hajtása a modern

socialpolitikának az a queenslandi törvény is, amely munkabérvivatalokat létesít. (The wages boards act of 1908). Céljuk ama legalacsonyabb bérek és munkadíjaknak megállapítása, amelyek egyes gyári vagy egyéb üzemi munkásoknak, vagy munkáskategóriáknak fizethetők. A bérminimumok megállapításánál figyelembe kell venniök a munka természetét, nemét, a teljesítés módját, a munkás nemét, korát és minden fontos mellékkörülményt. A hivatalok tagjainak fele munkás, fele munkaadó.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület

Helyi bizottság alakulása Kolozsvárt.

Kolozsvárt és általában Erdélyben nagy sikerrel és dicső hagyományok birtokában működik, mint a magyar gondolat szolgája, 1859. óta az Erdélyi Múzeumegyesület, mely kezdetől fogva sok tekintetben olyan célokat szolgál, mint a Magyar Társadalomtudományi Egyesület. Újabban külön jog- és társadalomtudományi szakosztályt is alakított. Természetes tehát, hogy Egyesületünk az Erdélyi Múzeumegyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályához fordult, hogy kolozsvári helyi bizottságunk megalakításának előkészületeit vezesse. Az alakuló ülés, melynek meghívóit FARKAS LAJOS, mint az Erdélyi Múzeumegyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályának elnöke és APÁTHY ISTVÁN, mint Egyesületünk igazgatója bocsátották ki, márczius 8-án folyt le az Egyetem aulájában, igen nagy érdeklődés mellett. FARKAS LAJOS-nak lendületes elnöki megnyitója után APÁTHY ISTVÁN fölolvasta az Egyesület alapítóinak első fölhívását, melylyel szervezkedésünk annak idején megindult.

Ezután FARKAS PÁL titkárunk fejtegette igen nagy hatással, hogy minden pártpolitikai irányzattól, minden vallásfelekezeti türelmetlenségtől, minden gazdasági egyoldalúságtól és főleg minden osztályérdektől és osztálygyűlölettől ment tudományos munkát akarunk végezni és azt a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítjuk. Olyan társadalomtanra törekszünk, mely nem idegen viszonyokból vont erőszakos következtetésekkel, nem idegen elméletek szemüvegén át folytatva vizsgálódásait, a magyar társadalmi életnek valóban

kísérleti tudománya s egy józan nemzeties társadalmi politika alapja legyen. Az ülés dereka KENÉZ BÉLA előadása volt a városok lelkéről, melyet jelen számunkban közlünk.

Utána APÁTHY ISTVÁN adta elő, hogy Egyesületünk létrejött egy keserű tanulság eredménye volt. E tanulság az, hogy Magyarországon a tudomány czégére alatt is lehet zsoldosokat bérelni a nemzeti törekvések ellen; hogy az osztrák czélokot szolgáló hatalom számára kapható volt egy egész tudományos egyesület, a Társadalomtudományi Társaság, mert tagjait hamis tanok és hamis jelszók, a társadalomtan föladatainak világpolgáriás föltüntetése s a magyar nemzeti törekvéseknek az általános emberi jogokkal ellentétbe állítása, félrevezették. Egyesületünk létrejötté igenis reactio; reactio egy nemzetietlen irányzat ellen, mely a magyar társadalomban eddig is csak romboló munkát végezett és híjjával van minden föltételnek, melylyel a magyar nemzeti továbbfejlődést szolgálhatná. Föl akarjuk világosítani a közvéleményt, hogy a társadalomtan tudományos művelésének nem kell szükségképpen a külön nemzeti törekvések megtagadására vezetni. Sőt ellenkezőleg! Önállóan, eredetien, tehát a tudományra is legértékesebb módon, a társadalomtant másképpen, mint saját nemzetünk szolgálatában és annak sajátos anyagán és annak különleges szellemi eszközeivel, ma már nem is művelhetjük. Föl kell azután világosítanunk a közvéleményt arról is, hogy lehet a jövőnek más üdve is, mint a nemzetietlen socialistaság, melyet nemzetközinek mondanak; hogy annak tételeit a tudomány régen meghaladta; hogy az minden továbbfejlődés legfőbb föltételeinek megtagadása. Három alapelvünk van: a nemzeti továbbfejlődés szolgálata, a történeti múlt megbecsülése és a fokozatos haladás, a továbbépítés a meglévő alapokon, azoknak minden téren való javításával reformokat akarunk és nem forradalmat. Ellene szegülünk minden törekvésnek, mely társadalmi forradalom által igyekszik kockáztatni vagy megakasztani a magyar társadalmi fejlődést. A nemzetek sikerrel küzdhetnek a szabadságukért, a külső elnyomás vagy a belső szolgaság ellen. Minden fejlődésnek föltétele a szabadság; de a természetes fejlődésnek visszavetője minden társadalmi forradalom, mert erőszakkal és idő előtt akar megvalósítani olyan állapotokat, melyek maradandókká csak akkor válhatnak, ha természetes fejlődés útján következtek be. A nagy francia forradalom is végtelen sokkal több kárt okozott, mint amennyi hasznos gyümölcse volt. Az utóbbiakat inkább az idegen nemzetek élvezték; magának a francia nemzetnek a forradalom végezetül a Napoleon császárságát termetté meg. Nem kis részben a forradalomnak s a forradalom által megteremtett napóleoni császárságnak köszönheti satnyaságát a mai francia nemzedék és azt, hogy

már-már halálra van ítélve a francia nemzet. A »nagy« forradalom küldötte vérpadra a francia nemzet legkiválóbb szellemeit és Napoleon zászlója alatt vágóhídra a testi erőben és akaratban legjobbakat: negyedfél milliót a nemzet színe-javából, akiket a minőségileg így megrontott természetes szaporulat soha sem fog visszapótolni. Nálunk az utóbbi időben, hála Istennek már alakultak egyesületek a közgazdasági hazafiság fejlesztésére. Kell alakulniok a tudományos hazafiság fejlesztésére is. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület erre alakult. Tudományban is azonosítsuk magunkat a mi nemzeti törekvéseinknek a napi politikától elvont, erkölcsi tartalmával. És mondjuk ki végre, hogy Magyarország a magyaroké tudományos téren is, hogy Magyarországon közművelődési téren is első a magyar szempont. Csak akkor, ha Magyarország igazán a magyaroké lett, lehet a magyar nemzet az emberiségé; csak akkor kapcsolódhatik bele nemzeti továbbfejlődésünk hatalmas tényezőként az általános emberi fejlődésbe. Két fő szempont irányítson: az erők egyesítése és a munkamegosztás; mert ezek minden szerves fejlődésnek legfőbb föltételei. Ezért kell az Erdélyi Múzeumegyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályával karöltve működnünk. Nem szabad megosztani a társadalmat, de igenis meg kell osztanunk a munkát. »Nékünk erdélyieknek az Erdélyi Múzeumegyesület magyarságunk és nemzeti művelődésünk menedéke volt a múltban. Nem tudhatjuk, mivé lehet a jövőben. Semmivel sem szabad gyöngíteni, nem szabad tőle társadalmi erőket elvonnunk. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület helyi bizottságának is úgy keli megalkulnia, hogy egymást csupán erősíthessék.« Kolozsvárnak a magyar közművelődésben, a magyar gondolat ápolásában annál nagyobb szerepe fog jutni, minél inkább eltávolodik attól a világpolgárius Budapest. Hátha valamikor az lesz a magyarnak Kolozsvár, ami az oroszoknak Moszkva. Budapestre büszkéek vagyunk éppen úgy, mint ahogyan büszke Szentpétervárra az orosz; de magyar gondolkodást ma már, sajnos, nem Budapesttől tanulunk. Indítványozza, hogy az együttműködés biztosítására válassza meg a helyi bizottság elnökévé FARKAS LAJOS-t, az E. M. E. jog- és társadalomtudományi szakosztálya elnökét, titkárrá pedig annak titkárát, ERŐDI BÉLÁ-t.

FARKAS LAJOS-nak elnökké, ERŐDI BÉLÁ-nak titkárrá való megválasztása után a helyi bizottság választmányát alakította meg a gyűlés. Tagjai, az egyesület választmányának Kolozsvárt lakó tagjain kívül: CHOLNOKY JENŐ, DEÁK ALBERT, FEKETE GÁBOR, GIDÓFALVY ISTVÁN, KENESSEY BÉLA, KENÉZ BÉLA, KOSUTH IGNÁCZ, LUKÁCS ADOLF, MAGYAR ENDRE, RUSSEL KÁROLY, SÓLYOM JÁNOS és SZVACSINA GÉZA.

Az ülést FARKAS LAJOS gondolatokban gazdag, remek beszéddel zárta be. A mi közállapotaink – úgymond többek között – a társadalmi munkamegosztás szigorú és következetes keresztülvitelét, különben bármily kívánatos is volna, csak a közérdek nyilvánvaló kárával engednék meg. A mi közéletünk ügyei, akár a politikai, akár a szorosabb értelemben vett társadalmi kialakulás folyamatában szemlélve, mind olyanok, amiket a római »atrox negotium«-oknak szokott minősíteni, amelyeknek sikeres elintézésében a közélet működéseit végezni hivatott normális erők, saját különváló útjukon haladva, elégtelenek. A mód, amit azután ilyenkor alkalmazott, abban a categoricus imperativusban volt foglalva: ki-ki ott álljon, ahová őt a közjó állítja, és tegye azt, amit az neki parancsol: ma mint consul, holnap mint centurio, ma még mint gazda az ekeszarvát, holnap a summum imperiumot tartva kezében. És nekünk ezt annál inkább kell tennünk, mert erre saját történetünk éppen olyan dicsőséges példákkal buzdít, mint a classicus ókoré.

Azok az áramlatok, melyek a magyar társadalomba mindennap nagyobb erővel torkolódnak, nemcsak anyagi életviszonyainknak békés és normális kibontakozását zavarják, de pusztulást hozók sokkal értékesebb javakra, az ő lelkivilágának javaira: a hagyományos magyar jellem sajátos tulajdonságaira is.

Jó szerencse, hogy a mindig éber hazafias érzés a fenyegető veszedelem nagyságát fölismerni tudja. Éppen azért bízunk ítéletének helyességében a védelmi módok megválasztásakor is. A kételkedés, a vonakodás, itt a bűnök egyik legrutabbikával: a közönyösséggel fogna könnyen kibékülni, amire pedig a magyar lelkiismeret és hazaszeretet törvénykönyve mentséget nem ismer.

Egyesületünk második évi közgyűlése.

Budapesten folyó évi április hó 4.-én tartotta egyesületünk második évi közgyűlését GAAL JENŐ főrendiházi tag, egyesületi igazgató elnöklété alatt, az egyesületi tagok és nagyszámú közönség jelenlétében.

GAAL JENŐ elnöki megnyitójában kiemeli, hogy két év sem az egyének, sem az egyesületek életében rendszerint nem nagy idő; elegendő azonban arra, hogy az alatt komoly figyelmet érdemlő tapasztalatokat szerezhessünk. Sikerült a nemzet-

hez való ragaszkodás által áthatott magyar értelmiség jóakaró figyelmét becsületes és haladást jelző törekvéseink iránt felkölteni. Folyóiratunk napról-napra több olvasóra talál, felolvasásaink nagy közönséget hódítottak s más egyesületek is súlyt helyeznek egyesületünk közreműködésére. A jelent tekintve tehát meg lehetnénk elégedve egyesületünk működésével. Nem szabad azonban megelégednünk azzal, hogy a közönség érdeklődését és támogatását megnyertük. Egyesületünk a magyar nemzeti gondolat és az újkori eszmék közötti teljes összhang megvalósítására vállalkozott s ez összhangot át kell vinnie ezrek és ezrek tudatába, hogy eredményt mutathasson fel. Számos előítéletet és egyoldalú felfogást kell eltüntetni, számos magyar nemzeti jellemvonást kell nemesíteni és megmenteni a jövő számára. Szeretettel és kímélettel kell nemzeti sajátosságaink evolúcióját előmozdítani: kímélnünk kell a nemzet természetes önszeretetét, nehogy, hibáira felhíván a figyelmet, önbizalmát könnyelműen feláldozzuk. Viszont a tárgyilagos igazság keresésétől és követésétől semminek sem szabad eltántorítani bennünket. A csattanós napi siker felett a mélyen járó befolyásnak kell előnyt adnunk. Kitartásra van szükségünk, hogy szilárd alapokat teremthessünk további munkásságunk számára, vigyáznunk kell azonban, nehogy zajtalan munkálkodásunk gyengeségnek lássék. Magyarországon a társadalomtudományi munka egyrészt égetően szükséges, másrészt pedig termékeny talaja is van. A magyar néplélek kincsei még kiaknázatlanok s e kincseket a magyarság javára kell kiaknázni. SZÉCHENYI gondolata, hogy a magyar jellemet nem szabad alaptermészetével ellentétben átalakítani, hanem fejleszteni, javítani és tökéletesíteni kell. Egyes faji tulajdonságok képezik társadalmi és egyéb bajaink kútforrásait. Megnyugtató ezzel szemben, hogy e tulajdonságok megnemesítve erényeink számát szaporíthatják. A magyar társadalomtudományok legértékesebb feladata a magyar néplélek tanulmányozása s ennek révén juttathatjuk fajunkat a szükséges önismerethez. Szükséges azonban, hogy bizalmat keltsünk ítéletünk biztonságában s törekvéseink önzetlenségében, egyszóval tekintélyt szerezzünk egyesületünk számára.

E célból az ország szellemi és erkölcsi erőiből minél többet kell együttes munkálkodásra bírnunk. Most következik a cselekvés, az alkotás korszaka s minden erőnkre szükségünk van, hogy a magyar közönség várakozásait betölthessük.

A közgyűlés tárgysorozatának második pontja APÁTHY ISTVÁN egyetemi tanár, egyesületi igazgató előadása volt Darwinról és tanításairól. A mély tudományú és nagy tárgyszeretű előadást, melyet folyóiratunk jelen számában

egész terjedelmében közlünk, figyelemmel és érdeklődéssel hallgatta végig a közönség s az előadót végül megérdemelt ünneplésben részesítette.

FARKAS PÁL egyesületi titkár olvasta fel ezután az igazgatóság jelentését az egyesület második évi munkásságáról, amit a közgyűlés egyhangú lelkesedéssel vett tudomásul.

GÁRDONYI ALBERT titkár bemutatta a számvizsgáló bizottság jelentését az egyesület 1908. évi bevételeiről, kiadásairól. A jelentés főbb tételei a következők:

Vagyonáthozat	2.475 K - f.
Bevétel: tagdíjakból	6.190 »- »
előfizetésekből	5.490 » - »
Adományok és kamatok ...	276 » 32 »
Folyószámla-tartozás	10.7 » 02 »
	14.538 K 34 f.
központi kezelés	
folvóirat költségei	. 3.281 K 16 f.
	. 11.257 » 18 »
	14.538 K 34 f.

Az 1909. évi költségelőirányzatot a következőkben állapította meg a márczius 12-én tartott választmányi ülés:

Bevétel: tagdíjakból	7.000 K – f.
előfizetésekből	6.000 » – »
kamat	100 » – »
	13.100 K – f.
Kiadások	
központi kezelés	. 3.200 K - »
folyóirat költségei	. 8.800 » - »
szervezési költségek	500 » - »
előre nem látott kiadások	600 » - »
	13.100 K – f.

A közgyűlés egyhangúan tudomásul vette a számvizsgáló bizottság jelentését, megadta a felmentést és hozzájárult az 1909. évi költségelőirányzathoz.

Végül a választmányból kilépő tagok helyére megválasztottak a következők: BÁNFFY MIKLÓS GR., BERCZIK ÁRPÁD, CHYZER BÉLA, DINGHA BÉLA, GÁRDONYI ALBERT, GERSTER BÉLA, HORNYÁNSZKY GYULA, JANCÓS GYÖRGY, JANKÓ ÁGOSTON, LUDVIGH REZSŐ, NAGY ERNŐ, PALÁGYI MENYHÉRT, SCHACH BÉLA ÉS VARGHA GYULA.

Igazgatósági jelentés az 1909. évi közgyűléshez.

Igen tisztelt közgyűlés! Egyesületünk történetében a lefolyt esztendő kétségkívül igen nagy jelentőségű. Míg első évünk az alapozás és az eszmék tisztázásának nehéz, fáradságos munkájával telt el, a lefolyt esztendőben már érezhettük ennek a nagy szellemi mozgalomnak terjedését, melynek megindítását szerénytelenség nélkül magunk számára követelhetjük. Kitűzött célunk, a társadalomtudományok művelése a nemzeti fejlődés szolgálatában és e czéllal egy nagy, egységes, az összes nemzeti alapon álló progressiv elemeket egyesítő szervezet létesítése, eleinte talán merész ábrándnak látszott, de megértés és lelkesedés mindig közelebb hozza a teljes megvalósuláshoz. Az elmúlt esztendő úgy az elméleti, mint a gyakorlati téren különösen gazdag volt. A tudományos munka és a' szervezés munkája lépést tartott egymással és joggal remélhetjük, hogy ez a fejlődés mindkét irányban diadalmasan fog előre haladni.

A tudományos munkát egyesületünk úgy folyóiratunk, a »Magyar Társadalomtudományi Szemle«, mint előadásaink útján végezte el. Folyóiratunk első évfolyamát január 1-én zártuk le és ezen alkalommal a szerkesztői teendők ellátásában személyi változás is történt. Az első évfolyam kiváló szerkesztője, DR. PALÁGYI MENYHÉRT tagtársunk ugyanis elméleti tudományos munkásságára való tekintettel, mely egész idejét leköti, bejelentette azon elhatározását, hogy a szerkesztéstől visszalép. Ezen elhatározását a választmány nagy sajnálattal vette tudomásul, némi megnyugvást csak az adott, hogy PALÁGYI MENYHÉRT további tudományos munkássága annál nagyobb erővel fogja egyesületünk kitűzött céljait támogatni. Helyette a szerkesztést az igazgatóság: APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ és JANCSÓ BENEDEK vették át.

A Szemle külső kiállítása ügyében is változás történt. A tavalyi évfolyamot még a pécsi Taizs-féle nyomdában nyomattuk. Januárius elsejétől kezdve lépett érvényre új szerződésünk a »Pesti Könyvnyomda Részvénytársasággal«, amely a szemlének csinosabb külső alakot és főleg pontos megjelenést biztosít.

Előadásaink a lefolyt esztendőben egyre fokozódó intenzitással és egyre szaporodó közönség előtt folytak. Még májusban tartottuk meg a tavasz utolsó előadását. Ez alkalommal DR. GÁTHY BÁLINT tagtársunk mutatta be »A nemzet jogosultságának bölcseletek« című előadását. Az ősz első előadását október 27. -én DR. FORBÁTH IMRE tagtársunk tartotta meg

»A lakáskérdés reformja« czímen. November 4.-én GAAL JENŐ és GIESSWEIN SÁNDOR tagtársaink a londoni socialpaedagogiai congressus eredményeit ismertették. November 19.-én az ipartörvény revisiója alkalmából SZÁSZ ZSOMBOR tagtársunk előadói előterjesztése egy igen kimerítő vitát vezetett be, amelyben tagtársaink közül KORNFEED MÓR, GIESSWEIN SÁNDOR, GAAL JENŐ, BAITHYANY TIVADAR GRÓF, GELLÉRI MÓR, FARKAS PÁL, CHORIN FERENCZ, PAP DEZSÓ és KELEMEN NÁNDOR tagtársaink vettek részt. Deczember 3.-án mutatta be TÁBORI KORNÉL tagtársunk »A ponyvairodalom társadalmi hatásai« czímen azon anyagot, amely e küzdelemnek igen fontos alapjait adta meg. Deczember 15.-én FARKAS PÁL tagtársunk »Nemzetköziség és socialdemokratia« című értekezését mutatta be. Január 22.-én DOLESCHALL ALFRÉD tagtársunk »Védekezés a pornographia ellen« című előadásában folytatta a deczemberben megkezdett küzdelmet. Január 24.-én MARCZALI HENRIK tagtársunk »A külügyi viszonyok befolyása társadalmunk fejlődésére« című tanulmányát olvasta fel. Februárius 5.-én KENEDI GÉZA tagtársunk »A feminismus kérdései« czímen tartotta előadását. Februárius 12.-én ezen előadás fölött megindult vitában KENEDI GÉZA, MÁRKUS DEZSÓ, PERCZELNÉ KOZMA FLÓRA, GLÜCKLICH VILMA, FARKAS PÁL és ROSENBERG AUGUSZTA vettek részt. Februárius 15.-én kezdtük meg tervezett birtokpolitikai enqueteünk első részét, a külföldi államok birtokpolitikájának ismertetését. Az első előadást GAAL JENŐ tagtársunk tartotta »Az orosz birtokpolitika« czímen. Februárius 26.-án SZEBERÉNYI ANTAL folytatta e cyklust »Dánia birtokpolitikája«-val. Márczius 12.-én JANCZÓ BENEDEK tagtársunk bemutatta »Románia birtokpolitikáját«. Április 2.-án GÁRDONYI ALBERT Nagybritannia, ifjú ERŐDI BÉLA pedig Írország birtokviszonyairól és birtokpolitikájáról értekeztek. Összesen tehát 13 előadást és két vitát tartottunk. Az előadók névsora és a bemutatott tanulmányok ismerete mindenkit meg fog győzni arról, hogy az általunk elvégzett munka magas tudományos színvonala mellett sem mellőzte a socialpolitika gyakorlati irányait és követelményeit, sőt számos esetben határozottan kezdeményező lépéseket is tett.

Ezeket a gyakorlati következtetéseket egyesületünk tagjai a maguk hatáskörében különben más téren is levonták. Tavaly megtartott kivándorlási szaktanácskozmányunk eredményeit tudvalevőleg emlékirat alakjában terjesztettük a törvényhozás elé. Örömmel állapítjuk meg, hogy az új törvény tervezetében számos oly szempontot találtunk, amelyek nálunk merültek fel először. E szempontokat különben HENCZ KÁROLY tagtársunk a képviselőházban, GAAL JENŐ tagtársunk a főrendiházban külön ki is emelte.

A szervezkedés terén a lefolyt esztendő oly munkát végzett el, mely egyesületünk történetében kétségkívül alapvető

jelleggel fog bírni. Nagy célunkat, az ország összes nemzeti alapon álló progressiv elemeinek tömörítését, csak úgy érhetjük el, ha az ország minden részén tényleg, működő és élő szervezeteket létesítünk, amelyek úgy a tudományos munkának anyaggyűjtését és feldolgozását végzik, mint gyakorlati irányunkat is képviselik. Alapszabályaink azért gondoskodtak a vidéki helyi bizottságokról, amelyeknek e feladatokat tartottuk fenn. A választmány e propaganda keresztülvitelével FARKAS PÁL titkárt biztameg. Nagy örömmel jelenthetjük, hogy november hava óta, tehát alig négy hónap alatt a vidék öt exponált és fontos helyén alakultak meg a helyi bizottságok és kezdték meg munkájukat. Ez az öt hely Nagybecskerek, Temesvár, Győr, Szeged és Kolozsvár.

N o v e m b e r 26.-án alakult meg nagybecskereki helyi bizottságunk. Választmányi tagtársunk, JANKÓ ÁGOST alispán buzgó és lelkes munkájának köszönhetjük ezen első lépést, aki VINCZEHIDY ERNŐ megyei főjegyzővel karöltve a szervezést elvégezte. Az alakuló ülés JANKÓ ÁGOST alispánt a helyi bizottság elnökévé, STEINITZER GÉZA bankigazgatót alelnökké és MAURER MIHÁLY culturmérnököt titkárrá választotta meg. A helyi bizottság az egész télen előadásokat rendezett és tanfolyamokat tartott fenn.

N o v e m b e r 27.-én alakult meg temesvári fiókunk SZTURA SZILÁRD elnöklete alatt. A szervezés munkáját vele együtt NIÁMESSNY MIHÁLY, RÉDEY JÁNOS és DOMOKOS OSZKÁR tagtársaink végezték el önzetlen lelkesedéssel. Az alakuló ülés SZTURA SZILÁRD ügyvédet elnökké, NIÁMESSNY MIHÁLY vármegyei főügyészt és MELCZNER MÓR pénzügyigazgatót alelnökké, RÉDEY JÁNOS tanárt titkárrá és DOMOKOS OSZKÁR bankhivatalnokot jegyzővé választotta. A helyi bizottság azonnal megkezdte munkáját. Február 28.-án nagygyűlést tartott, amelyen APÁTHY ISTVÁN igazgató és FARKAS PÁL titkár előadásán kívül LENDVAI MIKLÓS vármegyei főjegyző tagtársunk a temesmegyei kívándorlásról egészen új és meglepő anyagot mutatott be.

D e c z e m b e r 13.-án alakult meg a győri helyi bizottság. A központot APÁTHY ISTVÁN, FARKAS PÁL és GIESSWEIN SÁNDOR képviselték. A helyi bizottság elnöke KRAMOLIN VIKTOR főügyész, társelnöke LENNER EMIL, főigazgató és titkára ANGYAL EMIL árvaszéki elnök lett. A szervezés munkájában ANGYAL EMIL és ANÓCZY ZOLTÁN főorvos tagtársaink igen nagy buzgóságot lejtettek ki.

J a n u á r i u s 17.-én alakult meg a szegedi helyi bizottság. A szervezés munkáját POGÁNY László kamarai titkár és MAGYAR JÁNOS törvényszéki bíró, SZECSŐ VILMOS pénzügyi titkár és NAGY BÉLA hírlapíró tagtársaink igen nagy lelkesedéssel végezték. Az alakuláson a központot GIESSWEIN SÁNDOR és FARKAS PÁL képviselték. Az alakuló ülés elnökévé REÖK IVÁN országgyűlési

képviselőt, alelnökké PÁLLFY JÓZSEF árvaszéki elnököt és SZINGER KORNÉL kegyesrendi házfőnököt, titkárokká SZECSE VILMOST és NAGY BÉLÁT választotta meg. Február 27-én a helyi bizottság nagygyűlést tartott, amelyen APÁTHY ISTVÁN és FARKAS PÁL előadásain kívül ANDRÁSSY JENŐ kereskedelmi iskolai tanár tagtársunk Széchenyi István közgazdasági eszméiről tartott előadást.

M á r c z i u s 7-én történt meg a kolozsvári helyi bizottság-megalakulása. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jogi és társadalomtudományi szakosztálya magára vállalta a helyi bizottság teendőinek elvégzését és ezért a helyi bizottság elnökké FARKAS LAJOS ministeri tanácsost, a szakosztály elnökét, titkárrá SZŐDI BÉLÁT, a szakosztály titkárát választotta meg. Az alakuló ülésen APÁTHY ISTVÁN és FARKAS PÁL előadásain kívül KENÉZ BÉLA egyetemi tanár tagtársunk tartott a városok lelki életéről nagy tetszéssel fogadott előadást.

E felsorolt helyeken kívül a helyi bizottságok megalakulásának előmunkálatai folynak Aradon, Kassán, Veszprémben, Nyitrán, Pancsován, Verseczen, Marosvásárhelyen és Szombathelyen. Reméljük, hogy a jövő évi közgyűlésen már ezeket is be fogjuk jelentetni.

A szervezés ezen erős munkája mindenekelőtt tagjaink szaporodásán látszik meg, amely a múlt évi közgyűlés számarányához képest hetvenöt százalék emelkedést mutat. Míg ugyanis 1908 márczius 23-án mindössze 634 taggal bírtunk, kik közül harminczat halálozás vagy kilépés folytán, harminczat törülni kellett, ezidei közgyűlésünkön elértük az 1007. számot. Ez a nagy és örvendetes eredmény kétségkívül fokozott munkára serkent majd e téren is.

Változás történt helyiségünkben is, amennyiben az Országos Magyar Szövetség vendégszeretetét nem vesszük többé igénybe, hanem a Társadalmi Múzeumtól bérelt szobában végezzük irodai teendőinket. De reméljük, hogy közel az idő, amikor saját helyiség áll majd tagtársaink rendelkezésére. Változás állott be a pénztárnok személyében is. ELEK PÁL udvari tanácsos úr helyébe, ki az egyesület megalapításának első, nehéz két esztendejében a pénztárnoki tisztet betöltötte, a választmány márczius 12-iki ülésében Szűcs BERTALAN cégjegyző urat választotta meg pénztárnoknak. Ez alkalommal ELEK PÁL úr ő méltóságának önzetlen és buzgó fáradozásaiért őszinte köszönetet mondunk.

Az egyesület anyagi helyzete is közeledik a teljes megszilárdulás felé. Örvendetes jelenség, hogy tagjaink meleg érdeklődését e téren is tapasztalhatjuk. CSERY KÁLMÁN nyugalmazott járásbíró tagtársunk az egyesület alapító tagjai közé lépett. JÁNOSSY BÉLA, GERLÓCZY ZSIGMOND, MAGYAR JÁNOS, DARVAS

VILMOS, SZECSŐ VILMOS, SZTURA SZILÁRD, SZEMENYEI KORNÉL, APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ, FARKAS PÁL, GIESSWEIN SÁNDOR, BÁNÓCZY ZOLTÁN, IVÁNKA PÁL, NAGY ERNŐ és más tagtársaink pedig lankadatlan fáradsággal folytatják a taggyűjtés fontos munkáját.

Az egyetemi és főiskolai ifjúság körében egyesületünk már mintegy két esztendő óta kísérli meg, hogy eszméinek tért hódítson. A választmány megbízásából FARKAS PÁL titkár néhány kiválasztott ifjúval sociologiai cursust kezdett meg, amely 1908 folyamán mindjebben kibővült.

Az előadottak bizonyítják, hogy egyesületünk az utolsó esztendőben igen komoly, céltudatos és eredményes munkát végzett el. Ezért kérjük jelentésünk tudomásul vételét.